

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ БІОРЕСУРСІВ
І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ПСУТУРІ БЕКА ДЕМУРІЙОВИЧ

УДК 349.42

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА
ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання
на відповідне джерело Б. Д. Псутурі

Науковий керівник
ГАФУРОВА Олена Вікторівна,
доктор юридичних наук, професор

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Псутурі Б. Д. Правове регулювання виробництва органічної продукції рослинництва. Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київ, 2023.

Дисертація присвячена з'ясуванню особливостей у правовому регулюванні виробництва органічної продукції рослинництва.

У роботі з'ясовано сучасний стан дослідження формування правових засад виробництва органічної продукції рослинництва в українській юридичній науці, виокремлено три основні напрямки наукових досліджень: дослідження основоположних правових засад ведення сільськогосподарського виробництва як системоутворюючої категорії аграрного права; дослідження юридичної природи органічного сільськогосподарського виробництва; дослідження виробництва органічної продукції окремих галузей сільськогосподарського виробництва, у тому числі в галузі рослинництва. Визначено, що комплексного дослідження правових питань виробництва органічної продукції рослинництва, незважаючи на його важливість у забезпеченні продовольчої та екологічної безпеки України, в доктрині аграрного права України проведено не було.

Доведено, що в теорії аграрного права виробництво органічної продукції рослинництва розглядається як напрям екологізації сільськогосподарського виробництва та різновид сільськогосподарського виробництва.

Досліджено сучасний стан законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва в Україні. Законодавство у сфері органічного виробництва сільськогосподарської продукції рослинництва охоплює норми міжнародного та національного права. За змістом правового регулювання відносин, що виникають у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, виокремлено наступні групи нормативно-правових актів: 1) нормативно-правові акти концептуального характеру, які закріплюють основні

правові засади реалізації концепції сталого розвитку, у тому числі через призму ведення органічного сільськогосподарського виробництва; 2) нормативно-правові акти загального характеру, які визначають правові засади ведення органічного сільськогосподарського виробництва; 3) нормативно-правові акти організаційно-правового характеру, в яких закріплено повноваження органів державної влади у сфері органічного сільськогосподарського виробництва; 4) нормативно-правові акти, в яких визначено особливості виробництва органічної продукції рослинництва.

Автор провів періодизацію розвитку законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва починаючи з 1991 року й до цього часу, виділив чотири етапи його становлення та розвитку, виявив переваги та недоліки кожного із етапів.

Запропонований широкий підхід до визначення органічної продукції (продукту) рослинництва. Згідно з ним, це – сільськогосподарська продукція рослинного походження, отримана у процесі вирощування органічних сільськогосподарських рослин і заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

Відштовхуючись від загального поняття «органічне виробництво», виділено кваліфікуючі ознаки виробництва органічної продукції рослинництва. Це: сертифікована сільськогосподарська діяльність, яка включає в себе вирощування органічних сільськогосподарських рослин (у т.ч. органічне насінництво і розсадництво); органічне грибівництво, виробництво органічних водоростей; виробництво органічних кормів (у частині вирощування органічних кормових культур і луківництва)) і заготівлю органічних об'єктів рослинного світу, а також переробку та реалізацію відповідної органічної продукції; може здійснюватися на землях сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також природно заповідного і водного фондів, землях оборони, землях житлової та громадської забудови; провадиться із використанням спеціальних речовин, методів і, технологій та з дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Базуючись на вищезазначеному, зроблено висновок, що

поняття «органічне рослинництво» є ширшим, ніж термін «органічне землеробство».

Наведене авторське визначення правовідносин у сфері виробництва органічної продукції рослинництва як аграрних правовідносин, що виникають, змінюються і припиняються у процесі вирощування, переробки та реалізації органічних сільськогосподарських рослин, а також заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

На основі аналізу законодавства ЄС, внесені пропозиції, спрямовані на удосконалення Закону про органічне виробництво, зокрема щодо: необхідності розглядати органічне грибівництво як окрему підгалузь органічного рослинництва; закріплення вимоги виробляти продукцію органічного виноробства з органічної сировини.

Встановлено, що коло суб'єктів, які так чи інакше задіяні у процесі виробництва органічної продукції рослинництва, складають: 1) оператори; 2) органи сертифікації; 3) органи виконавчої влади (а) що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції б) що здійснюють державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів; 4) органи місцевого самоврядування); 5) спеціалізовані науково-дослідні установи; 6) міжнародні організації.

Враховуючи, що одними з основних виробників сільськогосподарської продукції виступають особи, які ведуть особисті селянські господарства, доводиться необхідність забезпечити їм можливість виробляти сільськогосподарську органічну продукцію без набуття статусу фізичної особи-підприємця або створення юридичної особи, шляхом визнання їх на законодавчому рівні операторами.

Обґрунтовано, що вимоги, встановлені законодавством до виробників органічної продукції рослинництва, можна згрупувати наступним чином: загальні – стосуються всіх виробників продукції рослинництва; спеціальні (формальні) – пов'язані з необхідністю мати відповідну документацію. Є обов'язковими для всіх виробників органічної продукції; особливі

(технологічні) – відбивають особливості у процесі виробництва певного виду органічної продукції рослинництва. Їх мають дотримуватися виключно виробники такої продукції.

Враховуючи, що земельним і аграрним законодавством України передбачена необхідність проведення агрохімічної паспортизації земель, та з метою реалізації вказаних положень, запропоновано внести відповідні зміни до Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124.

Проаналізовано порядок та умови здійснення виробництва органічної продукції рослинництва, які включають: 1) передумови – набуття суб'єктом виробництва органічної продукції рослинництва загального статусу виробника сільськогосподарської продукції; 2) набуття виробниками органічної продукції спеціального статусу – оператора; 3) відповідність земельних ділянок, на яких здійснюється органічне виробництво, інших природних ресурсів (водних та лісових ресурсів, рослинного світу, надр та ін.) та об'єктів виробництва органічної продукції рослинництва встановленим вимогам; 4) відповідність виробничого процесу встановленим вимогам.

Критично проаналізовано законодавство, яке закріплює порядок та умови провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, зроблено висновок, що детальні правила органічного виробництва рослинництва (зокрема насінництво та розсадництво); органічного грибівництва; виробництва органічних морських водоростей; виробництва органічних харчових продуктів з рослинної сировини (зокрема органічне виноробство); виробництва органічних кормів та заготівлі органічних об'єктів рослинного світу потребують перегляду шляхом запровадження уніфікованих підходів до встановлення вимог та врахування стандартів Кодексу Аліментаріус.

На підставі аналізу наукових та законодавчих вимог до використання земель у органічному виробництві продукції рослинництва, досвіду зарубіжних країн, обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання підстав, умов та

процедури здійснення сертифікації земель, на яких повинна вирощуватися продукція органічного рослинництва. Зроблено висновок, що у виробництві органічної продукції рослинництва можуть використовуватись не лише землі сільськогосподарського призначення. Виробництво органічної продукції рослинництва може здійснюватись на земельних ділянках водного фонду, землях лісогосподарського призначення, землях природоохоронного фонду та іншого природоохоронного призначення, землях оборони, землях громадської та житлової забудови. Доведено необхідність врегулювання вимог до інших природних ресурсів, які використовуються у органічному виробництві, адже водне законодавство, лісове законодавство, законодавство про рослинний світ, законодавство про надра не визначають специфіки використання даних природних ресурсів у виробництві органічної продукції рослинництва.

Визначено поняття державної підтримки виробництва органічної продукції (у т.ч. і органічної продукції рослинництва) як закріплену у законодавстві систему заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників здійснювати виробництво органічної продукції, які гарантуються державою з метою забезпечення прав громадян на доступ до безпечного і якісного харчування, збереження природних ресурсів і створення умов для сталого розвитку сільських територій.

Особлива увага звертається на проблему законодавчого забезпечення державної підтримки органічного виробництва. Обґрунтована важливість закріплення на законодавчому рівні необхідності розроблення і прийняття державної цільової програми розвитку органічного виробництва та відповідних регіональних програм. Стверджується, що додаткову фінансову підтримку мають отримувати виробники окремих підгалузей органічного рослинництва.

Охарактеризовано законодавство таких країн – членів ЄС, як Австрія, Німеччина, Данія, Франція, Польща та проілюстровано співвідношення його норм із нормами законодавства ЄС у сфері органічного виробництва, а також законодавство США. Враховуючи зарубіжний досвід, запропоновано передбачити у законодавстві України: збільшення тривалості перехідного

періоду до 36 місяців для вирощування всіх видів рослин або можливість ухвалення рішення щодо продовження перехідного періоду у випадках, якщо земельна ділянка була забруднена речовинами, не дозволеними до використання в органічному виробництві; встановлення так званих «буферних зон» при паралельному виробництві. Вказане є особливо актуальним, зважаючи на рівень забруднення українських земель у процесі військових дій.

Доведено, що українське законодавство адаптувало норми ЄС і передбачає сертифікацію як всього процесу органічного виробництва, так і обігу готової продукції. Сьогодні система сертифікації в нашій країні базується на державно-приватній моделі управління органічним виробництвом, яка передбачає, що органом сертифікації може бути будь-який суб'єкт господарювання, що має акредитацію у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції і який внесено Міністерством аграрної політики і продовольства України до відповідного Державного реєстру органів сертифікації.

Охарактеризовано законодавство Грузії, Казахстану та Киргизстану щодо органічного сільськогосподарського виробництва та здійснено його порівняльний аналіз із законодавством України. Визначено, що органічне сільськогосподарське виробництво визнано пріоритетним напрямком розвитку аграрного сектору економіки як Грузії, Казахстану та Киргизстану так і України. Законодавство зазначених вище країн та України про органічне сільськогосподарське виробництво є подібним, оскільки триває процес адаптації до законодавства Європейського Союзу. Водночас, окремі правові норми Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва» можуть бути імплементовані до Закону про органічне виробництво, зокрема в частині органічного землеробства, імпорту органічної продукції, вимог до органічного сільськогосподарського виробництва. Крім того, вартим запозичення є досвід заохочення переходу на органічне сільськогосподарське виробництво. Це сприятиме вдосконаленню вітчизняного законодавства стосовно правового регулювання виробництва органічної

продукції рослинництва.

Ключові слова: рослинництво; органічне рослинництво; органічне виробництво; органічна продукція рослинництва; сільськогосподарська продукція; сільськогосподарське виробництво; сільськогосподарський товаровиробник; сертифікація органічної продукції; продовольча безпека, зелена економіка; сталий розвиток.

ABSTRACT

Psuturi B. D. Legal regulation of the production of organic crop production. Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Thesis for the philosophy doctor degree in specialty 081 “Law”. National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Kyiv, 2023.

The dissertation is devoted to the clarification of peculiarities in the legal regulation of the production of organic crop production.

The paper clarifies the current state of research on the formation of legal bases for the production of organic products of crop production in Ukrainian legal science, three main directions of scientific research are distinguished: the study of the fundamental legal bases of conducting agricultural production as a system-forming category of agrarian law; research on the legal nature of organic agricultural production; research on the production of organic products in certain branches of agricultural production, including in the field of crop production. It was determined that a comprehensive study of the legal issues of the production of organic crop production, despite its importance in ensuring food and environmental security of Ukraine, was not conducted in the doctrine of agrarian law of Ukraine.

It has been proven that in the theory of agrarian law, the production of organic crop production is considered as a direction of environmentalization of agricultural production and a type of agricultural production.

The current state of legislative support for the production of organic crop production in Ukraine has been studied. Legislation in the field of organic production

of agricultural products of crop production covers norms of international and national law. According to the content of the legal regulation of relations arising in the field of production of organic crop production, the following groups of normative and legal acts are distinguished: 1) normative and legal acts of a conceptual nature, which establish the main legal principles for the implementation of the concept of sustainable development, including through the prism of conducting organic agricultural production; 2) normative and legal acts of a general nature, which determine the legal principles of conducting organic agricultural production; 3) regulatory and legal acts of an organizational and legal nature, which establish the powers of state authorities in the field of organic agricultural production; 4) regulatory legal acts, which define the specifics of the production of organic crop production.

The author carried out a periodization of the development of legislation in the field of production of organic crop production from 1991 to the present, identified four stages of its formation and development, identified the advantages and disadvantages of each of the stages.

A broad approach to the definition of organic production (product) of crop production is proposed. According to it, these are agricultural products of plant origin, obtained in the process of growing organic agricultural plants and harvesting organic objects of the plant world.

Based on the general concept of “organic production”, the qualifying features of the production of organic products of crop production are highlighted. These are: certified agricultural activity, which includes the cultivation of organic agricultural plants (including organic seed and nursery production; organic mushroom cultivation, production of organic algae; production of organic fodder (in terms of the cultivation of organic fodder crops and onion cultivation) and harvesting of organic materials) objects of the plant world, as well as the processing and sale of relevant organic products; can be carried out on agricultural and forestry lands, as well as nature reserves and water funds, defense lands, lands for residential and public development; is carried out using special substances, methods and technologies and in compliance

with the requirements of legislation in the field of organic production, circulation and labeling of organic products. Based on the above, it was concluded that the concept of “organic crop production” is broader than the term “organic agriculture”.

The given author’s definition of legal relations in the field of production of organic crop production as agrarian legal relations that arise, change and terminate in the process of growing, processing and selling organic agricultural plants, as well as harvesting organic objects of the plant world.

Based on the analysis of the EU legislation, proposals were made aimed at improving the Law on organic production, in particular regarding: the need to consider organic mushroom growing as a separate sub-branch of organic crop production; establishing the requirement to produce organic winemaking products from organic raw materials.

It has been established that the circle of subjects involved in one way or another in the process of production of organic crop production includes: 1) operators; 2) certification bodies; 3) bodies of executive power (a) that carry out state management and regulation in the field of organic production, circulation and labeling of organic products b) that carry out state control (supervision) over the activities of operators; 4) local self-government bodies); 5) specialized research institutions; 6) international organizations.

Taking into account that one of the main producers of agricultural products are persons who run personal peasant farms, it is necessary to provide them with the opportunity to produce organic agricultural products without acquiring the status of a natural person-entrepreneur or creating a legal entity, by recognizing them at the legislative level as operators.

It is substantiated that the requirements established by the legislation for producers of organic crop production products can be grouped as follows: general – apply to all producers of crop production products; special (formal) – related to the need to have appropriate documentation. They are mandatory for all producers of organic products; special (technological) – reflect peculiarities in the production process of a certain type of organic crop production. They must be followed only by

manufacturers of such products.

Taking into account that the land and agrarian legislation of Ukraine provides for the need to carry out agrochemical certification of land, and in order to implement the specified provisions, it is proposed to make appropriate changes to the Regulations on the Ministry of Agrarian Policy and Food of Ukraine, approved by the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 17, 2021 № 124.

The procedure and conditions for the production of organic crop production were analyzed, which include: 1) prerequisites – acquisition by the subject of production of organic crop production of the general status of the producer of agricultural products; 2) acquisition by producers of organic products of a special status – operator; 3) compliance of land plots on which organic production is carried out, other natural resources (water and forest resources, vegetation, subsoil, etc.) and facilities for the production of organic crop production products with the established requirements; 4) compliance of the production process with established requirements.

The legislation, which establishes the order and conditions of activities in the field of production of organic products of crop production, was critically analyzed, it was concluded that the detailed rules of organic production of crop production (in particular, seed and nursery production); organic mushroom cultivation; production of organic seaweed; production of organic food products from plant raw materials (in particular, organic winemaking); production of organic feed and procurement of organic objects of the plant world need to be reviewed by introducing unified approaches to establishing requirements and taking into account the standards of the Codex Alimentarius.

Based on the analysis of scientific and legislative requirements for the use of land in the organic production of crop production, the experience of foreign countries, the need for legislative regulation of the grounds, conditions and procedures for certification of land on which organic crop production should be grown is substantiated. It was concluded that not only agricultural land can be used in the production of organic crop production. The production of organic plant products can be carried out on land plots of the water fund, lands of forestry purpose, lands of

the nature protection fund and other nature protection purposes, defense lands, lands of public and residential prohibition. The need to regulate the requirements for other natural resources used in organic production has been proved, because the water legislation, forest legislation, vegetation legislation, and subsoil legislation do not determine the specifics of the use of these natural resources in the production of organic crop production.

The concept of state support for the production of organic products (including organic crop production) is defined as a system of measures enshrined in legislation aimed at stimulating agricultural producers to produce organic products, which are guaranteed by the state in order to ensure the rights of citizens to access to safe and high-quality food, preservation of natural resources and creation of conditions for sustainable development of rural areas.

Special attention is paid to the problem of legislative provision of state support for organic production. The importance of enshrining at the legislative level the need to develop and adopt a state target program for the development of organic production and relevant regional programs is substantiated. It is claimed that producers of certain sub-branches of organic crop production should receive additional financial support.

The legislation of such EU member countries as Austria, Germany, Denmark, France, Poland is characterized and the correlation of its norms with the norms of the EU legislation in the field of organic production, as well as the legislation of the USA, is illustrated. Taking into account foreign experience, it is proposed to provide in the legislation of Ukraine: an increase in the duration of the transitional period up to 36 months for the cultivation of all types of plants or the possibility of making a decision on the extension of the transitional period in cases where the land plot was contaminated with substances not allowed for use in organic production; establishment of so-called “buffer zones” during parallel production. This is especially relevant, considering the level of contamination of Ukrainian lands in the course of military operations.

It has been proven that Ukrainian legislation has adapted EU norms and

provides for certification of both the entire process of organic production and the circulation of finished products. Today, the certification system in our country is based on the public-private model of managing organic production, which provides that the certification body can be any economic entity that has accreditation in the field of organic production and/or product circulation and which was introduced by the Ministry of Agrarian Policy and of food of Ukraine to the relevant State Register of Certification Bodies.

The legislation of Georgia, Kazakhstan and Kyrgyzstan regarding organic agricultural production is characterized and its comparative analysis with the legislation of Ukraine is carried out. It was determined that organic agricultural production is recognized as a priority direction for the development of the agricultural sector of the economy in Georgia, Kazakhstan and Kyrgyzstan, as well as in Ukraine. The legislation of the above-mentioned countries and Ukraine on organic agricultural production is similar, as the process of adaptation to the legislation of the European Union continues. At the same time, certain legal norms of the Law of Georgia “On Implementation of Biological Agricultural Production” can be implemented into the Law on Organic Production, in particular in terms of organic farming, import of organic products, requirements for organic agricultural production. In addition, the experience of encouraging the transition to organic agricultural production is worth borrowing. This will contribute to the improvement of domestic legislation regarding the legal regulation of the production of organic crop production.

Key words: horticulture; organic horticulture; organic production; organic crop production; agricultural products; agricultural production; agricultural producer; certification of organic products; food security, green economy; sustainability.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гафурова О. В., Псутурі Б. Д. Органічне рослинництво як аграрно-

правова категорія. Право. Людина. Довкілля. 2021. Вип. 12. № 1. С. 28–34. *(Здобувачем проведено науково-теоретичний аналіз законодавства, а також правової доктрини у сфері правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва).*

2. Псутурі Б. Д. Правове регулювання виробництва органічної продукції рослинництва в Україні та Грузії. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2022. № 3. С. 52–60.

3. Псутурі Б. Д. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 75. Ч. 2. С. 56–61.

Стаття у науковому виданні іншої держави

4. Psuturi B. Certification and labeling of organic products in European countries: experience for Ukraine. Visegrad Journal on Human Rights. 2023. Iss. 2. P. 110–116.

Тези наукових доповідей

5. Псутурі Б. Д. До визначення поняття органічного рослинництва. Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: науково-практична конференція, м. Харків, 22 травня 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 240–243.

6. Псутурі Б. Д. Генеза законодавства про органічне рослинництво. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 156–158.

7. Псутурі Б. Д. До питання використання земель для виробництва органічної сільськогосподарської продукції. На сторожі земельного ладу: до 20-річчя земельного кодексу України: Міжнародна науково-практична конференція (онлайн/офлайн формат), м. Київ, 26 листопада 2021 року: тези

доповіді. Київ, 2021. С. 116–118.

8. Псутурі Б. Д. Щодо правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: Міжнародна науково-практична онлайн/офлайн конференція, м. Київ, 16 вересня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 285–288.

9. Псутурі Б. Д. Деякі питання правового регулювання використання земель у процесі органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: III Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Луцьк, 27–28 квітня 2023 року: тези доповіді. Луцьк, 2023. С. 229–232.

10. Псутурі Б. Д. Деякі проблеми правового регулювання сертифікації виробництва органічної продукції рослинництва в західних країнах. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз: круглий стіл, присвячений 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Вовка Ю. О., м. Харків, 12 травня 2023 року: тези доповіді. Харків, 2023. С. 337–341.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	19
РОЗДІЛ I. Теоретичні і законодавчі засади правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва.....	
1.1. Формування науково-правових засад виробництва органічної продукції рослинництва.....	28
1.2. Законодавче забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва в Україні.....	45
1.3. Загальна характеристика правовідносин виробництва органічної продукції рослинництва.....	63
Висновки до розділу I.....	81
РОЗДІЛ II. Організаційно-правове забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва за законодавством України.....	
2.1. Поняття та класифікація суб'єктів у сфері виробництва органічної продукції рослинництва.....	86
2.2. Порядок та умови виробництва органічної продукції рослинництва.....	107
2.3. Правове регулювання державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва.....	127
Висновки до розділу II.....	148
РОЗДІЛ III. Досвід правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва в країнах ЄС, Азії та США.....	
3.1. Особливості у правовому регулюванні виробництва органічної продукції рослинництва в країнах ЄС та США.....	154

3.2. Виробництво органічної продукції рослинництва за законодавством Грузії та окремих країн Центральної Азії.....	174
Висновки до розділу III.....	194
ВИСНОВКИ.....	198
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	205
ДОДАТОК.....	245

ВСТУП

Актуальність теми. На сьогоднішній день спостерігається загальносвітова тенденція розширення ринку органічної продукції. Окреме місце у вказаній сфері відводиться органічному рослинництву. Це пов'язано, насамперед, із його багатовекторним позитивним впливом на навколишнє природне середовище, здоров'я населення, збереження природних ресурсів, забезпечення продовольчої безпеки. Відповідно, виробництво органічної сільськогосподарської продукції, особливо продукції рослинництва, вважається невід'ємною складовою сталого розвитку, що закріплено у ряді міжнародних документів, ратифікованих Україною. До того ж, Національною економічною стратегією на період до 2030 року, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179, передбачено поступове узгодження державної аграрної політики нашої країни із Зеленим курсом ЄС (EU Green Deal) у сільському господарстві, збільшення площі земель з органічним статусом до не менш як 3 % загальної площі сільськогосподарських угідь. Повномасштабна війна, розв'язана росією проти України, не тільки перешкоджає досягненню вказаних цілей, а й загрожує екологічній та продовольчій безпеці нашої країни. Адже значні масиви земель сільськогосподарського призначення, засмічені її відходами, довгий час не можливо буде використовувати у сільськогосподарському виробництві. Тим не менш, попри всі негативні обставини, Україна продовжує залишатися одним із крупних експортерів продукції органічного рослинництва, зокрема, зернових, олійних, бобових культур, фруктів. При цьому, в аграрно-правовій літературі відсутні комплексні дослідження, присвячені питанням правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва. Все вищезазначене підкреслює належний рівень актуальності теми даного дисертаційного дослідження.

Науково-теоретичну базу дисертаційної роботи склали праці таких вітчизняних вчених у галузі аграрного, земельного та екологічного права, як:

О. В. Гафурова, А. В. Духневич, Х. А. Григор'єва, В. М. Єрмоленко, І. І. Каракаш, Т. О. Коваленко, Г. С. Корнієнко, П. Ф. Кулинич, Т. В. Курман, С. І. Марченко, В. О. Мельник, Т. С. Новак, В. В. Носік, Л. І. Полюхович, С. М. Романко, А. М. Статівка, О. М. Туєва, Р. А. Циліорик, М. В. Шульга, В. Ю. Уркевич ін.

Враховуючи комплексний характер об'єкта дослідження, у роботі використаний науковий доробок представників економічної науки, а також у сфері рослинництва і тваринництва, зокрема: В. С. Бомко, О. І. Зінченко, С. М. Каленської, Л. М. Єрмакової, В. А. Мазур, Т. В. Мірзоевої, В. Д. Паламарчука, І. С. Поліщука, Н. В. Телекало та ін.

Емпіричною основою дисертації стало аграрне, земельне, екологічне законодавство України, яким регулюються відносини виробництва органічної продукції рослинництва, міжнародне законодавство і законодавство ряду зарубіжних країн (ЄС, Грузії, Центральної Азії, США) у цій сфері.

Слід зазначити, що дослідженню земельно-правових аспектів виробництва органічної продукції рослинного походження, присвячено дисертаційну роботу Р. А. Циліорик «Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства» (Харків, 2019 р.). Однак, поза увагою авторки залишилися, зокрема, проблеми правового регулювання виробництва органічних водоростей, органічних кормів, заготівлі об'єктів рослинного світу. Вказане підвищує актуальність обраної тематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію підготовлено на кафедрі аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно плану науково-дослідної роботи кафедри в рамках окремих аспектів теми «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830). Національного університету біоресурсів і природокористування України згідно п. 1.13 Пріоритетних напрямів фундаментальних та прикладних наукових досліджень у галузі права Стратегії

розвитку Національної академії правових наук України на 2021 – 2025 роки від 26.03.2021 р. № 12 – 21, а також плану науково-дослідної роботи Національного університету біоресурсів і природокористування України у частині розкриття окремих аспектів теми «Організаційно-правові засади сталого розвитку об'єднаних територіальних громад в Україні» (номер державної реєстрації 0119U100830).

Мета і завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає у визначенні особливостей правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва, формулюванні наукових висновків і розробленні практичних рекомендацій щодо удосконалення законодавства у цій сфері.

Для досягнення поставленої мети були сформовані такі **завдання**:

- сформулювати науково-правові засади виробництва органічної продукції рослинництва;
- охарактеризувати законодавче забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва в Україні;
- здійснити загальну характеристику правовідносин виробництва органічної продукції рослинництва;
- здійснити класифікацію суб'єктів у сфері виробництва органічної продукції рослинництва;
- з'ясувати порядок та умови виробництва органічної продукції рослинництва;
- охарактеризувати правове регулювання державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва;
- визначити особливості у правовому регулюванні виробництва органічної продукції рослинництва в країнах ЄС та США;
- охарактеризувати законодавство окремих країн Азії у сфері виробництва органічної продукції рослинництва.

Об'єктом дослідження є суспільні відносини у сфері виробництва органічної продукції рослинництва.

Предметом дослідження є виробництво органічної продукції рослинництва, зокрема законодавство, яким регулюється цей вид сільськогосподарської діяльності, практика його застосування, а також правова доктрина у вказаній сфері.

Методи дослідження. Для досягнення мети і завдань дисертаційного дослідження використовувалися такі групи методів: філософські (діалектичний), загальнонаукові (формально-логічний, метод аналізу та синтезу) і спеціально-наукові (історико-правовий, формально-юридичний, порівняльно-правовий). Завдяки діалектичному методу здійснено комплексний розгляд правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва у взаємозв'язку з іншими соціально-економічними і правовими чинниками. Формально-логічний метод дозволив сформувати понятійно-категорійний апарат дослідження та розкрити зміст таких понять, як «органічна продукція рослинництва», «виробництво органічної продукції рослинництва», «правовідносини у сфері виробництва органічної продукції рослинництва», державна підтримка виробництва органічної продукції та ін. Метод аналізу було покладено в основу вивчення наукових підходів до правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва, а також виявлення колізій і прогалин у відповідному законодавстві. Метод синтезу застосовувався для оцінки стану нормативного забезпечення у вказаній сфері та визначення напрямів його розвитку. Історико-правовий метод забезпечив можливість здійснення періодизації розвитку законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва. Порівняльно-правовий метод застосовувався з метою проведення порівняльного аналізу законодавства країн ЄС, Центральної Азії та США, із законодавством України. На цій основі сформовано висновки щодо необхідності удосконалення вітчизняного законодавства у вказаній сфері. Формально-юридичний метод ліг в основу з'ясування змісту правових приписів законодавства, яким регламентується процес виробництва органічної продукції рослинництва, а також особливості у правовому становищі суб'єктів у вказаній сфері.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертаційна робота є першою у юридичній науці України комплексною працею, в якій з'ясовано сутність правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва, на підставі чого сформульовано наукові висновки і рекомендації з удосконалення законодавства у вказаній сфері.

У дисертації сформульовано теоретичні висновки та практичні рекомендації, що виносяться на захист:

уперше:

– під органічною продукцією (продуктом) рослинництва пропонується розуміти сільськогосподарську продукцію рослинного походження, отриману у процесі вирощування органічних сільськогосподарських рослин і заготівлі органічних об'єктів рослинного світу;

– виділено наступні ознаки виробництва органічної продукції рослинництва: це сертифікована сільськогосподарська діяльність; включає в себе вирощування органічних сільськогосподарських рослин (у т.ч. органічне насінництво і розсадництво); органічне грибівництво, виробництво органічних водоростей; виробництво органічних кормів (у частині вирощування органічних кормових культур і луківництва) і заготівлю органічних об'єктів рослинного світу)), а також переробку та реалізацію відповідної органічної продукції; може здійснюватися на землях сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також природно заповідного і водного фондів, землях оборони та землях громадської та житлової забудови; провадиться із використанням спеціальних речовин, методів і технологій та з дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;

– правовідносини у сфері виробництва органічної продукції рослинництва можна визначити як аграрні правовідносини, які виникають, змінюються і припиняються у процесі вирощування, переробки та реалізації органічних сільськогосподарських рослин, а також заготівлі органічних об'єктів рослинного світу;

– під державною підтримкою виробництва органічної продукції (у т.ч. і органічної продукції рослинництва) необхідно розуміти як закріплену у законодавстві систему заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників здійснювати виробництво органічної продукції, які гарантуються державою з метою забезпечення прав громадян на доступ до безпечного і якісного харчування, збереження природних ресурсів і створення умов для сталого розвитку сільських територій;

удосконалено:

– періодизацію розвитку законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, згідно з якою виділено чотири етапи його становлення та розвитку: 1 етап (1991 р. – 1997 р.) – перехідний, який характеризується закріпленням передумов для здійснення виробництва органічної продукції рослинництва, шляхом проголошення здійснення сільськогосподарської діяльності на засадах сталого розвитку, виділення окремих зон вирощування сільськогосподарських культур з особливим правовим режимом; 2 етап (1997 р. – 2013 р.) – формування законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва як виробництва екологічно чистих харчових продуктів, відповідно до Закону України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» (1997), активізація законопроектної роботи щодо цих питань; 3 етап (2013 р. – 2018 р.) – законодавче закріплення особливостей виробництва органічної продукції рослинництва шляхом прийняття Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» (2013); 4 етап (2018 р. – дотепер) – модернізація законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва шляхом адаптації аграрного законодавства у сфері органічного сільськогосподарського виробництва до законодавства ЄС, прийняття Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» (2018) (надалі – Закон про органічне виробництво);

– порядок та умови здійснення виробництва органічної продукції рослинництва, які охоплюють наступне: 1) передумови – набуття суб'єктом

виробництва органічної продукції рослинництва загального статусу виробника сільськогосподарської продукції; 2) набуття виробниками органічної продукції спеціального статусу – оператора; 3) відповідність земельних ділянок, на яких здійснюється органічне виробництво, інших природних ресурсів (водних та лісових ресурсів, рослинного світу, надр та ін.) та об'єктів виробництва органічної продукції рослинництва встановленим вимогам; 4) відповідність виробничого процесу встановленим вимогам;

набули подальшого розвитку:

– пропозиції щодо забезпечення належного рівня державної підтримки виробництва органічної продукції (у т.ч. рослинництва), шляхом прийняття державної цільової програми розвитку органічного виробництва, в якій мають бути прописані заходи, спрямовані, насамперед, на стимулювання невеликих сільськогосподарських виробників (фермерських та особистих селянських господарств) до виробництва відповідної продукції;

– наукові підходи щодо необхідності розширення законодавчого визначення поняття «оператор» шляхом визнання його сільськогосподарським виробником у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

– пропозиції щодо внесення змін і доповнень до чинного законодавства України у сфері виробництва органічної продукції рослинництва.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення і результати дослідження можуть бути використані:

– у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розвідок у сфері аграрного, земельного та екологічного права в контексті забезпечення розвитку зеленої економіки;

– у нормотворчій діяльності – при вдосконаленні законодавства, зокрема розробленні змін і доповнень до нормативно-правових актів, що регулюють відносини у сфері виробництва органічної продукції рослинництва;

– у правозастосовній діяльності – для підвищення ефективності реалізації законодавства у сфері виробництва органічної продукції;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Аграрне право», «Екологічне право», «Правові проблеми сталого розвитку сільських територій», «Продовольче право», а також при підготовці навчальної та навчально-методичної літератури із цих дисциплін.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є самостійною науковою працею, результати якої одержані автором самостійно.

У статті «Гафурова О. В., Псутурі Б. Д. Органічне рослинництво як аграрно-правова категорія. Право. Людина. Довкілля. 2021, Vol. 12, № 1.» здобувачем особисто з'ясовано зміст поняття «органічне рослинництво» та з допомогою наукового керівника сформульовано висновки.

Апробація результатів дисертації. Основні положення і висновки, що містяться в дисертаційній роботі, регулярно обговорювалися на засіданнях кафедри аграрного, земельного та екологічного права імені академіка В. З. Янчука, а також вченої ради юридичного факультету Національного університету біоресурсів і природокористування України. Окремі результати були оприлюднені на науково-практичних конференціях: «Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи» (м. Харків, 22 травня 2020 р.); «Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні» (м. Київ, 12 березня 2021 р.); «На сторожі земельного ладу: до 20-річчя земельного кодексу України» (м. Київ, 26 листопада 2021 р.); «Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу» (м. Київ, 16 вересня 2022 р.); «Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення» (м. Луцьк, 27-28 квітня 2023 року); Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз (Харків, 12 травня 2023 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження висвітлено у 10 наукових працях, з яких 4 статті у наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних, і 6 тезах доповідей на

міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатку. Загальний обсяг дисертації становить 233 сторінки. Список використаних джерел налічує 305 найменувань.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ І ЗАКОНОДАВЧІ ЗАСАДИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

1.1. Формування науково-правових засад виробництва органічної продукції рослинництва

Загальносвітовою тенденцією є популяризація здорового способу життя, що сприяє розвитку органічного сільськогосподарського виробництва. Органічне виробництво має значні переваги в порівнянні з традиційним сільським господарством. Наприклад, при здійсненні органічного виробництва навколишнє природне середовище не зазнає шкоди. Також, при органічному виробництві значно зменшується викид вуглецю, що в свою чергу призводить до збереження різноманіття місцевих ландшафтів. Органічне виробництво більш вигідне з комерційної точки зору, оскільки при такому виробництві знижуються витрати та як наслідок зростає дохід, що в свою чергу є більш рентабельним. Слід зазначити, що суспільні блага та послуги органічного землеробства оцінені у 40 дол. США на га/рік за допомогою скорочення викидів вуглецю, і ще 30 дол. США на га/рік за інші послуги з підвищення біорізноманіття. Крім того, усунення таких негативних зовнішніх ефектів, як ерозія ґрунту та забруднення пестицидами, органічне сільське господарство приносить економію в межах від 150 до 200 дол. США на га/рік, порівняно з традиційним виробництвом. Загалом, користь, яка приноситься органічним землеробством навколишньому середовищу, оцінюється в 220 – 270 дол. США на га/рік [100].

Україна має дуже великі перспективи розвитку ринку виробництва органічної продукції, оскільки вона є найбільшою аграрною державою в Європі. Завдяки родючим чорноземам потенціал щодо органічного

землеробства в Україні неймовірний. Західний досвід показує, що майбутнє галузі сільськогосподарського виробництва саме за біотехнологіями.

Також, розвиток органічного виробництва вигідний не лише з економічної точки зору, а ще й з екологічної, оскільки органічне виробництво дозволяє відновити та поліпшити стан ґрунту. В Україні 57,5 % зруйнованих та деградованих ґрунтів через ерозію, при цьому кількість еродованих земель щорічно збільшується на 80 – 90 тис. га. Внаслідок ерозії щорічно втрачається біля 11 млн. т гумусу; 0,5 млн. т азоту; 0,4 млн. т фосфору та 0,7 млн. т калію, 38 % орних земель країни є переущільненими. Важливо зазначити, що більше 40 % орних земель України потребують проведення їх хімічної меліорації [49].

Слід зазначити, що стан родючості ґрунтів залежить від застосування органічних та мінеральних добрив. Як свідчать статистичні дані [221], в Україні практика застосування мінеральних добрив для підвищення врожайності ґрунтів зростає, у той час як застосування органічних добрив невпинно падає.

Початком розвитку органічного сільського господарства в світі вважається середина 20 років ХХ століття. Саме тоді провідний австрійський філософ Рудольф Штейнер запропонував свій винахід – теорію антропософії, згідно з якою людина є частиною всесвіту і має жити в гармонії з оточуючим її світом, а саме селянин повинен бути охоронцем природного балансу, підтримуючи та охороняючи такий ланцюжок: здорові тварини харчуються здоровими рослинами, здорові рослини ростуть на здоровому ґрунті, а здоровий ґрунт залежить від здорових тварин. Таку пропозицію підтримали аграрні товаровиробники, категорично відмовившись від застосування хімічних речовин при виробництві сільськогосподарської продукції» [51, с. 94].

Традиційно, фундатором концепції органічного сільськогосподарського виробництва прийнято вважати японського філософа Мокіші Окада. Він наполягав на тому, що основними цілями органічного землеробства мають бути:

- 1) стабілізація біологічної рівноваги в природі;

2) використання простих та доступних методів і засобів ведення сільського господарства;

3) виробництво продуктів харчування, що не тільки підтримують життєдіяльність, а ще й позитивно впливають на здоров'я людей [63, с. 137].

Окремі аспекти органічного виробництва сільськогосподарської продукції, в тому числі виробництва органічної продукції рослинництва, в українській науці висвітлювалися через призму юридичного, економічного, фінансового, майнового та соціального аспектів сільськогосподарського виробництва.

За широтою охоплення науковим аналізом доробків у сфері правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва слід виходити з того, що об'єктом такого аналізу є кілька напрямків наукових досліджень.

Перший напрямок охоплює наукові праці, в яких визначені основоположні правові засади ведення сільськогосподарського виробництва як системо утворюючої категорії даного дослідження (як головної системоутворюючої ознаки формування аграрного права). Адже виробництво органічної продукції рослинництва як діяльність, що здійснюється в аграрній сфері, не може розглядатись поза системою наукових поглядів на базові поняття в даному контексті, якими виступають «сільськогосподарська продукція» та «сільськогосподарське виробництво» (або «виробництво сільськогосподарської продукції»).

Другий напрямок включає наукові праці, присвячені юридичній природі органічного сільськогосподарського виробництва. Третій напрямок складають наукові розвідки, предметом яких є виробництво органічної продукції окремих галузей сільськогосподарського виробництва.

Такий підхід дозволяє проаналізувати формування науково-правових засад виробництва органічної сільськогосподарської продукції рослинництва від загального до конкретного.

Виробництво органічної продукції рослинництва здійснюється в рамках сільськогосподарського виробництва. В теорії аграрного права дослідження

правових засад сільськогосподарського виробництва, які проводились на початку 90-х років минулого століття, характеризувались певною правонаступністю теоретичних розробок, наукових ідей, висновків та рекомендацій науки радянського колгоспного та сільськогосподарського права. Зі здобуттям Україною незалежності формуються нові наукові підходи до правосуб'єктності учасників аграрних відносин [117; 225; 236; 231; 11], правового регулювання земельних [239; 8], та майнових відносин [35], особливостей обігу сільськогосподарської продукції [118] тощо.

Реформування аграрних відносин, перехід до ринкових умов господарювання зумовили зміну сутності аграрних відносин в сфері сільськогосподарського виробництва, що чітко висвітлено в ряді дисертаційних досліджень. Однією із перших дисертацій, в якій комплексно досліджено особливості виробництва сільськогосподарської продукції, була робота Т. В. Лямцевої (Т. В. Курман) [66; 60], присвячена правовому забезпеченню виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств, в якій визначено виробничо-господарську діяльність як врегульовані нормами аграрного та інших галузей права суспільні відносини, спрямовані на самостійне, систематичне виробництво на умовах самофінансування і самоокупності необхідної для держави сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження, її переробку та реалізацію, а також виготовлення інших матеріальних цінностей і надання послуг з метою отримання прибутку. Аналіз запропонованого авторкою поняття дозволяє виокремити юридичні ознаки, притаманні виробничо-господарській діяльності. Зокрема, 1) комплексний характер відносин, що виникають; 2) в основу такої діяльності покладено ринкові принципи (самоокупність та самофінансування) та отримання прибутку як мету господарювання; 3) сутність такої діяльності складає виробничий процес, який охоплює відносини в сфері виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції рослинного і тваринного походження. Таку позицію розділяє також А. М. Статівка [223, с. 40]. Водночас, правові аспекти

органічного сільськогосподарського виробництва Т. В. Курман в дисертації не розглядала. Організаційно-правові питання ведення товарного сільськогосподарського виробництва як складової виробничо-господарської діяльності сільськогосподарських товаровиробників, були предметом дослідження С. І. Марченко (2008 р.). В роботі визначено юридичні ознаки товарного сільськогосподарського виробництва: 1) нормативне закріплення права на ведення товарного сільськогосподарського виробництва; 2) законодавче визначення спеціальної правосуб'єктності сільськогосподарських товаровиробників; 3) обов'язковість використання земельних та інших природних ресурсів на відповідному юридичному титулі (право власності, право користування); 4) законодавче закріплення особливого правового режиму товарної сільськогосподарської продукції; 5) нормативне забезпечення особливостей правового регулювання праці у товарному сільськогосподарському виробництві; 6) нормативно-правове забезпечення основних етапів виробничого процесу товарного сільськогосподарського виробництва. Зазначені ознаки повною мірою є притаманними і діяльності в сфері виробництва органічної продукції рослинництва з урахуванням специфічних особливостей, які притаманні правовідносинам, що виникають в цій сфері. Досліджуючи досвід правового регулювання Спільної аграрної політики ЄС, авторка аналізує органічне (біологічне) виробництво як найважливіший пріоритет САП ЄС, оскільки цей вид діяльності сприяє еколого-соціальному розвитку аграрного виробництва, підвищенню його екологічної безпеки та постачання споживачам екологічно чистого продовольства [71, с. 149]. Зроблений висновок, що на той час в Україні відсутня належна законодавча та нормативна база з питань біологічного (органічного) сільськогосподарського виробництва; відсутня функціонуюча державна система контролю, яка була би акредитована на національному та міжнародному рівнях та охоплювала контроль як операторів органічного сільськогосподарського виробництва, так і вироблену сільськогосподарську продукцію та підтримано необхідність спеціального законодавчого

регулювання відносин в цій сфері. Особлива увага в роботі приділена правовому режиму сільськогосподарської продукції, різновидом якої виступає органічна продукція рослинництва.

Аналіз наукових доробок юридичної природи сільськогосподарської продукції дозволяє умовно виокремити дві групи підходів до визначення даного терміну. До першої належать традиційні або вузькі визначення, тобто такі, що виходять виключно з того, що сільськогосподарська продукція є матеріальним результатом природних біологічних процесів за належного сприяння людини. Так, на думку В. Ю. Уркевича, сільськогосподарською є продукція (рослинницька, тваринницька та рибницька), що виробляється (вирощується) внаслідок дії біологічних процесів її вирощування, має природне походження від землі й (або) від живих біологічних організмів [230, с. 122 – 123]. У даному визначенні підкреслюється роль природних процесів у виробництві сільськогосподарської продукції. Втім, із розвитком сучасних виробничих технологій сільськогосподарські товаровиробники здатні відтворювати ті чи інші природні явища та процеси для досягнення тих же цілей, але більш оперативним чи економним шляхом. Однак, у виробництві органічної продукції рослинництва саме природні процеси відіграють ключову роль. Адже як зазначає А. М. Статівка, органічне сільське господарство наближує агрономію до екології, приділяючи велику увагу системам, що підтримують природні процеси на землі, і мінімізуючи негативний вплив на довкілля порівняно з традиційним сільським господарством [222, с. 59].

Друга група визначень поняття «сільськогосподарська продукція» зводиться до більш широкого його розуміння. На думку, В. М. Єрмоленка сільськогосподарська продукція включає усю сиру продукцію культурного рослинництва, тваринництва та рибництва, одержувану від сільськогосподарської діяльності, а також продукти її первісної переробки, здійснюваної безпосереднім її виробником [37, с. 62], тобто не лише сира (тобто така, що отримана природним шляхом за відповідного сприяння виробника), а й перероблена продукція [33, с. 16].

Досліджуючи правовий режим сільськогосподарської продукції, С. І. Марченко класифікує її за функціональним призначенням на харчову та нехарчову. Також серед інших ознак даної продукції вчена називає нормативне закріплення переліку видів сільськогосподарської продукції, рослинне й тваринне походження із безпосереднім зв'язком із використання земельних та інших природних ресурсів. Крім того, правовий режим сільськогосподарської продукції обумовлює специфіку регулювання діяльності, що пов'язана із виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції, у формах: створення спеціальних продовольчих запасів; режиму державного цінового регулювання на окремі види сільськогосподарської продукції; спеціального режиму експортно-імпортних операцій з сільськогосподарською продукцією; спеціальних вимог щодо безпечності та якості цього виду продукції; спеціального порядку вилучення з обігу та знищення неякісної сільськогосподарської продукції [74, с. 411 – 412].

Також, Ю. М. Павлюченко [107, с. 100], розглядаючи сільськогосподарську продукцію як об'єкт аграрного ринку, виокремлює за способом виробництва та наявністю екологічних ознак органічну сільськогосподарську продукцію поряд з традиційною та продукцією із вмістом ГМО. Саму сільськогосподарську продукцію авторка визначає як результат сільськогосподарської діяльності, вироблений для реалізації, який має вартісний характер та цінову визначеність. Сутність сільськогосподарської продукції як об'єкта аграрного ринку розкривається через характеристики, які знаходять прояв в особливостях правового регулювання її обігу на ринку: а) призначення (сировина, продукти харчування); б) походження (продукція рослинництва, тваринництва); в) спосіб виробництва та наявність екологічних ознак (традиційна, із вмістом ГМО, органічна); г) спосіб ціноутворення (вільні ціни, державні регульовані ціни, визначені у певному порядку); д) власні характеристики (циклічність або сезонність виробництва, швидкопсувність, спеціальні вимоги до зберігання та / або транспортування тощо).

Проблеми становлення та розвитку агробізнесу в Україні стали предметом докторської дисертації Г. С. Корнієнко, в рамках якої висвітлено один із напрямків агробізнесу – виробництво органічної продукції та проаналізовано розвиток правовідносин у цій сфері [52]. Дослідниця проаналізувала особливості правовідносин з виробництва органічної продукції, зазначивши, що об'єкт правовідносин виробництва органічної продукції є змішаним, та охоплює два об'єкти: 1) виробничий процес виробництва органічної продукції; 2) органічну продукцію, одним із видів якої є органічна продукція рослинництва [52, с. 185 – 186]. Серед суб'єктів агробізнесу в сфері органічного сільськогосподарського виробництва виокремлено виробників органічного рослинництва [52, с. 185]. Водночас комплексне дослідження правового режиму органічної продукції рослинництва, як і правового статусу виробників органічної продукції рослинництва не проведено.

Необхідність екологізації сільськогосподарського виробництва зумовили необхідність наукових пошуків в цій сфері. Зокрема, Н. В. Кравець, на підставі аналізу законодавства України у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції доводить, що правові засади органічного сільського господарства слід розглядати як засіб реалізації принципу екологізації аграрного виробництва [55, с. 5; 56, с. 102]. Так, на думку вченої, «екологізбалансоване використання земель сільськогосподарського призначення та інших природних ресурсів у процесі виробництва продукції рослинництва і тваринництва є одним з основних напрямків реалізації принципу екологізації аграрного виробництва» [55, с. 14].

Досліджуючи економіко-правовий механізм забезпечення екологічної безпеки сільськогосподарської продукції, С. М. Романко [211] розглядає органічне сільськогосподарське виробництво як екологічно-безпечний вид діяльності та обґрунтовує необхідність прийняття Довгострокової програми впровадження технологій введення екологічно безпечного (органічного) сільського господарства.

В навчально-правовій літературі питання органічного сільськогосподарського виробництва також висвітлюються через призму гарантування безпеки та якості сільськогосподарської продукції [46]. Зокрема, в навчально-практичному посібнику «Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України» (2015 р.) підрозділ «Правове забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва» вміщено до теми «Правове регулювання безпеки та якості сільськогосподарської продукції».

Оцінюючи в цілому науковий доробок вчених цього напрямку, слід констатувати, що органічне виробництво розглядається як різновид сільськогосподарського виробництва, як спосіб практичного втілення сталого розвитку або «зеленої економіки» та як спосіб екологізації сільськогосподарського виробництва та підвищення безпеки та якості сільськогосподарської продукції.

Проаналізовані вище праці стали науковим підґрунтям формування окремого напрямку наукових досліджень – дослідження правових засад органічного сільськогосподарського виробництва. В цій частині варто звернути увагу на те, що проведений аналіз науково-правових засад виробництва органічної продукції рослинництва в Україні засвідчив, що розвиток сучасних аграрно-правових досліджень, проведених в рамках підготовки кваліфікаційних робіт на здобуття відповідного наукового ступеня, характеризується обмеженим характером, оскільки коло наукових пошуків в галузі аграрного права окреслюється паспортом наукової спеціальності 12.00.06, затвердженого постановою Президії ВАК України від 21 травня 2008 р. № 38-06/6 [110], в якому проблематика виробництва органічної продукції рослинництва окремо не відображена. Водночас, як справедливо зазначає В. Ю. Уркевич, аграрно-правова наука має досліджувати проблеми розвитку органічного аграрного виробництва в Україні, оскільки цей сегмент аграрного сектору має значний потенціал, що зумовлює необхідність перегляду та доповнення Паспорту наукової спеціальності 12.00.06 [233, с. 222].

Незважаючи на вищезазначене, слід відмітити значний науковий інтерес до даної проблематики як з боку науковців так і практичних працівників. Певним чином це було зумовлено і прийняттям Закону України від 3 вересня 2013 р. «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [129]. Як зазначає В. В. Носік [94, с. 38], з огляду на схвалені на Саміті ООН і відтворені в Указі Президента України 17 Цілей сталого розвитку та визначені 169 завдань для їх досягнення до 2030 року, в т.ч. і створення стійких систем виробництва продуктів харчування, що сприяють збереженню екосистем і поступово покращують якість земель і ґрунтів, перед доктринами земельного, аграрного, екологічного, природоресурсного права постають нові завдання щодо визначення методологічних, теоретичних і правових основ здійснення органічного виробництва.

Зокрема, в Україні підготовлено та захищено ряд дисертаційних робіт, присвячених окремим правовим питанням органічного сільськогосподарського виробництва. Проблематика виробництва органічної сільськогосподарської продукції неодноразово обговорювалась на науково-практичних конференціях, проте особливості правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва не знаходять належного висвітлення. Так, Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої правовим засадам органічного землеробства (29-30 вересня 2017 р., м. Харків) [122], містять лише одну доповідь, в якій розкриваються проблемні питання державної підтримки органічного рослинництва в Україні (А. В. Духневич) [122, с. 56 – 59], з-поміж 42 доповідей на науково-практичній конференції «Органічне виробництво: право і бізнес» (м. Запоріжжя, 17 червня 2021 р.) 19 доповідей стосувалось проблемних питань органічного землеробства та інших аспектів використання земель у сфері органічного виробництва, безпосередньо питанням правового регулювання рослинництва не присвячено жодної доповіді [102].

В сільському господарстві на протигагу органічному сільськогосподарському виробництву стрімко розвивається виробництво сільськогосподарської продукції з ГМО, що дещо активізувало наукові пошуки

в цій сфері. В своєму дисертаційному дослідженні Д. С. Піддубна висвітлює питання правового забезпечення захисту органічної продукції від ГМО в Україні [115; 116]. Аналіз історико-правових аспектів захисту органічної продукції від ГМО та законодавчих вимог щодо її споживання та обігу, висвітлення досвіду правового регулювання ГМО в аграрному секторі країн ЄС, імплементації відповідних вимог міжнародного законодавства, дослідження комплексу заходів аграрного, екологічного права, зокрема їх принципових засад, а також контролю щодо ГМО в аграрному секторі економіки дозволило авторці обґрунтувати необхідність захисту органічної продукції в процесі розвитку продуктів біотехнологій та зробити висновок, що органічне господарювання – новий напрям діяльності людини, метою якого є захист природи загалом та її складових. Підтримуючи в цілому зазначені висновки, варто зауважити, що як зазначає О. Ю. Піддубний, сьогодні біотехнології перестали бути суто лабораторним явищем і стали невід’ємною частиною життя. Метою сільськогосподарської біотехнології є підвищення врожайності; стійкість до хвороб, викликаних бактеріями, грибами та вірусами; здатність витримувати жорсткі екологічні умови, такі як заморозки і посухи; стійкість до шкідників, зокрема комах, бур’янів і нематод [201, с. 144]. Тому, очевидно, що правове регулювання виробництва органічної продукції та правове регулювання виробництва продукції із застосуванням біотехнологій це два самостійних напрямки ведення сільськогосподарського виробництва.

Важливе значення для розвитку правничої думки в сфері правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва має доробок В. О. Мельник, яка, досліджуючи місце органічного сільськогосподарського виробництва в системі аграрного права, зазначила, що з огляду на специфічність правової природи органічного виробництва, правове забезпечення органічного виробництва сільськогосподарської продукції є підгалуззю аграрного права [77]. Не применшуючи значення правового регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в системі аграрного права все ж вважаємо таку позицію дискусійною. Як відомо,

виділення підгалузей права застосовується для широких за предметом регулювання галузей права, що зумовлює необхідність визначення особливостей регулювання окремих видів суспільних відносин, що входять до такого предмета. Саме такою характеристикою наділений предмет правового регулювання аграрного права, який є неоднорідним. Водночас, в даному випадку мова йде про норми права, які регулюють конкретний вид (сторону) однорідних суспільних відносин, тобто певну частину суспільних відносин даного виду чи роду – відносини в сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції, що є характерним для правового інституту.

В дисертаційній роботі В. О. Мельник доводить, що зміст правового режиму органічного виробництва визначає принцип екологізації сільськогосподарського виробництва, який реалізується за такими напрямками: 1) ґрунти та земельні ресурси; 2) відновлювані та невідновлювані ресурси; 3) пестициди, агрохімікати, хімічні речовини; 4) технології виробництва, що не забруднюють довкілля; 5) утилізація та переробка відходів; 6) екосистема [79, с. 5]. Варто відзначити, що всі ці напрями є притаманними саме для галузі рослинництва і мають відповідну специфіку щодо виробництва органічної продукції рослинництва, яка буде розглянута нами в наступних розділах роботи. Зазначена дисертація В. О. Мельник є одним із перших комплексних досліджень правового регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні. В роботі особлива увага приділена термінологічному апарату, зокрема висвітлена юридична природа таких понять, як «екологічне сільське господарство», «біодинамічне землеробство», «органічне виробництво». Розкривається зміст та специфіка правовідносин в сфері органічного сільськогосподарського виробництва, особливу увагу присвячено аналізу норм чинного законодавства та виявленню недоліків щодо сертифікації, маркування, державного управління та державного контролю у сфері виробництва та введення в обіг органічної продукції (сировини). Здійснено дослідження положень законодавства ЄС та інших держав з метою визначення тенденції щодо розвитку органічного руху у світі. Безперечно, що висновки, до

яких прийшла дослідниця, мають важливе значення для правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва, водночас варто зважати на те, що правовідносини в сфері виробництва органічної продукції рослинництва детально в роботі не досліджено, а законодавство в сфері органічного сільськогосподарського виробництва за останні п'ять років зазнало суттєвих змін.

Важливе значення для формування правових засад виробництва органічної продукції рослинництва мають наукові доробки Т. В. Курман, яка досліджує правові аспекти органічного сільського господарства через призму сталого розвитку [61]. На думку вченої, органічне сільське господарство слід розглядати як новітню, адаптовану до довкілля систему господарювання, яка виходить із цілісного підходу та полягає в такому веденні сільськогосподарського виробництва, за якого забезпечується його сталий розвиток задля забезпечення потреб теперішнього та майбутніх поколінь людей в органічній продукції рослинництва, тваринництва, аквакультури та лісівництва [59, с. 114].

Павлюченко Ю. М., досліджуючи концептуальні засади господарсько-правового забезпечення аграрного ринку, особливу увагу приділила аналізу обігу органічної сільськогосподарської продукції з урахуванням нових соціально-економічних умов та глобалізаційних процесів у сфері реалізації сільськогосподарської продукції. Авторка зазначає, що екологізація сільського господарства та розвиток органічного сільського господарства належать до додаткових функцій аграрного ринку, а формування ринку органічної продукції, функціонування якого забезпечується окремим законодавчим регулюванням, зумовлений запитом покупця на екологічно чисту сільськогосподарську продукцію [107, с. 55 – 56].

В роботі звертається увага на необхідність подальшого аналізу законодавчих актів щодо ринку органічної продукції на предмет відповідності актам ЄС [107, с. 80], аналізуються окремі вимоги в межах технічного регулювання, які встановлено до діяльності суб'єктів, які беруть участь у

виробництві та реалізації органічної продукції [107, с. 186], напрями здійснення державного контролю (нагляду) та недержавного контролю у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, види такого контролю (плановий, позаплановий) та заходи [107, с. 243], правові проблеми юридичної відповідальності за порушення законодавства на ринку органічної продукції [107, с. 273 – 274].

Ґрунтовний аналіз правового регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва здійснено Х. А. Григор'євою, яка досліджує ці питання в контексті правового забезпечення державної підтримки екологізації сільськогосподарської діяльності [22, с. 466 – 481].

Крім зазначених вище наукових доробків дисертаційного та монографічного характеру в теорії аграрного, земельного, природоресурсного та екологічного права наявна велика кількість наукових публікацій з означеної проблематики. Адже, як зазначає В. В. Носік [94, с. 38 – 39], наразі активно ведеться науковий пошук теоретичних і практичних проблем правового регулювання суспільних відносин, які виникають у зв'язку з реалізацією власниками і користувачами сільськогосподарських угідь, сільськогосподарськими товаровиробниками прав на використання земель для ведення органічного сільського господарства, забезпечення реалізації органічної сільськогосподарської продукції, проведення маркування органічної продукції, державного регулювання органічного виробництва, проблемам адаптації українського аграрного законодавства до законодавства ЄС з питань органічного виробництва. Варто відзначити окремі наукові публікації з проблем адаптації національного законодавства в сфері державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва до законодавства ЄС (О. В. Гафурова, С. І. Марченко) [18], реалізації принципів правового регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції (В. Ю. Уркевич) [232], маркування органічної сільськогосподарської продукції (Т. О. Коваленко) [45] та ін.

Стосовно наукових досліджень, предметом яких є виробництво органічної продукції окремих галузей сільськогосподарського виробництва, варто зазначити, що ця сфера є найменш розроблена. Правові питання виробництва органічної продукції рослинництва, як правило, обмежуються науковим аналізом правового регулювання використання земельних ділянок у органічному сільськогосподарському виробництві.

Зокрема, заслуговує на увагу дисертаційне дослідження Р. А. Циліорик, присвячене правовому регулюванню використання земельних ділянок для органічного землеробства [238]. Авторка, розвиваючи підхід Т. В. Курман, яка довела, що органічне сільськогосподарське виробництво є практичною реалізацією концепції сталого розвитку сільського господарства, пропонує розглядати виробництво органічної продукції рослинного походження при веденні органічного землеробства як новітню, адаптовану до навколишнього природного середовища систему господарювання, яка виходить із цілісного підходу та полягає у такому веденні виробництва, за якого забезпечується його сталий розвиток задля забезпечення потреб теперішнього і майбутнього поколінь в органічній продукції рослинництва [238, с. 66]. Авторкою розкрито юридичну природу органічного землеробства як одного із елементів органічного сільськогосподарського виробництва, висвітлено основні етапи становлення та розвитку законодавства у сфері ведення органічного землеробства на сільськогосподарських угіддях, виокремлено основні ознаки органічних земель та особливості їх правового режиму, обґрунтовано висновок щодо необхідності виокремлення у складі Класифікації видів цільового призначення земель самостійного виду цільового призначення сільськогосподарських угідь – для ведення органічного землеробства. Варто додати, що Н. Р. Кобецька пропонує внести зміни до глави 5 Земельного кодексу України (далі – *ЗК України*) та закріпити визначення земель, призначених для ведення органічного землеробства, та уточнення їх правового режиму [103, с. 169]. В цій частині заслуговують на увагу пропозиції О. В. Гафурової, яка обґрунтовує доцільність використання результатів

агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення при визначенні придатності земель для ведення органічного землеробства [12, с. 93].

Досліджуючи питання правового регулювання використання та охорони земельних ділянок для вирощування кормів для худоби, Т. М. Магомедова акцентує увагу на необхідності вдосконалення організаційно-правового механізму правової охорони сінокосів та пасовищ в частині правового режиму земельних ділянок для вирощування кормів для худоби у системі органічного тваринництва з врахуванням міжнародних вимог якості [67, с. 199, 204].

Певний науковий інтерес становлять дослідження особливостей правового регулювання органічного сільськогосподарського виробництва у сфері рослинництва, яке проведено в рамках підготовки колективної монографії «Органічне сільськогосподарське виробництво: правові засади ведення» [103, с. 143 – 193]. В окремому розділі аналізуються проблеми законодавчого забезпечення підстав та умов ведення органічного сільськогосподарського виробництва в сфері рослинництва (підрозділ 3.1.), правові засади використання земельних ділянок для органічного землеробства (підрозділ 3.2.), правові форми використання земель для здійснення органічного виробництва (підрозділ 3.3.), серед яких право приватної власності на землю визначено як основну форму використання земель для виробництва органічної продукції рослинництва (підрозділ 3.4.), тобто основна увага приділена теж питанням використання земель у процесі виробництва органічної продукції рослинництва. Так, П. Ф. Кулинич та О. П. Кулинич звертають увагу на відмінність понять «органічне землеробство» та «органічне рослинництво» та зазначають, що законодавство України не обмежує зміст органічного рослинництва вимогами щодо її виробництва, а розглядає його як сферу діяльності, що включає як виробництво такої продукції, так і її реалізацію, в тому числі маркування та обіг [58, с. 154, 158]. Погоджуючись в цілому з твердженням вчених, варто зауважити, що реалізація органічної продукції

рослинництва та обіг органічної продукції, на нашу думку співвідносяться як частина і ціле.

Окремим питанням виробництва органічної продукції у сфері тваринництва та аквакультури присвячено Розділ 4 зазначеної монографії, а в підрозділі 4.3. даного розділу висвітлено особливості правового забезпечення якості та безпечності органічної сільськогосподарської продукції рослинництва і тваринництва.

1.2. Законодавче забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва в Україні

В сучасних умовах відзначається стрімкий розвиток органічного сільськогосподарського виробництва та виробництва продукції рослинництва зокрема, що вимагає належного та своєчасного законодавчого регулювання зазначених суспільних відносин.

Норми чинного законодавства, які закріплюють особливості виробництва органічної продукції характеризуються певним ступенем системності, мають комплексний та міжгалузевий характер та динамічно розвиваються, що підтверджується внесенням змін до законодавчих і підзаконних нормативно-правових актів, що зумовлено, в тому числі, необхідністю адаптації національного аграрного законодавства до законодавства ЄС.

На законодавчому рівні основні правові засади виробництва органічної сільськогосподарської продукції рослинництва закріплено як у міжнародних так і національних нормативно-правових актах. Серед міжнародних нормативно-правових актів, які мають важливе значення у становленні та розвитку правових засад органічного сільськогосподарського виробництва, можна виділити 2 групи. Це міжнародні документи з питань сталого розвитку та документи, в яких встановлюються вимоги безпосередньо до органічного сільськогосподарського виробництва.

Перша група міжнародних документів, в яких закріплено концепцію сталого розвитку, містить правові засади, які мають бути покладені в основу розвитку законодавства в сфері органічного сільськогосподарського виробництва. Враховуючи те, що концепція сталого розвитку передбачає органічний взаємозв'язок виробничої, екологічної і соціальної складової, зазначені ідеї знаходять своє відображення в міжнародних документах і економічного спрямування. Для прикладу, преамбулою до Угоди про заснування СОТ 1994 р. [228], передбачено, що сторони взяли на себе зобов'язання «оптимального використання світових ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку».

Враховуючи те, що в спеціальній літературі проводився огляд міжнародних документів, в яких закріплено концепцію сталого розвитку [90], а в теорії аграрного права було проведено Т. В. Курман фундаментальне комплексне дослідження теоретико-методологічних засад правового забезпечення сталого розвитку сільськогосподарського виробництва та органічного сільськогосподарського виробництва як способу практичної реалізації ідеї сталого розвитку [61], в рамках даної роботи немає потреби їх аналізувати окремо.

Друга група міжнародно-правових документів представлена міжнародними стандартами, в яких встановлюються вимоги до виробництва й обігу органічної продукції, її маркування, а також вимоги до відповідних органів, що надають сертифікацію, це: по-перше, стандарти Кодексу Аліментаріус; по-друге, стандарти Міжнародної федерації сільськогосподарського органічного руху (англ. International Federation of Organic Agriculture Movements, IFOAM); по-третє, стандарти ЄС, затверджені відповідними регламентами [69, с. 140].

Кодекс Аліментаріус (лат. Codex Alimentarius – харчовий кодекс, харчовий закон) становить зібрання єдиних міжнародних стандартів на харчові продукти, які закріплюють керівні засади, норми та правила, спрямовані на захист здоров'я споживача і забезпечення дотримання правил торгівлі у

харчовій сфері, у тому числі у сфері органічного виробництва. Стандарти розроблені під керівництвом Всесвітньої Організації Охорони здоров'я (англ. World Health Organization, WHO) (далі – *ВООЗ*) та Продовольчої і сільськогосподарської організації ООН (англ. Food and Agriculture Organization, FAO) (далі – *ФАО*), мають рекомендований характер.

Комісією Кодексу Аліментаріус (англ. Codex Alimentarius Commission), яка була створена в 1963 р. ФАО і ВООЗ, у 1999 році було затверджено Вимоги щодо виробництва, переробки, маркування та реалізації органічної сільськогосподарської продукції (далі – *Вимоги Комісії Кодексу Аліментаріус*), які стали першим кроком до офіційної міжнародної гармонізації вимог до органічних продуктів в частині стандартів виробництва та маркетингу, механізмів перевірки та вимог до маркування.

Відповідно цих Вимог органічне сільське господарство розглядається як цілісна система управління виробництвом, яка враховує та вдосконалює стан агроєкосистеми, в тому числі біологічне різноманіття, цикли та стан ґрунтів, передбачає застосування прогресивних методів управління з урахуванням місцевих умов, систем управління, адаптованих під ці умови, а також використання біологічних та механічних інструментів на противагу синтетичній продукції. В додатку 1 (А) Вимог містяться основні принципи виробництва органічної продукції рослинництва [265].

Наразі до складу Комісії Кодексу Аліментаріус входить 189 членів, з них 188 країн-членів та 1 організація-член (Європейський Союз (далі – *ЄС*), Україна приєдналась до Комісії у 1994 році, а в 1998 році на громадських засадах було створено Національну комісію України із зводу харчових продуктів Кодекс аліментаріус з представників Міністерства агропромислового комплексу, Міністерства охорони здоров'я і Державного комітету по стандартизації, метрології та сертифікації [195; 154].

ІФОАМ визначає органічне сільськогосподарське виробництво як цілісну сільськогосподарську виробничу систему, що сприяє збереженню навколишнього природного середовища, соціальними та економічними

засобами підтримує виробництво здорових продуктів харчування, волокна, деревини тощо [257]. Міжнародні стандарти цієї організації складають основу системи гарантій органічних продуктів IFOAM (Organics International). Вони складаються з трьох частин: 1) загальні цілі й вимоги органічних стандартів (COROS) – вимоги стандартів IFOAM; 2) стандарт IFOAM для органічного виробництва та переробки (IS); 3) вимоги до акредитації IFOAM для органів сертифікації органічного виробництва й переробки (акредитація IFOAM сприяє еквівалентності органів сертифікації органічної продукції в усьому світі, підтверджуючи, чи відповідають вони міжнародним нормам IFOAM) [69, с. 140], саме зазначені стандарти і були покладені в основу прийнятого в 2018 році Закону про органічне виробництво [87, с. 324].

Важливе значення для законодавчого забезпечення органічного виробництва продукції рослинництва має законодавство ЄС у сфері органічного виробництва з огляду на перспективи членства України в ЄС, адже Угодою про асоціацію (2014 р.) передбачається співробітництво сторін, яке включає, у т.ч. заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах (ст. 404). Варто відзначити, що наразі до національного законодавства активно впроваджуються окремі практики ведення органічного сільськогосподарського виробництва, проте, як зазначає О. В. Гафурова [13, с. 274 – 275], залишається необхідність прийняття ще цілої низки нормативно-правових актів, адаптованих до законодавства ЄС. Стандарти ЄС у сфері органічного виробництва, що знайшли відображення у відповідних регламентах, будуть розглянуті у відповідному підрозділі дисертації.

Таким чином, можемо підсумувати, що на національному рівні сучасний стан законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва характеризується впровадженням міжнародних стандартів у сфері органічного виробництва.

Історія становлення законодавчого регулювання виробництва органічної продукції рослинництва в нашій державі почалась зі здобуттям Україною незалежності, а більш активний процес формування законодавчої бази з питань органічного сільськогосподарського виробництва – з 2008 року, після вступу України до Світової організації торгівлі. Саме тоді постала необхідність у імплементації норм з європейського законодавства та створення єдиного закону, який би регулював відносини стосовно органічного виробництва.

Одним із перших нормативно-правових актів, яким були закладені правові засади здійснення господарської діяльності у сільському господарстві, є Закон України від 25 червня 1991 р. «Про охорону навколишнього природного середовища» [188], в преамбулі якого визначено, що невід’ємною умовою сталого економічного та соціального розвитку України є охорона навколишнього природного середовища, раціональне використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки життєдіяльності людини, що визначає сутність державної екологічної політики.

В сфері правового регулювання виробництва продукції рослинництва важливе значення має прийняття Закону України від 15 грудня 1993 р. «Про насіння». Окремих норм, присвячених особливостям органічного рослинництва Закон не містив, однак стаття 11 передбачено організацію закритих районів насінництва з відповідним режимом вирощування сільськогосподарських культур у господарствах різних форм власності з метою створення сприятливих фітосанітарних і технологічних умов для вирощування високоякісного насіння окремих сільськогосподарських культур. В спеціальній літературі серед способів захисту рослин, які найменш шкідливі для навколишнього середовища, вибірково впливають лише на шкідливі організми і не залишають шкідливих залишків у продуктових органах сільськогосподарських культур, виокремлюють створення закритих районів насінництва [4].

Варто зазначити, що аграрному законодавству притаманним є виділення окремих зон вирощування сільськогосподарських культур з особливим правовим режимом. Зокрема, частина 6 статті 13 Закону України «Про

пестициди та агрохімікати» в редакції від 2 березня 1995 р. (ст. 13 виключено на підставі Закону України № 2775-IX від 16 листопада 2022 р.) передбачала, що сільськогосподарська сировина для виготовлення продуктів дитячого і дієтичного харчування виробляється у спеціальних сировинних зонах [189]. У спеціальних сировинних зонах забороняється застосування пестицидів. Застосування агрохімікатів проводиться за спеціальними технологіями, що забезпечують отримання продукції, яка відповідає санітарно-гігієнічним вимогам щодо дитячого та дієтичного харчування.

Правовий режим та порядок надання статусу спеціальної сировинної зони визначався Законом України від 14 вересня 2006 р. «Про дитяче харчування» (ст. 8) [139] та постановами КМУ від 26 червня 1996 р. № 679 [155] і від 3 жовтня 2007 р. № 1195 [166]. Наразі втратили чинність два останні нормативно-правових документи, а також згадана стаття Закону. На сучасному етапі правовий статус сировинних зон є невизначеним, проте з точки зору формування та становлення законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва вони відіграють важливе значення, оскільки, хоча і не вживають термінологію «органічне сільськогосподарське виробництво», але за змістом закріплюють основні вимоги до органічного сільськогосподарського виробництва (нормативно обґрунтована віддаленість від промислових підприємств та інших об'єктів, які можуть забруднювати навколишнє природне середовище; заборона використання у виробництві гормональних препаратів, антибіотиків, залишків важких металів, пестицидів, радіонуклідів та інших небезпечних речовин тощо). На думку П. Ф. Кулинич і О. П. Кулинич, початок законодавчого регулювання органічного рослинництва пов'язаний саме з прийняттям Закону України «Про дитяче харчування» та Постанови КМУ № 1195 [58, с. 148]. Підтримуючи в цілому позицію вченого про поширення даних нормативно-правових актів на відносини в сфері органічного сільськогосподарського виробництва, вважаємо, що початком законодавчого регулювання органічного рослинництва все ж є Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» (1991 р.).

Як було встановлено у попередньому підрозділі даної роботи, в теорії аграрного та екологічного права виробництво органічної сільськогосподарської продукції досліджувалось у контексті забезпечення якості та безпеки харчових продуктів. Такий підхід знаходить підтвердження у законодавстві, зокрема, Законом України від 23 грудня 1997 р. «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» [200] визначено, що основними засадами державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини є стимулювання впровадження нових безпечних науково обґрунтованих технологій виготовлення (обробки, переробки) харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів, розробки та виробництва нових видів спеціальних та екологічно чистих харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів (ст. 3); передбачено необхідність маркування екологічно чистих харчових продуктів (ст. 7), віднесено екологічно чисті харчові продукти до спеціальних харчових продуктів та задекларовано стимулювання вітчизняного виробництва екологічно чистих харчових продуктів і продовольчої сировини, у тому числі з використанням механізмів кредитування, ціноутворення, митного і тарифного регулювання, податкового законодавства (ст. 9). Відповідно до Прикінцевих положень Закону, Кабінет Міністрів України (далі – *КМУ*) має підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України (далі – *ВРУ*) проект Закону України про державне регулювання виробництва і реалізації екологічно чистої продукції.

Аналіз подальшого розвитку законодавства в досліджуваній сфері свідчить, що те, що в законодавстві поняття органічної продукції і натуральної (екологічно чистої) продукції вживались як тотожні.

Поняття органічного виробництва вперше з'явилося в проекті Закону України «Про органічне виробництво», прийнятому на розгляд ВРУ у 2007 р. [204]. У ньому визначалося, що собою являє органічне землеробство (ст. 1), були перелічені принципи та методи органічного виробництва (ст. 5), зазначені правила органічного виробництва, в т.ч. стосовно збору дикорослих рослин, лісової продукції та водоростей (ст. 12), а також наведені загальні вимоги до

виробництва органічної продукції (ст. 13). До правопорушень в сфері органічного виробництва віднесено маркування неорганічної продукції з використанням написів «екологічно чистий продукт», «екологічно чиста продукція», «біо-продукт», «натуральний продукт» тощо, якщо це вводить в оману споживачів щодо справжньої природи походження продукції (ст. 27). Нажаль у вказаному законопроекті була відсутня інформація щодо виробництва органічної продукції рослинництва, але містилися положення про заборону застосування хімічних препаратів захисту рослин та добрив, використання іонізуючої радіації для обробки органічних харчових продуктів, кормів або сировини, яка використовується в органічних харчових продуктах чи кормах [109, с. 546 – 547]. Також цим нормативно-правовим актом передбачалося проведення оцінки придатності земель та об'єктів для виробництва органічної продукції (ст. 17). Вказаний законопроект був ухвалений ВРУ 21 травня 2011 р., але так і не був підписаний. Його значний недолік полягав у відсутності чітких вимог до виробництва органічної продукції, а також у наявності загальної інформації за окремими галузями органічного виробництва (в т.ч. і галузю виробництва органічної продукції рослинництва).

Підсумовуючи, можна зробити висновок, що проект Закону «Про органічне виробництво» мав значну кількість вад, але це була перша спроба законодавчого закріплення положень галузі органічного виробництва, яка нажалі не була успішною. Проте, більшість його норм стали основою для прийняття в подальшому Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини».

Необхідно зазначити, що за дорученням Міністерства аграрної політики України у 2008 році Федерація органічного руху України розробила проект Концепції державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні. Основною ціллю цього документу були проведення необхідних заходів для забезпечення сталого розвитку аграрного комплексу України через розвиток та підтримку ведення органічного виробництва як одного з пріоритетних напрямів реалізації державної аграрної політики [81, с. 119]. Виходячи з цього, одним з

найважливіших напрямків Концепції було визначено проведення нормативного, а також законодавчого забезпечення розвитку органічного виробництва. Важливість документу полягала у тому, що на основі його положень Міністерство аграрної політики України мало розробити відповідні програми розвитку аграрного сектору України.

Після підписання у 2008 році Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі (далі – *СОТ*), з подальшою ратифікацією Угоди про спрощення процедур торгівлі, та приєднання до Угоди про державні закупівлі розпочався новий етап розвитку законодавства в сфері виробництва органічної продукції рослинництва. Україна ввійшла в зону вільної торгівлі з країнами Європейського союзу, що зумовило необхідність імплементації норм з європейського законодавства та створення єдиного закону, який би регулював відносини стосовно органічного виробництва.

3 вересня 2013 р. ВРУ був ухвалений Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» [129], який набрав чинності 10 січня 2014 р. Важливість цього Закону полягала у тому, що це був перший нормативно-правовий акт в Україні, присвячений виключно галузі органічного виробництва, в якому було визначено правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини. Головною метою Закону було забезпечити створення та ефективну роботу ринку відповідної продукції, а також надати впевненість споживачам у її якості. В статті 1 цього Закону містилася дефініція органічного виробництва, яка значно відрізнялася від аналогічного визначення, що закріплювалося у вищезгаданому проекті Закону України «Про органічне виробництво». Також, Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» містив перелік правил виробництва та обігу органічної продукції та сировини, зокрема встановлював правила виробництва непереробленої органічної продукції (сировини) рослинного походження (п. 1 ч. 3 ст. 14), збору дикорослих рослин, лісової продукції та водоростей (п. 7 ч. 3 ст. 14). В свою чергу стаття 15 Закону наголошувала на тому, що при здійсненні

такого виробництва необхідно дотримуватися таких методів, які б забороняли використання препаратів захисту рослин та покращення ґрунту (п. 1 ч. 1 ст. 15), а також здійснювали б живлення рослин в основному через екосистему ґрунту (п. 6 ч. 1 ст. 15). Закон передбачав умови за яких збирання дикорослих рослин та їх частин можна було б вважати виробництвом органічної продукції (ч. 4 ст. 16).

Крім того, зазначений Закон встановлював низку винятків з правил виробництва органічної продукції і сировини, серед яких, зокрема: 1) дозволялося використовувати традиційну продукцію та продукцію перехідного періоду в якості продуктів для очищення та дезінфекції споруд та установок, які використовуються для виробництва продукції рослинництва, включаючи об'єкти для її зберігання (п. 6 ч. 1 ст. 17); 2) якщо сільськогосподарським виробникам не вдавалося задовольнити потреби рослин у поживних речовинах, дозволялося застосовувати добрива і речовини для покращення ґрунту (ч. 5 ст. 17).

Варто позитивно відзначити виокремлення в Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» правил виробництва органічної продукції рослинного походження (ст. 18), серед яких можна виділити такі: використання таких методів, які забезпечують збалансоване постачання поживних речовин рослинам (п. 1 ч. 1 ст. 18), підтримка стійкості рослин профілактичними заходами (п. 3 ч. 1 ст. 18), якщо виявлялася загроза для рослин, дозволялося використовувати продукти для захисту рослин (п. 8 ч. 1 ст. 18). Необхідно також зазначити, що Законом було передбачено процедуру оцінки придатності земель (ґрунтів) для виробництва органічної продукції та сировини, врегульовано випадки здійснення паралельного виробництва органічної та традиційної (неорганічної) продукції рослинництва на одній площі земельної ділянки (ст. 31).

Тим не менш, слід зазначити, що даний Закон мав значну кількість недоліків, зокрема численні посилання на підзаконні нормативні акти, які на той час не були прийняті (передбачалося прийняття 23 документів, а по факту

було прийнято лише 7). Зважаючи на це, Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» фактично не діяв.

У науковій літературі неодноразово зверталася увага на вади вказаного Закону. Так, деякі науковці зазначали про неможливість повною мірою реалізувати положення Закону, адже необхідним було прийняття багатьох підзаконних нормативно-правових актів. Закон також містив багато посилань на чинні нормативно-правові акти, в які ще не було внесено змін в частині органічного сільськогосподарського виробництва [76, с. 69-70]. На думку М. А. Дейнеги, в Законі України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» залишалася невирішеною низка питань, пов'язаних із належним забезпеченням необхідних умов для ведення органічного землеробства [25, с. 53]. В свою чергу Т. С. Сиротенко зазначав, що цей нормативно-правовий акт не забезпечував належного функціонування ринку органічної продукції, що створювало сприятливе середовище для введення в обіг фальсифікованої продукції та дозволяло уникати відповідальності за порушення законодавства у цій сфері [217, с. 16]. Також, на думку Є. В. Мілованова його положення були недосконалими та значною мірою не відповідали законодавству ЄС у сфері органічного виробництва, обігу та маркуванню органічної продукції. Це негативно впливало на функціонування вітчизняного органічного ринку, імідж країни на світовому ринку «органіки»; створювало додаткові торгові бар'єри для виробників-експортерів; споживач був незахищений від фальсифікату «органіки», а виробник – від недобросовісної конкуренції» [81, с. 120]. Як зазначали В. М. Єрмоленко, Є. О. Черняк вищезазначений Закон був формально прийнятим законодавством, але реалізувати його було неможливо, тому воно не створювало належних основ для формування правового механізму зайняття органічним виробництвом, що було головною правовою проблемою у цій сфері [38, с. 44]. Також, вони наголошували на тому, що не викликали оптимізму і динаміка дій виконавчих органів влади, які дуже повільно виконували взяті на себе зобов'язання [38, с. 44]. Зважаючи на негативну критику з боку правознавців, а

також виробників органічної сільськогосподарської продукції, законодавцями було прийнято рішення про скасування Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». 2 серпня 2019 р. Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» втратив чинність.

Важливе значення для розвитку галузі виробництва органічної продукції має належне законодавче забезпечення організаційно-правових питань виробництва органічної продукції рослинництва (інституційно-функціональне забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва, державна підтримка тощо). В частині інституційного забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва в Україні варто відзначити створення 31 червня 2015 р. Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів (далі – *Держпродспоживслужба*), а вже 2 вересня 2015 р. КМУ було затверджено положення про вищезгаданий орган. Одним із завдань, яке покладається на Держпродспоживслужбу є здійснення державного нагляду за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції; поширення інформації про виробництво та реалізацію органічної продукції; ведення реєстру та забезпечення опублікування офіційних відомостей про виробників органічної продукції (пп. 12⁴ п. 4 Положення) [152].

25 листопада 2015 р. КМУ була прийнята постанова «Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України» № 1119 [153] (далі – *Мінагрополітики*), в якій визначалися повноваження Мінагрополітики, а також його завдання. Одним з них було формування та реалізація державної аграрної політики в сфері виробництва та обігу органічної продукції (сировини) (пп. 1 п. 3 Положення). В процесі реорганізації Мінагрополітики та створення на його основі Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України (далі – *Мінекономіки та сільського господарства*), зазначені повноваження були відображені у відповідному Положенні [113]. Крім того, враховуючи, що виробництво органічної продукції

рослинництва безпосередньо пов'язано з використанням земельних ділянок, окремі повноваження вищезазначеного міністерства, зокрема щодо агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення, встановлені Законами України від 19 червня 2003 р. «Про охорону земель» [187] та «Про державний контроль за використанням та охороною земель» [134].

Окремий блок нормативно-правових актів у сфері регулювання виробництва органічної продукції рослинництва складають нормативно-правові акти в сфері державної підтримки виробників органічної продукції рослинництва. Основним законодавчим актом в цій сфері є Закон України від 24 червня 2004 р. «Про державну підтримку сільського господарства України» [137]. Водночас, спеціальні норми, присвячені державній підтримці виробників органічної продукції рослинництва, відсутні, що свідчить, як зазначає Х. А. Григор'єва, про застосування недиференційованого підходу до зазначених суб'єктів [22, с. 467]. В окремих документах програмного характеру визначається пріоритетність розвитку ринку органічної продукції, наприклад, відповідно до Середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року, затвердженого розпорядженням КМУ від 3 квітня 2017 р. № 275-р. [173] та Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018-2020 роки, затвердженої розпорядженням КМУ від 13 вересня 2017 р. № 664-р. [199] передбачено стимулювання збільшення площі сільськогосподарських угідь, на яких вирощується та/або виробляється органічна сільськогосподарська продукція та стимулювання переходу фермерських господарств на виробництво органічної продукції. Проте в сучасних умовах система державної підтримки органічного рослинництва потребує вдосконалення, зазначені питання будуть розглянуті у відповідному підрозділі даного дисертаційного дослідження.

Наступним етапом розвитку законодавства в сфері виробництва органічної продукції рослинництва було прийняття 10 липня 2018 р. Закону України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [183] (далі – *Закон про органічне*

виробництво), який наразі є основним нормативно-правовим актом що регулює правові питання органічного виробництва продукції рослинництва. Він розроблений з урахуванням вимог законодавства ЄС, а саме Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. стосовно органічного виробництва і маркування органічних продуктів, та скасування Регламенту (ЄЕС) № 2092/91 (далі – Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007) [256].

Але, якщо порівняти положення вказаного Закону і вищезгаданого Регламенту, які стосуються виробництва продукції органічного рослинництва, то необхідно констатувати ряд розбіжностей між ними. Зокрема, це стосується переліку речовин, що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва. За законодавством ЄС такий перелік є виключним (п. 1 ст. 16 Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007). Згідно ж із Законом про органічне виробництво, він є відкритим (п. 1 ст. 23). Як слушно зазначає О. В. Гафурова, вказане створює ситуацію, коли сільськогосподарська продукція, вироблена із використанням «додаткових» речовин, за українським законодавством визнається органічною, але, при цьому, не відповідає стандартам ЄС [13, с. 277]. Крім того, слід звернути увагу і на відсутність в Законі про органічне виробництво спеціального механізму державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва. На думку С. І. Марченко, вказане зумовлює необхідність вдосконалення законодавства в досліджуваній сфері на засадах комплексності та системності [73, с. 132]. Слід згадати і про позитивні характеристики цього нормативно-правового акту. Насамперед, як зазначає В. В. Носік, його прийняття має стати одним з ключових чинників забезпечення права кожного на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні [92, с. 181]. Дійсно, визначення органічного виробництва, наведене у ньому, є більш повним і ґрунтовним, а також відповідає вимогам законодавства ЄС. Також, в ньому досить чітко встановлені вимоги до органічного рослинництва. Тобто, можна зробити висновок, що в цілому, законодавство в сфері органічного виробництва сільськогосподарської продукції рослинництва знаходиться у

процесі формування та потребує подальшого вдосконалення, у т.ч. і з урахуванням вимог законодавства ЄС в зазначеній сфері [19, с. 31].

На виконання та реалізацію норм зазначеного Закону приймається ряд підзаконних нормативно-правових актів, в яких безпосередньо врегульовано особливості виробництва органічної продукції рослинництва, серед яких «Порядок (детальні правила) органічного виробництва та обігу органічної продукції», в якому з поміж інших визначалися детальні правила органічного виробництва та обігу органічної продукції рослинництва (далі – *Детальні правила*) [156], Порядок ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу [157], Порядок сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції [170] та ін.

Також, за останні роки було прийнято низку нормативно-правових актів, які містять загальні положення стосовно органічного виробництва, як наприклад постанови КМУ від 2 вересня 2021 р. № 1005 «Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження органом сертифікації господарської діяльності у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції і визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів» [145], від 9 лютого 2022 р. № 102 «Про затвердження Порядку визначення періодичності здійснення планових заходів державного контролю відповідності діяльності операторів (потужностей) вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, які здійснюються Державною службою з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, та критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від її провадження» [159]; накази Мінагрополітики 22 лютого 2019 р. № 67 «Про

затвердження державного логотипа для органічної продукції» [143], від 2 липня 2022 р. № 326 «Про затвердження Порядку підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва» [167]; накази Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 30 січня 2020 р. № 109 «Про затвердження форми заявки на внесення до Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції» [175], від 9 червня 2020 р. № 1073 «Про затвердження Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях» [149], від 31 грудня 2020 р. № 2833 «Про затвердження Вимог до матеріально-технічної бази та інших об'єктів інфраструктури, необхідних для виконання функцій із сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції» [141], від 31 грудня 2020 р. № 2834 «Деякі питання звітності у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» [29].

На сучасному етапі розвитку законодавчого регулювання відносин в сфері виробництва органічної продукції рослинництва важливе значення має Національна економічна стратегія на період до 2030 року, затверджена постановою КМУ від 3 березня 2021 р. [146], в якій серед усього іншого передбачено збільшення стимулювання розвитку органічного сектору економіки України. Стосовно досягнення стратегічної цілі 1 «Забезпечення стимулюючої та дорадчої аграрної політики», документ акцентує увагу на підвищенні рівня обізнаності виробників стосовно переваг ведення органічного виробництва, а також реалізації програм стосовно підтримки виробників органічної продукції. Для досягнення стратегічної цілі 4 «Збалансування виробництва високо- та низькомаржинальних продуктів для збільшення прибутковості сектору», пропонується залучити більше виробників до ведення органічного виробництва шляхом удосконалення державного регулювання в зазначеній сфері; розробити програми фінансової та дорадчої підтримки

виробників органічної продукції; а також поширити застосування методів органічного виробництва і використання біотехнологій, «кліматично розумного» сільського та лісового господарства із скороченням викидів парникових газів та адаптацією до зміни клімату. Також вказаний нормативно-правовий акт передбачає необхідність збільшити площі земель з органічним статусом до не менш як 3 % загальної площі сільськогосподарських угідь, та збільшити експорт органічної продукції до 1 млрд. доларів США до 2030 року.

24 лютого 2022 р. росія розпочала злочинну та загарбницьку війну проти України, яка має катастрофічний вплив на розвиток всіх секторів економіки, в тому числі і на секторі органічного виробництва. Більше того, воєнні дії спричинили занепад аграрної сфери в цілому (в т.ч. і сфери виробництва органічної продукції рослинництва), оскільки на окупованих росією українських територіях фермери, в кращому випадку, не можуть нормально проводити сільськогосподарську діяльність на своїх земельних ділянках, а в гіршому – взагалі вимушені покинути свої домівки та переїхати на постійне місце проживання до більш безпечних областей країни. Це призвело до глибокої кризи в аграрному секторі економіки. Саме тому, Президент України 21 квітня 2022 р. підписав Указ №266/2022 «Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни». Головними завданнями, які покладаються на цей орган, визначено розроблення плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України; визначення пропозиції щодо пріоритетних реформ, які мають бути проведені в воєнний та післявоєнний час, також підготовка стратегічних ініціатив та проектів нормативно-правових актів, які обов'язково мають бути прийняті в цей період (п. 3 Указу) [114]. Нажаль, в Указі відсутні положення щодо перспектив розвитку органічного виробництва. В умовах воєнного стану сільськогосподарське виробництво органічної продукції рослинництва має ряд складнощів, зумовлених забрудненням, засміченням, знищенням земель сільськогосподарського призначення, які раніше були придатні для органічного землеробства, недостатністю фінансових ресурсів як у виробників так і споживачів даної продукції, обмеженням

експортної діяльності та ін. Водночас, перспективність даного виду сільськогосподарського виробництва, важливе значення для сталого розвитку сільських територій свідчить про необхідність його пріоритетного розвитку. Пропонуємо внести зміни до Указу Президента України від 21 квітня 2022 р. № 266/2022, зазначивши в ньому положення стосовно розроблення плану заходів з розвитку та післявоєнного відновлення галузі органічного виробництва (в т.ч. і виробництва органічної продукції рослинництва).

1.3. Загальна характеристика правовідносин виробництва органічної продукції рослинництва

Рослинництво є однією з основних галузей сільського господарства. Адже виконує функцію забезпечення продовольчої безпеки країни. Повномасштабна війна росії на території нашої країни призвела та продовжує призводити до жахливих наслідків для сільського господарства України. За результатами 2022 року виробництво зернових культур скоротилося на 37 % в порівнянні з попередніми рекордними показниками 2021 року і становило близько 53,9 млн. т. Водночас, виробництво олійних культур зазнало скорочення на 24 % і становить 17,5 млн. т. [210].

Виробництво органічної продукції рослинництва, сприяє забезпеченню таких цілей сталого розвитку, як подолання голоду і міцне здоров'я, що встановлено Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 25 вересня 2015 р. «Перетворення нашого світу: Порядок денний в області сталого розвитку на період до 2030 року» [295]. Крім того, Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, ратифікованою Законом України від 16 вересня 2014 р., передбачається заохочення сучасного та сталого сільськогосподарського виробництва, з урахуванням необхідності захисту навколишнього середовища і тварин, зокрема поширення застосування

методів органічного виробництва й використання біотехнологій, *inter alia* шляхом впровадження найкращих практик у цих сферах (ст. 404) [227].

Органічне сільськогосподарське виробництво останнім часом в Україні набуває все більшого поширення, оскільки спрямоване на подолання проблеми голоду, гарантування продовольчої безпеки, поліпшення якості харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства та сільських територій [18, с. 29]. Сьогодні законодавець приділяє все більше уваги розвитку цього напрямку у сільському господарстві. Крім того, в рамках державної аграрної політики визначаються перспективні підгалузі органічного рослинництва. Так, Концепцією Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року, схваленою розпорядженням КМУ від 21 жовтня 2020 р. № 1345-р. [197], передбачено збільшити частку підприємств, що займаються виробництвом картоплі, в т.ч. і спеціалізованих підприємств, що займаються виробництвом органічної продукції, а також створити відповідні спеціалізовані кластери. Концепцією Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року, схваленою розпорядженням КМУ від 21 жовтня 2020 р. № 1333-р. [196], встановлено плани щодо збільшення частки органічного овочевого ринку до 10 % загалом до 2025 р. Галузевою програмою розвитку садівництва на період до 2025 року, затвердженою наказом Мінагрополітики України, Української академії аграрних наук від 21 липня 2008 р. № 444/74 [142], визначено стратегічну мету розвитку садівництва, яка полягає у розширенні виробництва екологічно чистої продукції шляхом переходу від індустріально-хімічних методів ведення господарства до біологічних. Серед основних завдань Галузевої програми розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року, затвердженої наказом Мінагрополітики України, Української академії аграрних наук від 21 липня 2008 р. № 444/74, згадується необхідність оптимізації розміщення виноградників з урахуванням виробництва екологічно чистої продукції. Цікаво, що Концепцією розвитку сільських територій, схваленою розпорядженням КМУ від 23 вересня 2015 р. № 995, передбачено збільшення частки органічних

сертифікованих сільськогосподарських угідь до 7 %, із них ріллі – до 5 % [198]. А от у Національній економічній стратегії на період до 2030 року, затвердженій постановою КМУ від 3 березня 2021 р. № 179, однією з головних стратегічних цілей визначається збільшення площі земель з органічним статусом до не менш як 3 % загальної площі сільськогосподарських угідь, а також збільшення експорту органічної продукції до 1 млрд. доларів США до 2030 року. Таким чином, з часом, законодавець переглянув плани стосовно розміру земельних ділянок під органічним виробництвом у бік зменшення. Але, навіть цих нормативно-правових актів достатньо, щоб стверджувати, що дослідження питання правового регулювання виробництва органічної продукції, у т.ч. рослинництва, є особливо актуальним.

Загальна характеристика правовідносин з виробництва органічної продукції неодноразово здійснювалася у науковій літературі. Так, на думку В. О. Мельник, правовідносини щодо органічного виробництва – це вид суспільних відносин, що виникають, змінюються та припиняються між фізичними та юридичними особами, на підставі правових норм різних галузей права щодо органічного виробництва сільськогосподарської продукції та сировини [78, с. 56]. Г. С. Корнієнко визначає поняття правовідносин з виробництва органічної продукції, як спеціальні аграрні правовідносини. На її думку, їх особливість полягає у наступному: 1) особливий суб'єктний склад; 2) виробництво органічної продукції пов'язано із використанням спеціально призначених сільськогосподарських земель, органічних матеріалів для вирощування продукції, застосуванням органічних методів вирощування; 3) особливий вид сільськогосподарської продукції – органічний; 4) виробництво органічної продукції має більшу вартість порівняно з іншими видами аграрного виробництва [53, с. 129]. Але, для того, щоб охарактеризувати правовідносини щодо виробництва продукції органічного рослинництва, необхідно встановити, що являє собою цей вид діяльності. В аграрно-правовій літературі органічне рослинництво переважно розглядається як складова частина органічного виробництва, основу якого складає технологічний процес вирощування

сільськогосподарських культур [58, с. 144]. Д. С. Піддубна звертає увагу на позитивні наслідки його запровадження. Вона вказує, що органічне рослинництво повинне сприяти збереженню та покращенню родючості ґрунту, а також запобігати його ерозії; рослини мають отримувати поживні речовини переважно через екосистеми ґрунту, а не за допомогою розчинних добрив, що вносяться в ґрунт [115, с. 103]. Але, на наш погляд, вищезазначений підхід є дещо звуженим і ототожнює органічне рослинництво з органічним землеробством. Хоча в сучасному українському законодавстві відсутнє визначення останнього поняття, воно досить часто застосовується у науковій літературі. Так, І. І. Каракаш визначає органічне землеробство як систему вирощування сільськогосподарських культур та утримання стану сільськогосподарських угідь, що засновано на відмові від хімічних засобів захисту рослин, знищення їх шкідників та хвороб, застосування гербіцидів, мінеральних добрив та інших хімічних засобів, які є токсичними та мають тривалий період розпаду у навколишньому середовищі, а також відмову від ГМО, синтетичних стимуляторів росту тощо [41, с. 83]. Р. А. Циліорик під цією правовою конструкцією розуміє сільськогосподарську діяльність, яка являє собою систему обробки сертифікованих сільськогосподарських угідь, що використовуються для виробництва органічної продукції рослинного походження, та передбачає застосування виробниками такої продукції методів, принципів і правил її вирощування, передбачених законодавством, а також національними та ратифікованими Україною міжнародними стандартами органічного виробництва [238, с. 8 – 9]. Таким чином, органічне землеробство цілком логічно пов'язується із використанням земель сільськогосподарського призначення з метою вирощування відповідної продукції рослинного походження.

Що ж стосується органічного рослинництва, то у законодавстві під цим терміном розуміється органічне виробництво, пов'язане з вирощуванням культурних рослин, а також заготівлею об'єктів рослинного світу із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та

маркування органічної продукції (ст. 1 Закону про органічне виробництво). Вказане визначення є доволі не однозначним, адже поєднує в собі два окремих види діяльності, хоча і спрямовані на отримання єдиного результату – продукції органічного рослинництва. Тобто, поняття «органічне рослинництво» є ширшим, ніж термін «органічне землеробство».

Крім того, вищезазначений Закон визначає, що органічне рослинництво є різновидом органічного виробництва – сертифікованої діяльності, пов'язаної з виробництвом сільськогосподарської продукції (у т.ч. всі стадії технологічного процесу, а саме первинне виробництво (включаючи збирання), підготовка, обробка, змішування та пов'язані з цим процедури, наповнення, пакування, переробка, відновлення та інші зміни стану продукції), що провадиться із дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (ст. 1). При цьому, визнається, що вся органічна продукція належить до сільськогосподарської.

Слід зазначити, що вказаний підхід відповідає законодавству ЄС, в якому під рослинництвом розуміється виробництво сільськогосподарських культур, у т.ч. збір дикоросів для комерційних цілей (ст. 2 Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007). Дублює зазначене визначення і Регламент Європейського Парламенту та Ради Європейського Союзу 2018/848 від 30 травня 2018 р. про органічне виробництво та маркування органічних продуктів, а також про скасування Регламенту (ЄС) 834/2007 [286] (далі – *Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848*) (ст. 3).

Законодавче визначення органічного рослинництва, на наш погляд, потребує певної конкретизації. З цією метою зупинимося на характеристиці такого родового поняття як «рослинництво». Як зазначається у спеціальній літературі, у широкому розумінні рослинництво – це вирощування різних культурних рослин [68, с. 14]. Галузеві спеціалісти також зазначають, що хоча основу такої діяльності складає вирощування рослин польової культури, цей термін може охоплювати й інші галузі виробництва сільськогосподарської продукції на основі фотосинтезу – кормовиробництво, в т.ч. луківництво, а

також плодівництво, овочівництво відкритого і закритого ґрунту, культуру одноклітинних і морських водоростей, космічне рослинництво [213, с. 4–5]. В аграрно-правовій літературі дотримуються більш традиційної точки зору. Так, на думку В. М. Єрмоленка, рослинництво є провідною галуззю сільськогосподарського виробництва, яка ґрунтується на вирощуванні культурних сільськогосподарських рослин з метою одержання продуктів харчування, кормів і сировини для переробної промисловості [36, с. 551]. Тобто, прослідковується доволі вузьке розуміння рослинництва, яке пов'язують, як правило, лише із процесом вирощування визначеного виду рослин. Деталізує це поняття Л. І. Полюхович, яка зазначає, що рослинництво – це основна галузь аграрного виробництва, що являє собою склад і співвідношення в сільському господарстві підгалузей овочівництва, садівництва, плодівництва, виноградарства, вирощування зернових та технічних культур (буряківництва, льонарства), рільництва, квітникарства, кормовиробництва та ін., а також комплекс заходів щодо їх ведення, який охоплює техніку, технологію та організацію виробництва [119, с. 114]. Вказаний підхід найбільше відповідає сучасному українському аграрному законодавству, що буде продемонстровано нижче.

Ще ширший підхід застосовується у законодавстві ЄС при визначенні терміну «рослини». Адже, для цього Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848 відсилає до Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 1107/2009 від 21 жовтня 2009 р. щодо введення в обіг засобів захисту рослин і про скасування директив Ради 79/117/ЄЕС і 91/414/ЄЕС (далі – *Регламент (ЄС) 1107/2009*) [285]. Відповідно, під рослинами законодавець ЄС розуміє всі живі рослини і живі частини рослин, у т.ч. свіжі плоди, овочі і насіння (ч. 5 ст. 3 Регламенту (ЄС) 1107/2009).

В українському законодавстві поняття «культурні рослини» застосовується або поряд із поняттям «сільськогосподарські рослини», або у якості синонімів. Так, під сільськогосподарськими рослинами розуміються зернові, кормові, олійні, ефіроолійні, технічні, прядивні, овочеві, лікарські,

квіткові, плодові, ягідні рослини, виноград, картопля, які використовуються в сільськогосподарському виробництві (ст. 1 Закону України «Про насіння і садивний матеріал» [181]). Крім того, у законодавстві міститься поняття «виробництво продукції рослинництва», яке включає перелік таких продуктів (продукції). Так, згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», під виробництвом продукції рослинництва розуміється, зокрема вирощування рослинних культур, а також ягід, фруктів та овочів, квітів та декоративних рослин (у відкритих або закритих ґрунтах), грибів, насіння, прянощів, саджанців та водоростей, а також їх обробка, переробка та/або консервація (п. 2.28 ст. 2). Таким чином, вказаний перелік є значно ширшим, ніж перелік сільськогосподарських рослин. Причому, слід звернути увагу, що виробництво такої продукції відноситься до сільськогосподарської діяльності. Ще більш розгорнутий перелік вміщено у Додаток до Закону України від 19 жовтня 2022 р. «Про Митний тариф України» [179]. Згідно з ним до продуктів рослинного походження віднесено: живі дерева та інші рослини; цибулини, коріння та інші аналогічні частини рослин; зрізані квіти і декоративна зелень (група 06); овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби (група 07); їстівні плоди та горіхи; шкірки цитрусових або динь (група 08); кава, чай, мате або парагвайський чай, прянощі (група 09); зернові культури (група 10); продукція борошномельно-круп'яної промисловості; солод; крохмалі; інулін; пшенична клейковина (група 11); насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерна; технічні або лікарські рослини; солома і фураж (група 12); шелак природний неочищений; камеді, смоли та інші рослинні соки і екстракти (група 13); рослинні матеріали для виготовлення плетених виробів; інші продукти рослинного походження, в іншому місці не зазначені (група 14) (р. II Додатку). Вказана продукція належить до сільськогосподарської, адже входять до товарів, зазначених у групах 1-24 УКТ ЗЕД згідно із Законом України «Про Митний тариф України» (п. 2.15 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Аналізуючи вказані положення законодавства, доходимо висновку, що рослинництво як галузь

сільськогосподарського виробництва, включає в себе не тільки вирощування традиційних культурних рослин, а й вирощування, зокрема, грибів, водоростей, лікарських, кормових, декоративних рослин. Тим не менш у Законі про органічне виробництво, поряд із органічним рослинництвом (у т.ч. насінництвом та розсадництвом) окремо виділяються: органічне грибівництво (у т.ч. вирощування органічних дріжджів); виробництво органічних морських водоростей; виробництво органічних кормів (ст. 13). Вказане свідчить про наявність певних законодавчих суперечностей щодо визначення змісту такої правової категорії як «органічне рослинництво» [19, с. 32]. В межах нашого дослідження буде використано широкий підхід до розуміння як рослинництва, так і органічного рослинництва. Відповідно, у цьому підрозділі зупинимося на характеристиці вищезазначених видів діяльності.

Сучасне аграрне законодавство, як вже зазначалося вище, відносить діяльність щодо вирощування грибів до галузі рослинництва. Якщо більш детально проаналізувати Закон України «Про Митний тариф України», то можна побачити, що міцелій грибів входить до групи 06 «Живі дерева та інші рослини; цибулини, коріння та інші аналогічні частини рослин; зрізані квіти і декоративна зелень», а безпосередньо гриби – до Групи 07 «Овочі та деякі їстівні коренеплоди і бульби» (р. II Додатку). У цій частині його норми кореспондується із нормами Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», згідно з яким вирощування грибів та трюфелів відноситься до вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів (п. 16⁻¹.3.1. ст. 16⁻¹).

При цьому, слід зауважити, що в науковій літературі до цих пір немає консенсусу стосовно визначення поняття «гриб» та до якого царства (тварин або рослин) його необхідно відносити. Як зазначає М. Я. Зерова, гриби – це група безхлорофільних організмів. Одні дослідники відносять їх до нижчих рослин, інші – до відособленої групи організмів, близьких до тваринних [39]. Поняття про гриби як про окреме царство, сформувався у науці до 1960-х років, хоча виділити це царство пропонував ще Еліас Магнус Фріс в 1831, а

Карл Лінней висловлював сумніви, розміщуючи гриби в царстві рослин у своїй «Системі природи». У другій половині ХХ століття остаточно сформувалося й уявлення про поліфілетизм грибів. До кінця ХХ століття були накопичені дані щодо генетики, цитології та біохімії, що дозволили розділити цю групу організмів на кілька не споріднених між собою гілок і розподілити їх між різними царствами, залишивши в царстві «справжніх», або власне грибів, лише одну з них. Таким чином, на початок ХХІ століття науковий термін «гриби» став неоднозначним [272, с. 351].

Як вже зазначалося вище, в українському законодавстві щодо органічного виробництва, грибівництво виділено у окрему галузь (ст. ст. 13, 21 Закону про органічне виробництво; п. п. 1, 112 Детальних правил). Якщо звернутися до аналізу законодавства ЄС у цій сфері, то слід зазначити, що згідно з Регламентом Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848, грибівництво розглядається як складова частина рослинництва (п. 2 частини I Додатку II Регламенту). Крім того, слід звернути увагу, що згідно із Законом Про органічне виробництво, під органічним грибівництвом розуміється, у т.ч. і вирощування органічних дріжджів (п. 1 ст. 13). На наш погляд, враховуючи що вказаний Закон розроблений з урахуванням вимог законодавства ЄС у цій сфері, він має відповідати всім положенням, що містяться в такому законодавстві. Так, у преамбулі Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007, органічні дріжджі, вино та корми розглядаються поряд із харчовими продуктами (п. 7). Крім того, вказаний нормативно-правовий документ (п. 2 ст. 1), а також Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848 (ст. 19) встановлюють правила для виробництва дріжджів з метою використання їх як харчових продуктів або кормів. Тобто, вони розглядаються як продукт переробки і складова для виробництва інших продуктів, що жодним чином не пов'язує їх виробництво із грибівництвом. Більше того, в Законі України «Про Митний тариф України» цей продукт також не згадується серед продуктів рослинного походження. Таким чином, положення Закону про органічне виробництво щодо виокремлення окремої галузі органічного грибівництва

разом із вирощуванням органічних дріжджів (п. 1 ст. 13), суперечить положенням нормативно-правових актів ЄС у сфері органічного виробництва і національному аграрному законодавству. Враховуючи вищезазначене, було б доречно розглядати органічне грибівництво як окрему підгалузь органічного рослинництва.

Що стосується виробництва органічних водоростей, то, як вже зазначалося вище, вирощування водоростей відноситься до діяльності у сфері рослинництва (п. 2.28 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Але, необхідно звернути увагу, що на відміну від органічного землеробства, така діяльність здійснюється у водних об'єктах. В Законі про органічне виробництво цей вид діяльності умовно розподілено на дві складові. Перша – виробництво водоростей як сільськогосподарська діяльність, що регулюється Законом України від 18 вересня 2012 р. «Про аквакультуру» [124]. Крім того, водорості згадуються у групі 12 «Насіння і плоди олійних рослин; інше насіння, плоди та зерно; технічні або лікарські рослини; солома і фураж» р. II Додатку до Закону України «Про Митний тариф України», що означає їх належність до сільськогосподарської продукції. Друга – виробництво морських водоростей. Віднесення цього виду діяльності до сільськогосподарського виробництва є досить спірним. Хоча, слід зазначити, що згідно з Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України», розведення та/або утримання, та/або вирощування, та/або вилов прісноводної та/або морської риби, жаб, безхребетних, водоростей та інших гідробіонтів (п. 2.28 ст. 2), є сільськогосподарською діяльністю.

Як вже зазначалося вище, на землях сільськогосподарського призначення можна вирощувати у т.ч. лікарські, декоративні та технічні рослини. Особливо важливим напрямом рослинництва є культивування першого виду рослин. Цінність такої діяльності постійно підвищується, враховуючи їхній вплив на покращення стану навколишнього природного середовища. Адже, як зазначається в економічній літературі, вирощування лікарських рослин може

здійснюватися на непродуктивних і деградованих землях. Практично це дає можливість вести сільськогосподарське виробництво на землях, не придатних для вирощування інших культур. Крім того, така діяльність сприяє покращенню якості ґрунту, знижує навантаження на дикорослі види, запаси яких обмежені [84]. Зазначене актуально і для виробництва органічних лікарських рослин. Що ж стосується вирощування органічних декоративних і технічних культу, то цей вид діяльності не є поширеним, зважаючи на те, що органічне виробництво, як цілісна система господарювання, спрямована, насамперед, на виробництво харчових продуктів (преамбула Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007).

Окремо слід згадати таку підгалузь рослинництва як виноградарство. На наш погляд, враховуючи стратегічний характер виноградарства, у т.ч. і органічного, а також його нерозривний зв'язок із виноробством, доцільним було б встановити окремі вимоги до такого виду діяльності у Законі про органічне виробництво. На жаль, законодавець окремо не виділяє виробництво органічних харчових продуктів (у т.ч. органічне виноробство (п. 1 ст. 13)). Якщо порівняти із законодавством ЄС, то до 2012 року в ньому не було правил чи визначення «органічного вина». Лише виноград міг бути сертифікований як органічний і дозволялось використовувати позначення «вино, виготовлене з органічного винограду» [281]. Це правило змінилося із прийняттям Імплементативного Регламенту Європейської Комісії (ЄС) №. 203/2012 від 8 березня 2012 р. про внесення змін до Регламенту (ЄС) № 889/2008, що встановлює детальні правила імплементативного Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 по відношенню до детальних правил щодо органічного вина [252], який передбачив вимоги до органічного виноробства. Сьогодні вищезазначені відносини регулюються Регламентом Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848. Не зупиняючись докладно на їх характеристиці, адже аналіз правового регулювання виноробства не входить до мети цього дослідження, зазначимо лише, що важливою умовою цього процесу згідно із законодавством ЄС є те, що продукти виноробства повинні вироблятися з органічної сировини (п. 2.1. ч. 6 Додатку II). Подібна вимога відсутня у Законі про органічне

виробництво. Тому, на наш погляд, слід доповнити статтю 16 цього нормативно-правового акту аналогічною нормою.

Хотілось би також звернути увагу на ще одну галузь сільськогосподарського виробництва – кормовиробництво. Як зазначається у спеціальній літературі, на рослинництво і кормовиробництво припадає близько 93 % орних земель в Україні, з яких до 30 % відведено під кормові культури. У рослинництві 40 – 50 % становить побічна продукція – солома хлібів, стебла кукурудзи й сорго, жом, патока та інші, які через кормовиробництво використовуються у тваринництві [213, с. 23]. Таким чином, кормовиробництво дуже тісно пов'язане як з рослинництвом, так і тваринництвом. Адже, йдеться, насамперед, про вирощування спеціальних рослин для годівлі сільськогосподарських тварин (кормових культур) і використання для цих цілей побічної продукції рослинництва. Однак, у науковій літературі зазначається, що корми – це в основному спеціально приготовлені фізіологічно прийнятні продукти, які містять у доступній формі необхідні тваринам поживні речовини. До них відносять продукти рослинного і тваринного походження [6, с. 48]. Крім того, за законодавством, корм – це будь-яка речовина або продукт, включаючи кормові добавки, перероблені, частково перероблені чи неперероблені, призначені для годування тварин (ст. 1 Закону України від 21 грудня 2017 р. «Про безпечність та гігієну кормів») [126]. Таким чином, корм не можна віднести виключно до рослинницької продукції. Відповідно, у даній роботі окремо не будуть розглядатися питання виробництва органічних кормів, а лише проблеми, пов'язані безпосередньо із виробництвом продукції органічного рослинництва (вирощуванням кормових культур; луківництвом), а також заготівлею відповідних кормів (забезпеченням тварин органічними зеленими (надземна частина зелених рослин, яку згодовують тваринам у свіжому вигляді) [6, с. 50] і органічними грубими кормами (сіно, солома, полова, трав'яне борошно, гіллячковий корм тощо) [6, с. 48].

Що ж стосується об'єктів рослинного світу, то в Законі про органічне виробництво наводиться дефініція «заготівля органічних об'єктів рослинного

світу». Під нею розуміється органічне виробництво, пов'язане із збиранням та частковою переробкою для комерційних цілей природних дикорослих судинних рослин (у т.ч. їхніх частин і продуктів життєдіяльності), водоростей та грибів на всіх стадіях розвитку відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (ст. 1). Слід зазначити, що вказаний вид діяльності здійснюється у т.ч. згідно із законодавством щодо охорони, використання та відтворення рослинного світу, а також спеціального використання природних рослинних та лісових ресурсів (п. 230 Детальних правил). Таким чином, для врегулювання зазначених відносин мають застосовуватися положення Закону України від 9 квітня 1999 р. «Про рослинний світ» [193] і Лісового кодексу України [64] (далі – *ЛК України*). Більш детально особливості здійснення цього виду діяльності будуть розкриті у підрозділі 2.2. Зазначимо лише, що під природними рослинними ресурсами законодавець розуміє об'єкти рослинного світу (дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання), що використовуються або можуть бути використані населенням, для потреб виробництва та інших потреб (ст. 3 вищезгаданого Закону). Бачимо, що вказаний перелік об'єктів рослинного світу є дещо ширшим від наведеного у Законі про органічне виробництво. Вказане необхідно враховувати у процесі здійснення спеціального використання природних рослинних ресурсів для заготівлі органічних об'єктів рослинного світу. При цьому можуть здійснюватися такі види спеціального використання природних рослинних ресурсів: збирання лікарських рослин; заготівля деревини під час рубок головного користування; заготівля живиці; заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо; збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо; заготівля сіна (ст. 10 Закону України «Про рослинний світ»). Що ж стосується спеціального використання лісових ресурсів, то насамперед, слід звернути увагу, що до таких ресурсів належать: деревні, технічні, лікарські та інші продукти лісу, що

використовуються для задоволення потреб населення і виробництва та відтворюються у процесі формування лісових природних комплексів (ст. 6 ЛК України). У порядку спеціального використання можуть здійснюватися: 1) заготівля деревини; 2) заготівля другорядних лісових матеріалів (живиці, пнів, лубу та кори, деревної зелені, деревних соків (ст. 72); 3) побічні лісові користування (заготівля сіна, заготівля дикорослих плодів, горіхів, грибів, ягід, лікарських рослин, збирання лісової підстилки, заготівля очерету (ст. 73 Закону України «Про рослинний світ»; ст. 67 ЛК України). Порядок спеціального використання лісових ресурсів, затверджений постановою КМУ від 23 травня 2007 р. № 761 [131]. Таким чином, можна дійти висновку, що об'єкти спеціального використання природних рослинних та лісових ресурсів є тотожними. Крім того, вказаний вид діяльності здійснюється переважно на землях лісогосподарського призначення. Хоча може відбуватися і на інших категоріях земель (наприклад, природно-заповідного фонду (ст. 9 Закону України від 16 червня 1992 р. «Про природно-заповідний фонд») [191], водного фонду (якщо йдеться, наприклад, про заготівлю дикорослих водоростей). Слід зазначити, що у науковій літературі пропонувалося відносити вказаний вид діяльності до сільськогосподарської. Так, на думку О. В. Гафурової, сільськогосподарською доцільно вважається діяльність у сфері лісового господарства у частині лісорозведення (у т.ч. залісення малопродуктивних та деградованих земель сільськогосподарського призначення), та вирощування і/або збирання живиці, грибів, ягід, інших дикорослих рослин, за умови її здійснення сільськогосподарським товаровиробником [15, с. 191]. На сьогоднішній день як в теорії аграрного права [224], так і в українському законодавстві чітко встановлюється, що залісення, у т.ч. створення захисних лісових насаджень, збирання дикорослих грибів та ягід, інших дикорослих рослин, їх обробка та консервація належить до сільськогосподарської діяльності (п. 2.28 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Але, як вже зазначалося вище, до рослинництва (як сільськогосподарської діяльності) відноситься лише діяльність, пов'язана із

виращуванням культурних рослин. Відповідно, заготівлю об'єктів рослинного світу не можна віднести до галузі рослинництва в її традиційному розумінні.

Враховуючи все вищезазначене, можна дійти висновку, що під органічною продукцією (продуктом) рослинництва слід розуміти сільськогосподарську продукцію рослинного походження, отриману у процесі виращування органічних сільськогосподарських рослин і заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

Також доцільно виділити наступні ознаки виробництва органічної продукції рослинництва: це сертифікована сільськогосподарська діяльність; включає в себе виращування органічних сільськогосподарських рослин (у т.ч. органічне насінництво і розсадництво); органічне грибівництво, виробництво органічних водоростей; виробництво органічних кормів (у частині виращування органічних кормових культур і луківництва)) і заготівлю органічних об'єктів рослинного світу, а також переробку та реалізацію відповідної органічної продукції; може здійснюватися на землях сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також землях природно заповідного і водного фондів, землях житлової та громадської забудови та землях оборони; провадиться із використанням спеціальних речовин, методів і, технологій і з дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції.

Відповідно, правовідносини у сфері виробництва органічної продукції рослинництва можна визначити як аграрні правовідносини, які виникають, змінюються і припиняються у процесі виращування, переробки та реалізації органічних сільськогосподарських рослин, а також заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

У науковій літературі відсутній одностайний підхід і щодо визначення об'єкту таких правовідносин. Так, на думку Г. С. Корнієнко об'єктом правовідносин у сфері виробництва органічної продукції може виступати як виробничий процес виращування органічної продукції, так і безпосередньо органічна продукція [53, с. 128]. Тобто, авторка виділяє т.з. змішаний об'єкт

[53, с. 129]. Слід зазначити, що стосовно сільськогосподарського виробництва, як об'єкта аграрних правовідносин, у науковій літературі також не склалося єдиної думки. Так, О. В. Гафурова, вважає, що саме сільськогосподарське виробництво виступає тим загальним об'єктом, який об'єднує різноманітні, на перший погляд, але єдині за своєю суттю, аграрні правовідносини [17, с. 56 – 59]. Аналогічної думки дотримується і В. Ю. Уркевич, зазначаючи, що сільськогосподарська діяльність є інтегрованим об'єктом аграрних правовідносин [234, с. 18]. Але переважаючим залишається підхід виділення окремих об'єктів, що характеризують різні види аграрних правовідносин: земельні ділянки (передусім сільськогосподарського призначення), наявні на земельній ділянці корисні копалини місцевого значення, лісові насадження, водні об'єкти, річки та майно (у т.ч., сільськогосподарського призначення), земельні й майнові частки (паї), а також права на них, праця фізичних осіб (членів і найманих працівників сільськогосподарських підприємств), управління сільськогосподарськими підприємствами (управлінська діяльність) [1, с. 52] тощо. Крім того, слід врахувати, що традиційно в теорії права під об'єктом правовідносин розуміють матеріальні, духовні та інші соціальні блага, з приводу яких суб'єкти вступають у правовідносини і здійснюють свої суб'єктивні права та юридичні обов'язки [42, с. 399]. Таким чином, у правовідносинах щодо виробництва органічної продукції рослинництва об'єктом буде виступати відповідна продукція, як матеріальне благо по відношенню до якого відповідні суб'єкти реалізують свої права і здійснюють обов'язки. Таким чином, не можна погодитися із думкою В. О. Мельник, що об'єктами правовідносин щодо органічного виробництва є: землі (грунти) для виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини; органічна продукція (сировина) різних видів (рослинного походження; тваринного походження; аквакультури; бджільництва); засоби виробництва; споруди та приміщення, що використовуються під час виробництва чи зберігання виробленої органічної продукції (сировини); транспортні засоби, що використовується для її перевезення [78, с. 57]. Адже, засоби виробництва

(включаючи земельні ділянки), споруди і приміщення, а також транспорт не є тими благами заради яких суб'єкти вступають у вищезазначені правовідносини. Це лише засоби, за допомогою яких виробляється продукція, у т.ч. і органічного рослинництва.

Наступним обов'язковим елементом правовідносин у сфері виробництва органічної продукції рослинництва є наявність визначеного кола суб'єктів. У Законі про органічне виробництво згадуються такі суб'єкти ринку органічної продукції: оператори, органи сертифікації, орган іноземної сертифікації, інспектор з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції (ст. 1); органи виконавчої влади, що здійснюють державне управління та регулювання у цій сфері (ст. 9); центральний орган виконавчої влади, що здійснює державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів (ст. 38); міжнародні організації (ст. 42). Докладна характеристика вказаних суб'єктів буде здійснена у підрозділі 2.1. Зазначимо лише, що в залежності від виконуваних ними функцій, доцільно виділити наступні групи суб'єктів у цій сфері: 1) оператор – юридична особа чи фізична особа-підприємець, яка займається виробництвом та/або обігом продукції відповідно до вимог законодавства у згаданій сфері (ст. 1); 2) орган сертифікації (включаючи орган іноземної сертифікації) – підприємство, установа, організація чи їхній відокремлений підрозділ, що має право на проведення сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції на підставі українського законодавства (відповідно до вимог законодавства іншого, ніж законодавство України) і внесений до Реєстру органів сертифікації (Переліку органів іноземної сертифікації (ст. 1)); 3) органи виконавчої влади (а) що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; б) що здійснюють державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів; 4) міжнародні організації.

Висновки до розділу I

На підставі вищевикладеного, можна зробити наступні висновки:

– формування науково-правових засад виробництва органічної продукції рослинництва в Україні бере свій початок задовго до прийняття Закону про органічне виробництво та охоплює декілька напрямів наукових досліджень. Перший напрямок охоплює наукові праці, в яких визначені основоположні правові засади ведення сільськогосподарського виробництва як системоутворюючої категорії даного дослідження. Проблематика виробництва органічної продукції рослинництва в теорії аграрного права досліджувалась в рамках правового регулювання сільськогосподарського виробництва та як напрям екологізації сільськогосподарського виробництва. Другий напрямок включає наукові праці, присвячені юридичній природі органічного сільськогосподарського виробництва. Третій напрямок складають наукові розвідки, предметом яких є виробництво органічної продукції окремих галузей сільськогосподарського виробництва;

– паспорт наукової спеціальності 12.00.06, затверджений постановою Президією ВАК України від 21 травня 2008 р. № 38-06/6, потребує перегляду на предмет його розширення та доповнення проблематикою актуальних досліджень в сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції;

– законодавство в сфері органічного виробництва сільськогосподарської продукції рослинництва містить як норми міжнародного так і національного права. Акти міжнародного характеру за змістом охоплюють норми загального і спеціального характеру: загальні – регламентують відносини у сфері сталого розвитку, у тому числі у сфері органічного сільськогосподарського виробництва як одного із інструментів реалізації концепції сталого розвитку; спеціальні – регламентують відносини щодо виробництва органічної сільськогосподарської продукції (у тому числі продукції рослинництва), вони охоплюють: по-перше, стандарти Кодексу Аліментаріус; по-друге, Міжнародні стандарти IFOAM; по-третє, стандарти ЄС, затверджені відповідними регламентами;

– національне законодавство у сфері виробництва органічної продукції рослинництва характеризується впровадженням міжнародних стандартів у сфері органічного виробництва. За змістом правового регулювання відносин, що виникають у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, можна виокремити наступні групи нормативно-правових актів: 1) нормативно-правові акти концептуального характеру, які закріплюють основні правові засади реалізації концепції сталого розвитку, у тому числі через призму ведення органічного сільськогосподарського виробництва; 2) нормативно-правові акти загального характеру, які визначають правові засади ведення органічного сільськогосподарського виробництва; 3) нормативно-правові акти організаційно-правового характеру, в яких закріплено повноваження органів державної влади у сфері органічного сільськогосподарського виробництва; 4) нормативно-правові акти, в яких визначено особливості виробництва органічної продукції рослинництва;

– періодизація розвитку законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва охоплює наступні етапи його становлення та розвитку:

1 етап (1991 р. – 1997 р.) – перехідний, характеризується прийняттям законів України «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про насіння», «Про пестициди та агрохімікати» та ін., якими закріплено здійснення сільськогосподарської діяльності на засадах сталого розвитку, виділення окремих зон вирощування сільськогосподарських культур з особливим правовим режимом;

2 етап (1997 р. – 2013 р.) – формування законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, позначається тим, що Законом України «Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини» стимулювання виробництва екологічно чистих харчових продуктів, продовольчої сировини і супутніх матеріалів визначено як одну із основних засад державної політики щодо забезпечення якості та безпеки харчових продуктів і продовольчої сировини, запроваджується маркування екологічно

чистих харчових продуктів та ін., активізується законопроектна робота щодо цих питань;

3 етап (2013 р. – 2018 р.) – прийняття Закону України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» та інших нормативно-правових актів на його виконання, яким вперше на законодавчому рівні закріплено особливості виробництва органічної продукції рослинництва;

4 етап (2018 р. – дотепер) – модернізація законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва шляхом адаптації аграрного законодавства у сфері органічного сільськогосподарського виробництва до законодавства ЄС, прийняття Закону про органічне виробництво;

– запропоновано широкий підхід до розуміння галузі органічного рослинництва, тобто галузі сільськогосподарського виробництва, яка пов'язана із вирощуванням органічних культурних (сільськогосподарських) рослин, включаючи гриби, лікарські, технічні, кормові рослини, а також заготівлею органічних об'єктів рослинного світу;

– під органічною продукцією (продуктом) рослинництва слід розуміти сільськогосподарську продукцію рослинного походження, отриману у процесі вирощування органічних сільськогосподарських рослин і заготівлі органічних об'єктів рослинного світу;

– виділено наступні ознаки виробництва органічної продукції рослинництва: це сертифікована сільськогосподарська діяльність; включає в себе вирощування органічних сільськогосподарських рослин (у т.ч. органічне насінництво і розсадництво); органічне грибівництво, виробництво органічних водоростей; виробництво органічних кормів (у частині вирощування органічних кормових культур і луківництва)) і заготівлю органічних об'єктів рослинного світу, а також переробку та реалізацію відповідної органічної продукції; може здійснюватися на землях сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також природно заповідного і водного фондів; землях житлової та громадської забудови та землях оборони, провадиться із використанням спеціальних речовин, методів і технологій і з

дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції;

– правовідносини у сфері виробництва органічної продукції рослинництва можна визначити як аграрні правовідносини, які виникають, змінюються і припиняються у процесі вирощування, переробки та реалізації органічних сільськогосподарських рослин, а також заготівлі органічних об'єктів рослинного світу;

– враховуючи, що Закон про органічне виробництво має бути приведений у відповідність із законодавством ЄС, пропонуємо: вважати, що виокремлення такої галузі як органічне грибівництво (у т.ч. виробництво органічних дріжджів) (п. 1 ст. 13), суперечить такому законодавству і, відповідно, органічне грибівництво має розглядатися як окрема підгалузь органічного рослинництва;

– враховуючи положення Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848 щодо необхідності виробництва продуктів органічного виноробства з органічної сировини (п. 2.1. ч. 6 Додатку II), вважаємо за необхідне доповнити статтю 16 Закону про органічне виробництво пунктом наступного змісту: «виробництво продукції органічного виноробства має здійснюватися з органічної сировини».

РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

2.1. Поняття та класифікація суб'єктів у сфері виробництва органічної продукції рослинництва

Перш ніж перейти до розкриття особливостей суб'єктного складу правовідносин у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, слід надати визначення терміну суб'єктний склад. Суб'єктний склад є основним елементом будь-яких правовідносин. За загальним правилом, в юридичній літературі під суб'єктним складом правовідносин розуміють сукупність певних суб'єктів, які беруть участь у відповідних правовідносинах. Як правило суб'єктний склад закріплюється у нормативно-правових актах (законах, постановах, розпорядженнях, тощо), де також вказується компетенція кожного з суб'єктів. Їм надаються певні права та обов'язки, а також вказуються дії, вчинення яких може тягнути за собою відповідальність.

Як вже зазначалося, в залежності від виконуваних функцій суб'єктів правовідносин у сфері органічного виробництва продукції рослинництва можна згрупувати наступним чином: 1) оператори; 2) органи сертифікації; 3) органи виконавчої влади (а) що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції; б) що здійснюють державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів; 4) міжнародні організації. Крім того, В. О. Мельник і Т. С. Новак звертають увагу, що до суб'єктів вказаних правовідносин доцільно віднести і громадськість, зокрема, громадських інспекторів з охорони довкілля [89, с. 71]. Але, на наш погляд, діяльність вказаної групи осіб безпосередньо не стосується організації контролю за виробництвом органічної продукції.

Розглянемо більш детально вищезгадані групи суб'єктів. До операторів законодавець відносить юридичних або фізичних осіб-підприємців, які

займаються виробництвом та/або обігом органічної продукції (ст. 1 Закону про органічне виробництво). За даними Мінагрополітики станом на жовтень 2022 р. їх загальна кількість становила 528, включаючи 418 сільськогосподарських виробників [101]. Враховуючи, що виробництво органічної продукції рослинництва, як було доведено у підрозділі 1.3, відноситься до сільськогосподарської діяльності, її суб'єктами виступають сільськогосподарські товаровиробники – юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми або фізичні особи-підприємці, основною діяльністю яких є виробництво сільськогосподарської продукції та її переробка на власних чи орендованих потужностях, у т.ч. власновиробленої сировини на давальницьких умовах, а також здійснення операцій з її постачання, причому в такій діяльності питома вага вартості сільськогосподарських товарів/послуг становить не менше 75 % вартості всіх товарів/послуг, поставлених протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно. Також до цієї категорії належать і сімейні фермерські господарства, зареєстровані платниками єдиного податку четвертої групи (п. 2.15⁻¹ ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»). Сільськогосподарськими товаровиробниками можуть бути сільськогосподарські підприємства різних форм власності та організаційно-правових форм: колективні сільськогосподарські підприємства (далі – *КСП*), сільськогосподарські кооперативи, господарські товариства, державні сільськогосподарські підприємства, агрохолдингові компанії, а також фермерські господарства. Враховуючи, що у науковій літературі неодноразово досліджувалося правове становище таких суб'єктів [52; 78; 238], зупинимося лише на розгляді проблеми, пов'язаної із можливістю здійснення діяльності у сфері виробництва органічної продукції особистими селянськими господарствами (далі – *ОСГ*). Адже, розуміючи під оператором виключно юридичну або фізичну особу-підприємця, законодавець автоматично виключає ОСГ із переліку суб'єктів таких правовідносин. При цьому, Закон України від 3 вересня 2013 р. «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської

продукції та сировини», надавав таку можливість і фізичним особам (ст. 1). Більше того, Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848, під оператором розуміє фізичну або юридичну особу, яка відповідає за забезпечення дотримання його вимог на кожному етапі виробництва, підготовки і розповсюдження, що знаходиться під її контролем (ст. 3). Крім того, слід зазначити, що згідно з Законом України від 15 травня 2003 р. «Про особисте селянське господарство» [184], особи, які ведуть таке господарство, мають право реалізовувати надлишки сільськогосподарської продукції, які в ньому виробляються (ст. 1). Тому, слушною вважаємо думку В. В. Носіка, що закріплене у законі положення щодо виробництва ОСГ сільськогосподарської продукції для власних потреб не може бути законодавчим бар'єром для тих громадян, які виявляють бажання виробляти органічну сільськогосподарську продукцію не лише для власного споживання, а й для реалізації споживачам на внутрішньому і зовнішньому аграрних ринках [93, с. 101].

За даними Державної служби статистики України, на 1 січня 2022 р. налічується 3921,5 тис. ОСГ, які використовують 6120 тис. га землі [104]. На сьогоднішній день вони є одними з основних виробників сільськогосподарської продукції. Так, в цих господарствах, станом на 2020 рік, вироблялося: картоплі майже 98 %; овочевих культур – 84,5 %; плодових та ягідних культур – 83 %, зернових та зернобобових – 20 %; винограду – 64,7 % [212]. Враховуючи зазначене, не можна не погодитися із О. В. Гафуровою, що ОСГ вносять значний вклад у забезпечення продовольчої безпеки країни [16, с. 280]. Слід зазначити, що Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України» вони віднесені до виробників сільськогосподарської продукції (п. 2.26 ст. 2). Відповідно, не зрозумілою уявляється позиція законодавця, який позбавляє їх можливості займатися виробництвом сільськогосподарської органічної продукції без набуття статусу фізичної особи-підприємця або створення юридичної особи. З метою приведення у відповідність із вимогами законодавства ЄС та забезпечення права селян, які ведуть ОСГ, на виробництво і реалізацію органічної продукції, пропонуємо

внести зміни до Закону про органічне виробництво та викласти частину 15 статті 1 у наступній редакції: «оператор – сільськогосподарський виробник у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», який здійснює виробництво та/або обіг органічної продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції».

Слід зазначити, що в аграрно-правовій доктрині запропоновано визначення «виробник органічної продукції (сировини)». Так, Т. С. Новак та В. О. Мельник під цим поняттям розуміють суб'єктів аграрних правовідносин, що самостійно володіють і розпоряджаються відособленим майном, у майновому комплексі якого основним засобом виробництва є природний об'єкт – земля сільськогосподарського призначення, що використовується ними для виробництва органічної продукції, а також переробки сировини рослинного і тваринного походження, або ж рибогосподарський об'єкт для виробництва та переробки об'єктів аквакультури з метою забезпечення продовольчої безпеки за умови дотримання вимог щодо екологічної безпеки [89, с. 71]. Звісно вказаним визначенням охоплюється і виробник органічної продукції рослинництва. Відповідно, умовно можемо розподілити вимоги, встановлені законодавством до виробників органічної продукції рослинництва, на: загальні, які встановлюються законодавством для всіх виробників продукції рослинництва; спеціальні, які передбачені законодавством для виробників органічної продукції; особливі, яких мають дотримуватися виключно виробники органічної продукції рослинництва.

Розглянемо загальні вимоги, які розповсюджуються на всіх виробників продукції рослинництва, у т.ч. і органічної. По-перше, вони передбачені харчовим законодавством, адже виробники органічної продукції рослинництва належать до операторів ринку харчових продуктів – суб'єктів господарювання, які здійснюють діяльність з метою або без мети отримання прибутку та в управлінні яких перебувають потужності, на яких здійснюється первинне виробництво, виробництво, реалізація та/або обіг харчових продуктів та/або

інших об'єктів санітарних заходів (ст. 1 Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів») [182]. В межах даного дослідження розглядається саме первинне виробництво продукції рослинництва – виробництво, та/або вирощування первинної продукції, у т.ч. збір врожаю, збір дикоросів (грибів, ягід, горіхів, інших плодів та/або рослин чи їх частин) (ст. 1 вищезазначеного Закону). Згідно Закону, суб'єкти господарювання, які виробляють та/або зберігають харчові продукти, інгредієнтами яких є виключно продукти рослинного походження (п. 2 ст. 23), зобов'язані здійснювати державну реєстрацію потужностей з їх виробництва та/або обігу (споруди або комплекс споруд, приміщення, будівлі, обладнання та інші засоби, включаючи транспортні а також територію, що використовуються у виробництві та/або обігу об'єктів санітарних заходів (харчових продуктів, допоміжних матеріалів для переробки, предмети та матеріали, що контактують з ними) (ст. 1), на які не вимагається отримання експлуатаційного дозволу (ч. 1 ст. 25). З цією метою оператор ринку подає до територіального органу Держпродспоживслужби заяву про державну реєстрацію потужності, яка використовується на будь-якій стадії виробництва та/або обігу харчових продуктів. Такій реєстрації підлягає кожна окрема потужність, у т.ч., транспортний засіб, що використовується як потужність з реалізації харчових продуктів кінцевим споживачам (п. 1.3, 1.4 Порядку проведення державної реєстрації потужностей, ведення державного реєстру потужностей операторів ринку та надання інформації з нього заінтересованим суб'єктам, затвердженого наказом Мінагрополітики від 10 лютого 2016 р. № 39) [168].

Крім того, аграрним законодавством, що регулює відносини у сфері рослинництва, встановлено додаткові вимоги для виробників такої продукції. Тобто, вони впливають із особливостей господарської діяльності у цій сфері. Так, суб'єкти, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів рослинного світу (будь-яка рослина, продукт рослинного походження, місце зберігання, упаковка, засоби перевезення,

контейнери, ґрунт та будь-які інші організми, об'єкти або матеріали, здатні переносити чи поширювати регульовані шкідливі організми (ст. 1 Закону України від 30 червня 1993 р. «Про карантин рослин»)) [177], підлягають реєстрації у Мінагрополітики. Зареєструватися, зокрема, зобов'язані особи, які виробляють насінневий та садивний матеріал, здійснюють зберігання та переробку зерна (ст. 27). Така реєстрація проводиться на підставі заяви і за її результатами вищезазначені особи отримують реєстраційний номер. При цьому, слід зазначити, що Порядком реєстрації осіб, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів регулювання, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики України від 21 листопада 2006 р. № 690 [169], визначається, що реєстраційні дії здійснюють державні інспекції з карантину рослин АРК, областей, міст Києва та Севастополя (пп. 2.1. п. 2). На сьогоднішній день вказані органи ліквідовано і така діяльність віднесена до компетенції Держпродспоживслужби (п. 1 Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою КМУ від 2 вересня 2015 р. № 667) та її територіальних органів. Враховуючи зазначене, з метою приведення наказу у відповідність з чинним законодавством, пропонуємо у тексті вищезгаданого Порядку слова «державні інспекції з карантину рослин», в усіх відмінках замінити словами «територіальні органи Держпродспоживслужби» у відповідному відмінку.

Також на виробників рослинної продукції (групи 06-13 розділу II УКТ ЗЕД) поширюється дія Закону України від 6 вересня 2021 р. «Про особливості правової охорони географічних зазначень для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, захист прав та застосування схем якості, включаючи традиційні гарантовані особливості для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів» [185]. Будь-який оператор ринку може використовувати зареєстровані географічні зазначення та традиційні гарантовані особливості як схеми якості. Для цього йому необхідно забезпечити відповідність товару його специфікації, пройти обов'язкову сертифікацію – перевірку товару на

відповідність специфікації та внести відомості про користувача до переліку користувачів (п. 1 ст. 35). За результатами сертифікації суб'єкт господарювання отримує сертифікат на відповідність товару специфікації, строк дії якого становить 24 місяці з дати видачі (п. 13 Порядку сертифікації товару з географічним зазначенням або традиційною гарантованою особливістю, затвердженого наказом Мінагрополітики від 26 січня 2023 р. № 68 [171]).

Залежно від підгалузі рослинництва, в якій здійснює свою діяльність суб'єкт господарювання, аграрним законодавством можуть бути встановлені додаткові вимоги. Так, фізичні особи-підприємці та юридичні особи мають право на виробництво насіння і садивного матеріалу для його реалізації, за умови їх включення до Реєстру суб'єктів насінництва та розсадництва (ст. 12 Закону України «Про насіння і садивний матеріал»). Як слушно зазначається у науковій літературі, з моменту реєстрації у зазначеному реєстрі, вони набувають спеціальну правосуб'єктність [46, с. 50]. Згідно з Законом України від 4 липня 2002 р. «Про зерно та ринок зерна в Україні» [176], зерно підлягає зберіганню у зернових складах (ст. 24). Після укладення договору зберігання зерна, склад зобов'язаний видати його власнику відповідні складські документи. Порядок випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам затверджений постановою КМУ від 11 квітня 2003 р. № 510 [164]. При цьому, законодавець зобов'язує зерновий склад вести реєстр складських документів на зерно (ст. 45 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні») і реєстр зерна, прийнятого на зберігання (ст. 36) у порядку, передбаченому постановою КМУ від 17 листопада 2004 р. № 1569 [140]. Також на зерновий склад покладено обов'язок щодо здійснення аналізу зерна, прийнятого на зберігання (ст. 24). Тому, на складі має діяти відповідна лабораторія, яка здійснює контроль за його якістю від прийняття на зберігання і на всіх етапах безпосереднього зберігання (зокрема, сушіння, вентиляція, очищення). В результаті проведення аналізів зерна, лабораторія встановлює низку показників його якості (вологість, зернова та сміттєва домішка) і визначає його класовість [80]. Крім того, всі суб'єкти зберігання зерна (зернові

склади, суб'єкти виробництва зерна, які зберігають його у власних або орендованих зерносховищах, та інші суб'єкти господарювання, які беруть участь у процесі зберігання зерна (ст. 7 Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні») мають проводити його декларування – діяльність щодо визначення обсягів зерна, що знаходиться на зберіганні чи зберігається у власних або орендованих зерносховищах (ст. 19). Порядок декларування зерна суб'єктами його зберігання затверджений постановою КМУ від 12 грудня 2002 р. [165].

Законодавством також встановлені специфічні вимоги (кадрові, організаційні, технологічні, ін.) для суб'єктів господарювання, які проводять діяльність з вирощування і обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів [130]. Вказаний вид діяльності може здійснюватися виключно після отримання ліцензії, що передбачено Законом України від 2 березня 2015 р. «Про ліцензування видів господарської діяльності» [178].

Для того, щоб здійснювати заготівлю об'єктів рослинного світу, суб'єкт господарювання має отримати спеціальний дозвіл на спеціальне використання лісових ресурсів (ст. 69 ЛК України).

На підставі аналізу Закону про органічне виробництво, до спеціальних умов можна віднести: сертифікацію органічного виробництва та/або обігу органічної продукції; декларування органічної продукції; забезпечення обліку та ідентифікації незапакованої органічної продукції, яка знаходиться на зберіганні; організація належного перевезення такої продукції і її маркування. Крім того, у цьому контексті слід згадати і обов'язки операторів, встановлені Детальними правилами. Це: вести загальний та галузевий опис своєї діяльності (п. 2⁻¹); вести в електронній або паперовій формі журнали обліку у відповідній галузі органічного виробництва та/або обігу продукції (п. 2⁻⁵); зберігати та надавати на вимогу органу сертифікації (у разі органічного виробництва та обігу органічної продукції), журнали обліку та інші записи щодо виробництва, закупівлі, приймання та зберігання продукції, транспортні та платіжні документи за поставлені товари/надані послуги (п. 2⁻⁶).

Умовно ці вимоги можна назвати формальними (документальними), адже йдеться, насамперед, про наявність у виробників органічної продукції належним чином оформленої документації. Щодо особливих вимог, яких мають дотримуватися виключно виробники органічної продукції рослинництва, то вони стосуються, насамперед, процесу виробництва певного виду цієї продукції (застосування спеціальних: методів захисту і обробки рослин; технологій їх вирощування тощо). Тобто, йдеться про технологічні вимоги, яким присвячено підрозділ 2.2 цієї роботи. При цьому, всі перераховані вимоги (крім першої і тих, що передбачені Детальними правилами) безпосередньо не стосуються виробництва органічної продукції, а отже не є предметом цього наукового дослідження. Тому, лише коротко зупинимося на характеристиці деяких з них.

Як вже зазначалося вище, суб'єкт господарювання, який має намір перейти на органічне виробництво та/або здійснювати обіг органічної продукції повинен пройти процедуру сертифікації. Вона полягає у перевірці і встановленні відповідності виробництва та/або обігу продукції вимогам законодавства у цій сфері (ст. 1 Закону про органічне виробництво). Для цього він повинен надіслати органу сертифікації за допомогою засобів поштового або телекомунікаційного зв'язку заяву про проведення сертифікації, підписану уповноваженою особою (п. 2 Порядку сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції затверджено постановою КМУ від 21 жовтня 2020 р. № 1032) (далі – *Порядок сертифікації*). Вказана процедура здійснюється на підставі договору на проведення сертифікації. Особа, яка уклала такий договір, і стає оператором та вноситься Мінагрополітики до Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (далі – *Реєстр операторів*) протягом 10 днів з дня отримання ним відповідної інформації від органу сертифікації (п. 6 ст. 27 Закону про органічне виробництво). Із положень законодавства випливає, що відразу після укладення договору, відомості про оператора мають бути внесені до Реєстру операторів. В такому випадку оператором визнається суб'єкт

господарювання, який ще не має сертифіката і в кращому випадку зможе його отримати після проведення першої інспекції, яка може тривати до 15 робочих днів (п. 9 Порядку сертифікації). Після цього, органом сертифікації має бути надіслано оператору звіт у строк, що не перевищує 20 робочих днів з дня закінчення проведення вказаного інспектування. І тільки потім, орган сертифікації ухвалює вмотивоване рішення про видачу або відмову у видачі сертифіката (п. 3 вищезазначеного Закону). Таким чином, остаточне рішення щодо видачі сертифіката стане відоме оператору більше, ніж через 35 робочих днів після подання ним заяви. Якщо ж органом сертифікації за результатами перевірки буде виявлено невідповідності стадій виробництва вимогам законодавства або недостовірні відомості, подані на підтвердження такої відповідності, він на законних підставах зможе відмовити суб'єкту господарювання у видачі сертифіката. Вказане означає, що виникне необхідність у виключенні такого оператора з Реєстру операторів. Практично, складається ситуація, за якої сільськогосподарський товаровиробник, не отримавши сертифікат, певний час може вважатися оператором ринку органічної продукції. Таким чином, не можна погодитися із думкою Н. О. Багай, що сертифікація органічного виробництва та/або обігу органічної продукції є необхідною умовою включення суб'єкта до Реєстру операторів [2, с. 94]. На наш погляд, з метою усунення такої невідповідності необхідним є внесення змін до пункту 6 статті 27 Закону про органічне виробництво. Пропонуємо наступну редакцію: «6. Особа, яка отримала сертифікат, стає оператором та вноситься центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної аграрної політики, до Реєстру операторів протягом 10 днів з дня отримання ним відповідної інформації від органу сертифікації».

До обов'язків операторів законодавець відносить необхідність ведення загального і галузевого описів. Перший документ складається за формою, визначеною органом сертифікації. Він має включати інформацію, зокрема, щодо: 1) діяльності оператора (із описом всіх його потужностей, що

використовуються для приймання, обробки, пакування, маркування зберігання продукції тощо); 2) асортименту продукції, що виробляється; 3) заходів, що має вживати оператор для дотримання законодавства у цій сфері; 4) заходів, спрямованих на запобігання змішуванню або підміні органічної продукції неорганічною; 5) методів виробництва (технологічних процесів), що застосовуються; 6) транспортування продукції (п. 2⁻² Детальних правил). При цьому, слід звернути увагу, що оператор, який здійснює виробництво органічної продукції рослинництва на сільськогосподарських угіддях або збирає органічні об'єкти рослинного світу, має додати (за наявності) дату припинення використання на відповідних земельних ділянках речовин, інших ніж ті, що зазначені в Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях, затвердженому наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 9 червня 2020 р. № 1073. Також необхідним є долучення списку речовин з цього переліку та/або інших речовин, які оператор використовував протягом останнього календарного року та які плануються застосовувати у наступному календарному році (п. 2⁻²). Другий – складається оператором, враховуючи вимоги, які встановлені законодавством до кожної з галузей органічного виробництва (п. 2⁻³), тобто має відбивати безпосередньо процес виробництва органічної продукції рослинництва.

Що стосується обігу органічної продукції, то обов'язковою умовою є її декларування. Відповідні декларації подаються операторами органам сертифікації (п. 1 ст. 36 вищезгаданого Закону) щороку. Порядок, періодичність декларування та подання зведених матеріалів щодо обсягів органічної продукції, що вводиться в обіг, затверджений наказом Мінагрополітики від 3 жовтня 2022 р. № 759 [121]. Крім того, законодавством передбачено, що під час зберігання незапакованої органічної продукції повинні забезпечуватися її облік, ідентифікація, а також унеможливлення її змішування з неорганічною продукцією, у т.ч. продукцією перехідного періоду та/або забруднюючими

речовинами (ст. 32 Закону про органічне виробництво). Встановлені додаткові вимоги і до перевезення незапакованої органічної продукції. Так, воно має відбуватися лише в опломбованій упаковці, контейнері або транспортних засобах, закритих таким чином, щоб унеможливити відкриття без пошкодження пломби (ст. 33). І, нарешті, реалізація органічної продукції має здійснюватися виключно з використанням державного логотипа. При цьому, дозволяється додатково використовувати інші логотипи, запроваджені операторами, що здійснюють виробництво, реалізацію органічної продукції, чи їхніми об'єднаннями, якщо вони не заборонені законом (п. 4 ст. 34). Слід звернути увагу, що маркування продукції державним логотипом для органічної продукції за відсутності сертифіката, що засвідчує відповідність процесу виробництва продукції та її обігу вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, тягнуть за собою накладення штрафу на юридичних осіб у розмірі восьми мінімальних заробітних плат, на фізичних осіб-підприємців – у розмірі п'яти мінімальних заробітних плат (п. 1 ст. 40). Як зазначає Т. О. Коваленко, зазначені приписи національного законодавства цілком узгоджуються із практикою країн, які мають значний досвід розвитку органічного сільськогосподарського виробництва [103, с. 122].

Таким чином, виробництвом продукції рослинництва мають займатися не тільки суб'єкти підприємницької діяльності – сільськогосподарські товаровиробники, а й особи, які ведуть ОСГ, відповідають ряду формальних вимог, встановлених законодавством не тільки у сфері органічного виробництва (у т.ч. його окремих галузей), а й виробництва харчової продукції, а також продукції рослинництва.

Наступна група суб'єктів у сфері виробництва органічної продукції рослинництва – органи сертифікації. Взагалі, сутність процедури сертифікації полягає у перевірці та встановленні відповідності виробництва та/або обігу продукції вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (ст. 1 Закону про органічне виробництво). Як зазначає Н. Р. Кобецька, в українському законодавстві враховано підходи ЄС до

сертифікації органічної продукції і передбачено сертифікацію всього процесу органічного виробництва, а не лише готової продукції [103, с. 103]. Адже, під сертифікацією законодавець розуміє процес перевірки і встановлення відповідності виробництва та/або обігу продукції вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (ст. 1 вищезазначеного Закону). Тому, роль органів сертифікації значно підвищується. Законодавець наділяє їх широким колом прав. Це не тільки видача і скасування сертифікатів, вимагання від операторів документів, необхідних для сертифікації органічного виробництва або обігу органічної продукції, а ще й відбір зразків ґрунту або матеріалів, насіння і садивного матеріалу, корму, продукції, води для проведення лабораторних досліджень (п. 1 ст. 5 Закону про органічне виробництво).

Органом сертифікації може бути будь-яке підприємство, установа, організація чи їхній підрозділ, що має акредитацію відповідно до Закону України від 17 травня 2001 р. «Про акредитацію органів з оцінки відповідності» [125] у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції і внесено Мінагрополітики до Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції (ст. 28). Таким чином, як слушно зазначає О. М. Батигіна, держава делегувала частину своїх функцій щодо контролю у сфері органічного виробництва приватним органам сертифікації, які контролюють органічних виробників [5, с. 4 – 5]. Але, слід зазначити, що станом на 5 червня 2023 р. у відповідному реєстрі знаходиться лише один суб'єкт господарювання – ТОВ «Органік Стандарт». Він здійснює сертифікацію у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції, у т.ч. і в галузі органічного рослинництва (у т.ч. насінництва та розсадництва); органічного грибівництва (у т.ч. вирощування органічних дріжджів); виробництва органічних харчових продуктів (у т.ч. органічного виноробства); заготівлі органічних об'єктів рослинного світу [27].

Суб'єкти господарювання вносяться до Реєстру органів сертифікації за наступних умов: 1) пройшли акредитацію за однією або кількома галузями; 2) є

юридичними особами, зареєстрованими згідно із законодавством України; 3) не відносяться до операторів; 4) мають належну матеріально-технічну базу та інші об'єкти інфраструктури, необхідні для виконання функцій із сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції. Це: приміщення; принаймні одне робоче місце; офіційний вебсайт (п. 3 Вимог до матеріально-технічної бази та інших об'єктів інфраструктури, необхідних для виконання функцій із сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції, затверджених наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 31 грудня 2020 р. № 2833 [141]); 5) можуть підтвердити відповідний рівень компетентності персоналу у вказаній сфері (досвід роботи та спеціальні знання у відповідній галузі органічного виробництва); 6) мають принаймні одного інспектора з відповідної галузі органічного виробництва та/або обігу органічної продукції (далі – *інспектор*), який працює на постійній основі (п. 1. ст. 28 Закону про органічне виробництво). Інспектором вважається посадова особа органу сертифікації, яка має спеціальні знання у відповідній галузі органічного виробництва та/або обігу органічної продукції та відповідає таким вимогам: 1) має, як мінімум, перший рівень аграрної освіти (бакалавра), досвід роботи в аграрній сфері або сфері харчової промисловості не менше 3-х років; 2) наявність першого рівня аграрної освіти (бакалавра), досвіду роботи в аграрній сфері або сфері харчової чи переробної промисловості не менше 5-ти років (п. 2 ст. 30 вищезазначеного Закону). Для того, щоб отримати свідоцтво інспектора, кандидат повинен здати кваліфікаційний іспит. Порядок підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва, затверджений наказом Мінагрополітики від 2 червня 2022 р. № 326.

Крім вітчизняних органів сертифікації, на ринку органічної продукції можуть діяти і орган іноземної сертифікації – підприємство, установа, організація чи їхній відокремлений підрозділ, що має право на проведення сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції

відповідно до вимог законодавства іншого, ніж законодавство України, та внесений до Переліку органів іноземної сертифікації (ст. 1 Закону про органічне виробництво). Внесення органу іноземної сертифікації до відповідного Переліку здійснюється на підставі заяви, яку подає імпортер або експортер Держпродспоживслужбі (п. 2 ст. 29). Зазначений Перелік формується на підставі наказу цього центрального органу виконавчої влади (далі – ЦОВВ) [158]. Перелік ведеться Держпродспоживслужбою в електронному вигляді і оприлюднюється на її офіційному вебсайті (п. 3 ст. 29). На сьогоднішній день в ньому міститься такі органи іноземної сертифікації як ICEA (Італія), SKAL (Нідерланди), ABCERT AG (Німеччина), Ecocert France SAS (Франція), Austria Bio Garantie GmbH та інші [111].

Наведемо коротку характеристику ЦОВВ, діяльність яких безпосередньо пов'язана із сферою органічного виробництва. Перша група – це ЦОВВ, що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Як зазначає В. М. Єрмоленко, втілити протекціоністську політику держави у сфері органічного виробництва можливо лише за умови створення ефективної моделі державного управління [34, с. 49 – 50]. Формування та реалізацію державної політики у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції здійснює Мінагрополітики. Одна з основних функцій – ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу та Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, а також відкритість та загальнодоступність зазначених реєстрів (п. 4 Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124) [28]. Мінагрополітики має забезпечувати вільний, цілодобовий і безоплатний доступ до відомостей, що містяться у зазначених реєстрах, на своєму офіційному веб-сайті (п. 2 ст. 31 Закону про органічне

виробництво). Також до його повноважень відноситься розробка і затвердження: державного логотипу для органічної продукції; переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях (п. 4 Положення про Мінагрополітики).

Слід зазначити, що Детальними правилами передбачено, що під час виробництва органічної продукції має визначатися родючість ґрунту згідно з даними агрохімічного обстеження (п. 7). Одним із видів такого обстеження є агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення, результатом якого є видача агрохімічного паспорта поля, земельної ділянки, в якому фіксуються початкові та поточні рівні забезпечення поживними речовинами ґрунтів, рівні їх забруднення токсичними речовинами та радіонуклідами (ст. 1 Закону України «Про державний контроль за використанням та охороною земель»). Слід зазначити, що в законодавстві наявні суперечності щодо визначення ЦОВВ, який має здійснювати вищезазначені повноваження. Так, в Законі України «Про охорону земель» зазначається, що агрохімічну паспортизацію проводить ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері земельних відносин (ст. 19), а в Законі України «Про державний контроль за використанням та охороною земель» – ЦОВВ з питань аграрної політики (ст. 5). Враховуючи, що формування та реалізацію державної аграрної політики, державної політики у сфері родючості ґрунтів на землях сільськогосподарського призначення, а також у сфері земельних відносин здійснює Мінагрополітики, саме на цей ЦОВВ має покладатися обов'язок щодо проведення агрохімічної паспортизації земель. Але, серед завдань, які покладаються на вищезазначене міністерство, не має агрохімічної паспортизації земель. Цікаво, що у старому Положенні про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затверджене постановою КМУ від 25 листопада 2015 р. № 1119 відповідне завдання передбачено. Таким чином, на сьогоднішній день жодний ЦОВВ не зобов'язаний здійснювати агрохімічну паспортизацію земель, що є на наш погляд, неприпустимим. Адже стає

неможливим реалізувати положення Законів України «Про охорону земель» і «Про державний контроль за використанням та охороною земель». Більше того, особливо актуальною стає ця проблема в умовах війни, коли значна площа земель сільськогосподарського призначення забруднена токсичними речовинами. Тому, вважаємо за необхідне внести зміни до Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124, передбачивши в ньому обов'язкове здійснення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення.

До ЦОВВ, діяльність яких опосередковано пов'язана із сферою органічного виробництва можна віднести: Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України (далі – *Міндовкілля*), що діє на підставі Постанови КМУ від 25 червня 2020 р. № 614 [30]. На думку В. О. Мельник, за допомогою здійснення функції державного управління, це міністерство сприяє забезпеченню виробництва екологічно чистої сільськогосподарської продукції з мінімізацією негативного впливу господарської діяльності на довкілля та створення екологічнобезпечних умов для проживання людей [78, с. 128].

Важливу роль в управлінні сферою виробництва органічної продукції рослинництва відіграє також і Державна служба з питань геодезії, картографії та кадастру (далі - *Держгеокадастр*). До основних завдань цього ЦОВВ входить у т.ч. реалізація державної політики у сфері державного контролю за використанням та охороною земель усіх категорій і форм власності, родючості ґрунтів (п. 3 Положення про Державну службу з питань геодезії, картографії та кадастру, затверджене постановою КМУ від 9 грудня 2021 р. № 1302) [138]. Також у цьому контексті необхідно згадати Державне агентство лісових ресурсів України (далі – *Держлісагенство*) і Державне агенство меліорації та рибного господарства України (далі – *Держрибагенство*). Серед повноважень першого – організація видачі в установленому порядку спеціальних дозволів на використання лісових ресурсів (п. 4 Положення про Державне агентство лісових ресурсів України, затверджене постановою КМУ від 8 жовтня 2014 р.

№ 521) [150]. Друге реалізує державну політику у сфері рибного господарства та рибної промисловості, охорони, використання та відтворення водних біоресурсів (п. 3 Положення про Державне агенство меліорації та рибного господарства України, затверджене постановою КМУ від 30 вересня 2015 р. № 895) [151]. Вказане є особливо важливим, коли йдеться про таку підгалузь органічного рослинництва як виробництво органічних водоростей.

До ЦОВВ, що здійснює державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів, належить Держпродспоживслужба. Вона забезпечує державний нагляд (контроль) за діяльністю суб'єктів господарювання, які здійснюють виробництво, перевезення, зберігання, реалізацію органічної продукції (сировини) (п. 4 Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, затверджене постановою КМУ від 2 вересня 2015 р. № 667). Такий контроль здійснюється шляхом проведення планових та позапланових заходів: моніторингу органічної продукції на ринку з метою запобігання потраплянню на ринок неорганічної продукції, маркованої як органічна; перевірки діяльності органів сертифікації у порядку, встановленому Законом України від 5 квітня 2007 р. «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»; вибіркової перевірки діяльності операторів (п. 2 ст. 38 Закону про органічне виробництво) згідно із Законом України від 18 травня 2017 р. «Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та благополуччя тварин» [135]. На підставі проведених перевірок Держпродспоживслужба може звернутися до Мінагрополітики з письмовим вмотивованим клопотанням щодо розгляду питання про виключення органу сертифікації з Реєстру органів сертифікації або про виключення оператора з Реєстру операторів (п. 1 ст. 12 вищезазначеного Закону). Крім того, згідно з Положенням про Держпродспоживслужбу, затвердженим постановою КМУ від 2 вересня 2015 р. № 667, до її повноважень віднесено ведення Реєстру виробників органічної продукції (сировини) та забезпечення опублікування офіційних відомостей про осіб, які здійснюють

виробництво та реалізацію такої продукції (п. 4). Вказане положення суперечить Закону про органічне виробництво, адже, як вже зазначалося вище, це завдання має виконувати Мінагрополітики. Тому, можна погодитися із думкою Н. О. Багай, що передача повноважень щодо ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Мінагрополітики сприятиме належній організації діяльності з реєстрації операторів [103, с. 97]. Відповідно, пропонуємо цю норму виключити із вказаного підзаконного нормативно-правового акту.

Важливу роль у розвитку органічного виробництва відіграють органи місцевого самоврядування, на що звертає увагу С. І. Марченко [75, с. 96]. Вони приймають довгострокові програми розвитку агропромислового комплексу, які, як правило, містять положення щодо перспектив запровадження виробництва органічної продукції у відповідному регіоні. Так, Програмою розвитку агропромислового комплексу Миколаївської області на 2021-2025 роки, затвердженою рішенням обласної ради, передбачалося сприяння виробництву органічної продукції рослинництва, зокрема вирощуванню нішевих культур [202]. Комплексною Програмою розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області у 2021 році, затвердженою рішенням обласної ради від 25 вересня 2020 р. № 1569-37/2020, передбачалося проведення моніторингу екологічного стану сільськогосподарських земель для створення спеціальних сировинних зон і вирощування органічної сільськогосподарської продукції [47].

Слід зазначити, що в Україні діє ряд науково-дослідних установ, які займаються проблемами у т.ч. і органічного рослинництва. Безпосередньо діяльність у цій сфері здійснює Сквирська дослідна станція органічного виробництва Інституту агроєкології і природокористування НААН України. Серед її основних завдань: проведення наукових досліджень у галузі органічного виробництва сільськогосподарської продукції та агроєкології; розроблення науково-методичних основ органічного землеробства;

дослідження механізмів формування якості продукції сільськогосподарських культур в органічному виробництві; створення нових високопродуктивних сортів та гібридів овочевих культур, придатних для використання в органічному виробництві; надання практичної та консультаційної допомоги господарствам з питань запровадження на практиці методів та принципів ведення органічного виробництва [218]. В своїй Програмі розвитку Миколаївська державна сільськогосподарська дослідна станція передбачала розробити технологію «Органічного землеробства» для озимої пшениці, в умовах Південного степу України [203].

До останньої групи суб'єктів в зазначеній сфері належать міжнародні організації, в яких приймає участь Україна. Серед них, насамперед, слід згадати ФАО. Україна приєдналася до цієї організації у 2003 році (Закон України від 25 листопада 2003 р. «Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй») [190]. ФАО з поміж іншого займається вирішенням питань пов'язаних із забезпеченням світової продовольчої безпеки та сталого розвитку сільського господарства в світі [241] (в т.ч. розповсюдженням знань та інструментів, які підтримують органічний захист рослин, а також запровадженням методів розмноження рослин в органічному сільському господарстві) [294]. Ще одна організація, діяльність якої опосередковано пов'язана із сферою органічного виробництва – ВООЗ. Її основною функцією є вирішення міжнародних проблем охорони здоров'я населення людей по всьому світу [293]. В контексті органічного виробництва організація займається забезпеченням доступу населення землі до екологічно чистих продуктів харчування (в т.ч., і продукції органічного рослинництва) [282].

Також доцільно згадати IFOAM – організацію, яка займається підтримкою та зміцненням національних рухів за органічне сільське господарство, шляхом впровадження екологічних, соціальних та економічно обґрунтованих систем на основі принципів органічного землеробства [266]. В контексті виробництва органічної продукції рослинництва, IFOAM встановлює

норми та стандарти для селекції органічних рослин, правила використання пестицидів та агрохімікатів, сертифікації виробленої органічної продукції, тощо [267, с. 42 – 43]. Членом цієї організації, зокрема є ТОВ Органік Стандарт – це єдиний український акредитований орган сертифікації органічної продукції, схвалений Європейським Союзом та Швейцарією [261].

2.2. Порядок та умови виробництва органічної продукції рослинництва

В загальному розумінні, підставами здійснення будь-якої діяльності є наявність тих чи інших фактів, які передбачені національним законодавством, що дозволяють будь-яким суб'єктам аграрного права, у т.ч. у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, займатися виробництвом та реалізацією органічної продукції. Положення про такі підстави та умови, як правило, зазначені у спеціальних законах.

Аналіз Закону про органічне виробництво свідчить, що провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, перш за все, ґрунтується на дотриманні вимог, передбачених нормативно-правовими актами у сфері рослинництва (перелік яких містить ст. 3 зазначеного Закону) з урахуванням спеціальних вимог, визначених особливостями органічного сільськогосподарського виробництва.

Як вже було встановлено у підрозділі 1.3. даної роботи, аграрне законодавство України не містить узагальненого переліку галузей сільськогосподарства, які належать до рослинництва, відносини регламентуються великою кількістю нормативно-правових актів як інтегрованого характеру, в яких містяться обов'язкові умови провадження діяльності у рослинництві, так і диференційованого характеру, в яких містяться обов'язкові умови щодо виробництва окремих різновидів продукції рослинництва [46, с. 18 – 19], що в сукупності виступає передумовою виробництва органічної продукції рослинництва. Відповідно до ст. 3 Закону про органічне виробництво відносини

в сфері виробництва органічної продукції рослинництва регламентуються також законодавством про безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, про карантин рослин, про захист рослин, про насінництво та розсадництво, про виноградарство та виноробство, про охорону рослинного світу, а також земельним, лісовим, екологічним та іншим спеціальним законодавством, що регулює відносини у цій сфері. Водночас, вважаємо за доцільне доповнити наведений перелік законодавством про зерно та ринок зерна, адже саме органічне зерно є одним із видів рослинницької продукції, який займає найбільшу питому вагу у експорті сільськогосподарської продукції. Так, за обсягами імпорту органічної продукції до ЄС (2020 р.) Україна посіла 4 місце у світі зі 123 країн, що складає 7,8 %. Ключовими групами виступають кукурудза, пшениця, соя, соняшникова олія, ріпак, макуха, насіння соняшнику, лохина (заморожена), ягоди та пшоно [112, с. 7].

Аналіз нормативно-правових актів в сфері виробництва органічної продукції рослинництва дозволяє зробити висновок, що підстави та умови здійснення зазначених вище видів діяльності зводяться до наступного: 1) передумови – набуття суб'єктом виробництва органічної продукції рослинництва загального статусу виробника сільськогосподарської продукції; 2) набуття виробниками органічної продукції спеціального статусу – оператора; 3) відповідність земельних ділянок, на яких здійснюється органічне виробництво, інших природних ресурсів (водних та лісових ресурсів, рослинного світу, надр та ін.) та об'єктів виробництва органічної продукції рослинництва встановленим вимогам; 4) відповідність виробничого процесу встановленим вимогам.

Наказом Мінагрополітики України 17 січня 2023 р. № 45 «Про затвердження форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) стосовно додержання операторами вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та

маркування органічної продукції» [174] затверджено Перелік питань щодо проведення заходу державного контролю (інспектування), який містить перелік закріплених законодавством про органічне сільськогосподарське виробництво вимог до здійснення органічного виробництва за окремими напрямками, тому в межах даного дослідження буде здійснено їх узагальнення та аналіз.

Враховуючи те, що окремі аспекти набуття суб'єктами господарювання спеціальної правосуб'єктності в сфері виробництва органічної продукції рослинництва були розглянуті у попередньому підрозділі, основна увага буде зосереджена на двох останніх умовах.

Як зазначають П. Ф. Кулинич та О. П. Кулинич, основу органічного рослинництва складає технологічний процес вирощування відповідних сільськогосподарських культур [58, с. 154]. Тому Закон про органічне виробництво, як основний нормативно-правовий акт, який закріплює вимоги до виробництва органічної продукції рослинництва як підстави та умови провадження зазначеної діяльності, в статті 18 Закону встановлює дев'ять основних вимог до вирощування сільськогосподарських культур. Серед яких: 1) застосування для захисту рослин переважно агротехнічних, біологічних, механічних і фізичних методів з урахуванням відповідних сівозмін, а також шляхом вибору відповідних видів та сортів, стійких до шкідників і хвороб; 2) використання під час вирощування та обробки рослин методів, що оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин рослинам, у тому числі використання живих мікроорганізмів; 3) використання ґрунтозахисних технологій вирощування рослин, що запобігають виникненню у ґрунті ерозійних чи інших деградаційних процесів; 4) заборона використання мінеральних азотних добрив; 5) використання для сівби органічного насіння та використання для посадки органічного садивного матеріалу, крім випадків, встановлених цим Законом та інші.

Аналіз зазначених вище вимог, яких необхідно дотримуватися для того, щоб здійснювати виробництво органічної продукції рослинництва, свідчить, що

умовно їх можна класифікувати на: а) вимоги, які спрямовані на підготовку ґрунтів для ведення органічного рослинництва, та вимоги щодо підвищення їх родючості та охорони шляхом запобігання ерозійних чи інших деградаційних процесів; б) вимоги, які висуваються до насінневого та садивного матеріалу як основи рослинництва; в) вимоги, які спрямовані на захист рослин, підвищення їх врожайності та поліпшення якості рослинницької продукції; г) вимоги, які стосуються виробничої інфраструктури, яка використовується у органічному виробництві.

Варто звернути увагу, що з точки зору законодавчої техніки, стаття 18 Закону викладена невдало, оскільки вимоги викладені безсистемно, повторюються, наприклад, вимоги щодо застосування різноманітних методів ведення сільськогосподарського виробництва, вимоги щодо застосування мінеральних добрив, вимоги щодо захисту рослин розпорошені по декількох пунктах. З метою вдосконалення законодавства у цій частині, доцільним є закріплення основних вимог до органічного рослинництва з урахуванням технології вирощування сільськогосподарських культур, яка передбачає дотримання певної послідовності робіт по вирощуванню, збиранню та післязбиральній обробці сільськогосподарських культур, агротехнічні вимоги до виконання робіт, перелік технічних засобів, техніко-економічні показники. Тобто, узагальнення всіх вимог, які закріплені щодо органічного рослинництва, зокрема підбір попередніх сільськогосподарських культур, обробіток ґрунту, підготовка насіння, система удобрення, особливості сівби, використання засобів захисту рослин, збір врожаю тощо. Застосування такого підходу має місце при закріпленні правил органічного тваринництва. Зокрема, в статті 19 Закону вимоги до органічного тваринництва викладені до кожного етапу виробничого процесу. Саме такий підхід доцільно застосувати, щоб з'ясувати порядок та умови здійснення органічного рослинництва.

Перший етап виробничого процесу в рослинництві, передбачає дотримання вимог щодо підбору попередніх сільськогосподарських культур. Зазначені питання врегульовано пп. 4-6 Детальних правил органічного

виробництва та обігу органічної продукції. Так, відповідно до пункту 4 «оператори повинні застосовувати схеми чергування культур у сівозміні відповідно до нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах, затверджених постановою КМУ від 11 лютого 2010 р. № 164 [147], з використанням бобових та інших зелених добрив, а також добрив тваринного походження та органічних матеріалів (бажано попередньо компостованих) від органічного виробництва». Поряд з нормативами співвідношення культур зазначеною постановою КМУ визначаються і допустимі нормативи періодичності вирощування культури на одному і тому самому полі.

Наступним етапом є дотримання вимог органічного рослинництва під час обробітку ґрунту. Законодавство чітко не встановлює агротехнічних вимог до виконання робіт, не містить характеристики методів обробітку ґрунту. В кожному конкретному випадку їх вибір залежить від виду сільськогосподарської культури, яка вирощується. З аналізу статті 18 Закону, можна зробити висновок, що на етапі обробітку ґрунту оператор має використовувати ті методи (агротехнічні, біологічні, механічні, фізичні тощо), що оптимізують біологічну активність ґрунтів, забезпечують збалансоване постачання поживних речовин рослинам, у тому числі використання живих мікроорганізмів, та запобігають виникненню у ґрунті ерозійних чи інших деградаційних процесів (абз. 3–4 ч. 1 ст. 18 Закону про органічне виробництво).

Підготовка насіння та садивного матеріалу як одного із етапів виробничого процесу передбачає дотримання наступних вимог: 1) повинно використовуватися лише органічне насіння і садивний матеріал, тобто «розмножені відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції протягом щонайменше одного покоління, а для багаторічних культур – протягом щонайменше одного покоління та двох вегетаційних періодів» (ст. 1 зазначеного Закону, п. 16 Детальних правил); 2) вибір відповідних видів та сортів рослин, придатних для

органічного виробництва, проводиться з урахуванням природної продуктивності, стійкості проти шкідників і хвороб і адаптації до різних ґрунтових та кліматичних умов (п. 17 Детальних правил).

Під час вирощування сільськогосподарських культур оператору забороняється використання мінеральних азотних добрив (абз. 7 ч. 1 ст. 18 Закону про органічне виробництво), можуть використовуватись лише ті добрива, меліоранти, матеріали мікробіологічного, рослинного чи тваринного походження та інших речовин, що застосовуються для підвищення родючості ґрунтів та урожайності сільськогосподарських культур, для поліпшення якості рослинницької продукції за умови що вони внесені до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях. Неорганічні засоби захисту рослин, меліоранти, регулятори росту рослин можуть використовуватись лише за умови, що вони внесені до зазначеного вище Переліку та лише у порядку та обсягах, визначених законодавством у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (абз. 5 – 6 ч. 1 ст. 18 Закону). Зазначений Перелік затверджено наказом Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 9 червня 2020 р. № 1073 [149].

Дотримання вимог органічного виробництва під час захисту рослин передбачає здійснення біологічного контролю за шкідниками та хворобами рослин (абз. 10 ч. 1 Закону про органічне виробництво), який ґрунтується на використанні живих корисних організмів проти шкідників, збудників хвороб і бур'янів [70]. Відповідно до п. 13 Детальних правил до заходів, що забезпечують захист рослин під час виробництва органічної продукції рослинництва, крім застосування біологічного контролю, належать також впровадження сівозмін; культивування сортів та гібридів, стійких до хвороб та шкідників; застосування інтегрованої системи заходів захисту рослин.

Закон про органічне виробництво дозволяє використання у органічному рослинництві біодинамічних препаратів (ч. 2 ст. 18). При цьому в законодавстві

України не розкривається, які препарати є біодинамічними. Зі змісту статті 4 Закону про органічне виробництво позначення та напис на продукції «біодинамічний» розглядається як синонім до слова «органічний».

В теорії сільськогосподарських наук зазначається, що «спеціальні біодинамічні препарати мають надавати рослинам необхідну силу й активувати певні процеси у ґрунті. «Гумусні» препарати готують із рогів тварин і гною, «силіцієві» – з розмеленого кварцу. Цим препаратам, які застосовують у дуже розбавленому вигляді, приписують особливі властивості. Крім того, є так звані «компостні» препарати, що регулюють живлення і розвиток рослин, їх готують із різних рослин. Витяжки, відвари і продукти бродіння з рослин використовують як добрива, стимулятори росту та для захисту рослин від бур'янів і хвороб [108].

Кодекс Аліментаріус містить досить широкий перелік заходів, які використовуються у органічному виробництві для захисту рослин. Зокрема, в ньому передбачено створення різноманітних екосистем для захисту рослин. Вони відрізнятимуться залежно від географічного розташування. Наприклад, буферні зони для протидії ерозії, агролісомеліорація, сівозміна тощо. А також конкретизує особливості застосування біологічного контролю, та містить вимоги щодо захисту природних ворогів шкідників шляхом створення сприятливих місць проживання, таких як живоплоти та місця гніздування, екологічні буферні зони, які зберігають початкову рослинність для розміщення хижаків-шкідників. Конкретизує, які біодинамічні препарати та механічні засоби контролю можуть використовуватись у органічному рослинництві.

Щодо завершальних етапів виробничого процесу, таких як збір врожаю, перевезення, зберігання органічної продукції рослинництва тощо, Закон містить вимоги щодо застосування для регулярного очищення та дезінфекції приміщень та споруд, що використовуються для органічного рослинництва речовинами, лише тих речовин, що є дозволеними для використання у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях. Решта вимог, які стосуються потужностей оператора,

які використовуються у органічному виробництві, перевіряється під час сертифікації органічного виробництва.

Виробництво органічної продукції рослинництва передбачає використання землі як основного засобу виробництва та предмету праці. Тому, однією із обов'язкових умов здійснення діяльності у сфері органічного рослинництва є відповідність земельних ділянок, на яких здійснюється органічне виробництво, встановленим вимогам. Варто відзначити, що в теорії земельного права наявні ґрунтовні дослідження в частині використання земель сільськогосподарського призначення у органічному рослинництві (П. Ф. Кулинич, Р. О. Циліорик, М. В. Шульга та ін.), проте у процесі виробництва органічної продукції можуть використовуватись земельні ділянки і іншого цільового призначення. Зокрема, органічне сільськогосподарське виробництво може здійснюватись на землях оборони. Так, Законом України від 21 вересня 1999 р. «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [132] передбачено, що військові частини, заклади, установи та організації Збройних Сил України, як суб'єкти господарської діяльності у Збройних Силах України, здійснюють специфічну діяльність, пов'язану із забезпеченням їх повсякденної життєдіяльності і яка передбачає ведення підсобного господарства, виробництво продукції, виконання робіт і надання послуг, передачу в оренду рухомого та нерухомого військового майна (за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки) в межах і порядку, визначених цим Законом (ст. 1 зазначеного Закону). Перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам, затверджено постановою КМУ 25 липня 2000 р. № 1171 [148]. До таких видів діяльності віднесено, зокрема, вирощування зернових культур (крім рису), бобових культур і насіння олійних культур (код згідно з КВЕД 01.11), вирощування овочів і баштанних культур, коренеплодів і бульбоплодів (код згідно з КВЕД 01.13), допоміжна діяльність у рослинництві (код згідно з КВЕД 01.61). Правові засади і порядок використання земель оборони визначається Законом України від 27 листопада 2003 р. «Про використання земель оборони»

[127]. Відповідно до статті 2 зазначеного Закону військовим частинам для виконання покладених на них функцій та завдань, земельні ділянки надаються у постійне користування відповідно до вимог Земельного кодексу України, їх використання здійснюється з дотриманням вимог земельного і природоохоронного законодавства та вимог щодо забезпечення безпеки населення у процесі проведення ними постійної діяльності. За погодженням з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади, і в порядку, визначеному КМУ, військові частини можуть дозволяти фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування (ст. 4 Закону).

Ведення органічного сільськогосподарського виробництва може здійснюватись на землях лісогосподарського призначення та землях водного фонду. Підтвердженням цього є стаття 5 ЛК України, відповідно до якої землі лісогосподарського призначення включають також нелісові землі, зайняті сільськогосподарськими угіддями, а стаття 12 передбачає особливості набуття права приватної власності на ліси в складі угідь селянських, фермерських та інших господарств замкнених земельних лісових ділянок загальною площею до 5 га. ЗК України встановлено особливості використання у сільськогосподарському виробництві земель водного фонду (ст. 59-60). З огляду на зазначене, при врегулюванні питання щодо визначення придатності земельної ділянки для виробництва органічної сільськогосподарської продукції, варто не обмежуватись лише землями сільськогосподарського призначення, а поширювати відповідні норми на всі категорії земель, які можуть бути використані у сільськогосподарському виробництві.

Наступним видом виробництва органічної продукції рослинництва є заготівля органічних об'єктів рослинного світу, тобто, органічне виробництво, пов'язане із збиранням та частковою переробкою для комерційних цілей природних дикорослих судинних рослин (у тому числі їхніх частин і продуктів життєдіяльності), водоростей та грибів на всіх стадіях розвитку відповідно до

вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (ст. 1 Закону).

Об'єктами рослинного світу, згідно з Законом України «Про рослинний світ», є дикорослі та інші несільськогосподарського призначення судинні рослини, мохоподібні, водорості, лишайники, а також гриби на всіх стадіях розвитку та утворені ними природні угруповання (ст. 1).

Заготівля об'єктів рослинного світу може здійснюватись з господарською метою, зокрема, для забезпечення потреб населення та виробництва у технічній, лікарській, пряно-ароматичній, харчовій сировині з дикорослих рослин (ч. 1 ст. 14 Закону України «Про рослинний світ»). В статті 20 Закону про органічне виробництво зазначено про вимоги до заготівлі органічних об'єктів рослинного світу. Відповідно до вищезазначеної статті Закону, існують 3 основні вимоги до заготівлі органічних об'єктів рослинного світу, це насамперед: 1) забезпечення простежуваності об'єктів рослинного світу; 2) здійснення заготівлі об'єктів рослинного світу та/або їхніх частин у їх природному середовищі на чітко визначених територіях та ділянках у порядку, встановленому законодавством, за умови що такі території та ділянки протягом останніх трьох років не піддавалися обробці речовинами іншими, ніж речовини (інгредієнти, компоненти), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях; 3) відсутність впливу заготівлі об'єктів рослинного світу та/або їхніх частин на стабільність природного середовища та виснаження його ресурсів.

Враховуючи те, що діяльність у сфері заготівлі органічних об'єктів рослинного світу та/або їхніх частин, має комплексний характер, оскільки регламентується як нормами аграрного права (в частині виробництва сільськогосподарської продукції лісового господарства), так і екологічного (в частині спеціального використання рослинного світу, лісових ресурсів, земель лісгосподарського призначення та інших об'єктів), вимоги до заготівлі

органічних об'єктів рослинного світу мають чітко виражену екологічну спрямованість.

Дотримання вимог щодо забезпечення простежуваності об'єктів рослинного світу, як необхідної умови провадження органічного сільськогосподарського виробництва, спрямовано і на виконання однієї з вимог стандарту Global GAP, створеного Асоціацією європейських роздрібних торговців сільськогосподарською продукцією (EUREP), з метою гарантування безпечного виробництва здорових необроблених продуктів харчування (овочів, фруктів, риби, м'яса, молочних продуктів) та декоративних рослин, а також сприяння застосуванню життєздатних методів ведення сільського господарства, це єдиний інтегрований стандарт для первинної продукції з можливістю застосування його окремих модулів щодо різних груп товарів [219].

Відповідно до законодавства ЄС сутність простежуваності полягає у здатності відстеження будь-яких продуктів харчування, кормів, тварин або речовин на всіх етапах виробництва, переробки чи дистрибуції [9]. Система простежуваності передбачає «крок назад – крок уперед» по харчовому ланцюгу й дозволяє ідентифікувати постачальників і замовників продукції [205]. В національному законодавстві вимоги до забезпечення простежуваності закріплено ст. 22 Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів».

Наступна вимога для операторів, які здійснюють діяльність у сфері заготівлі органічних об'єктів рослинного світу, стосується дотримання законодавства щодо спеціального використання природних ресурсів. Заготівля об'єктів рослинного світу та/або їхніх частин здійснюється у порядку спеціального використання природних ресурсів. З аналізу статті 10 Закону України «Про рослинний світ» випливає те, що може здійснюватись заготівля наступних органічних об'єктів рослинного світу: збирання лікарських рослин; заготівля деревини під час рубок головного користування; заготівля живиці; заготівля кори, лубу, деревної зелені, деревних соків тощо; збирання квітів, ягід, плодів, горіхів, насіння, грибів, лісової підстилки, очерету тощо; заготівля

сіна. При цьому, якщо діяльність у сфері органічного рослинництва пов'язана із заготівлею сіна, то оператор додатково має дотримуватись також вимог, які передбачені до діяльності у сфері виробництва кормів. Оскільки, сіно належить до кормових матеріалів рослинного походження (ст. 1 Закону України «Про безпечність та гігієну кормів»).

Дотримання вимог спеціального використання об'єктів рослинного світу передбачає виділення території чи ділянки для провадження зазначеної діяльності, при цьому порядок виділення залежить від виду цільового призначення земельної ділянки. Як правило, така діяльність ведеться на земельних ділянках лісогосподарського призначення та регулюється Порядком спеціального використання лісових ресурсів, затвердженим постановою КМУ 23 травня 2007 р. № 761 та Примірним договором довгострокового тимчасового користування лісами, затвердженим наказом Мінагрополітики України від 7 вересня 2012 р. № 551 [172]. Водночас, об'єкти рослинного світу можуть бути розташованими не лише на землях лісогосподарського призначення, але і на інших територіях, зокрема, у межах: внутрішніх морських вод і територіального моря, континентального шельфу та виключної (морської) економічної зони України; поверхневих вод (озер, водосховищ, річок, каналів), що розташовані і використовуються на території більш ніж однієї області, а також їх приток усіх порядків; природних та біосферних заповідників, національних природних парків, а також заказників, пам'яток природи, ботанічних садів, дендрологічних парків, зоологічних парків, парків-пам'яток садово-паркового мистецтва загальнодержавного значення (ст. 4 Закону України «Про рослинний світ»).

З огляду на це, можна зробити висновок, що заготівля органічних об'єктів рослинного світу може здійснюватись, крім земель лісогосподарського призначення, і на земельних ділянках іншого цільового призначення, наприклад, землях природоохоронного призначення, землях водного фонду, землях історико-культурного призначення, присадибних земельних ділянках, які належать до земель житлової та громадської забудови, та ін. Відповідно до

пункту 233 Детальних правил: «у випадку дотримання вимог до території збору органічних об'єктів рослинного світу можуть бути також віднесені: сади (плодово-ягідні багаторічні насадження), що використовуються лише для збору плодів та ягід, за умов, що інша сільськогосподарська діяльність в садах не ведеться; землі, що є перелоговими протягом останніх трьох років; території, на яких ведеться випасання худоби та заготівля сіна, у випадку, якщо вони не удобрюються і дотримано вимоги щодо максимальної кількості тварин на 1 гектар». В цих випадках оператор має дотримуватись вимог, що впливають із правового режиму конкретної земельної ділянки.

Спеціальне використання об'єктів рослинного світу здійснюється за умови отримання дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів, який видається залежно від значення рослинних ресурсів (загальнодержавного чи місцевого значення) відповідно КМУ, Верховною Радою АРК та органами місцевого самоврядування.

Не потребують дозволу на спеціальне використання природних рослинних ресурсів оператори, які використовують земельні ділянки для заготівлі об'єктів рослинного світу, на праві власності, а також на праві користування (в т.ч. орендного) у випадку, якщо цільове призначення такої земельної ділянки для ведення фермерського господарства, ОСГ, колективного садівництва, городництва, сінокосіння, випасання худоби.

Заготівля об'єктів рослинного світу здійснюється в межах лімітів спеціального використання природних рослинних ресурсів. Розмір лімітів, порядок їх встановлення залежить від значення, виду та мети використання рослинних ресурсів. Інструкція про порядок установа нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів затверджена наказом Міністерства екології та природних ресурсів України 12 лютого 2002 р. № 61 [144].

Наступною умовою заготівлі об'єктів рослинного світу є дотримання вимог, які стосуються території та ділянки, на якій провадиться зазначена діяльність, а також окремих об'єктів рослинного світу. А саме, такі території та

ділянки, які протягом останніх трьох років не піддавалися обробці забороненими у органічному виробництві речовинами (інгредієнтами, компонентами) або дозволеними у понад гранично допустимих кількостях.

У разі, якщо заготівля об'єктів рослинного світу здійснюється на присадибних земельних ділянках, то мінімальний вік дерев має перевищувати 25 років або діаметр має бути більшим 35 сантиметрів.

Необхідною умовою заготівлі органічних об'єктів рослинного світу є запобігання будь-якому забрудненню навколишнього природного середовища та виключення виснаження ресурсів об'єктів рослинного світу. Оператор має забезпечити стабільність існування природного середовища, збереження видів рослин у зоні збирання.

Вимоги до органічного грибівництва закріплено статтею 21 Закону про органічне виробництво та пунктом 112 Детальних правил. Загалом вони зводяться до вимог, яким має відповідати сировина (гній та екскременти тварин, торф, солома та інші рослинні рештки, деревина), яка використовується для підготовки субстрату (компосту) для вирощування органічних грибів.

Для здійснення органічного грибівництва можуть використовуватись не лише земельні ділянки але і надра (площа підземного простору, що надана у користування в спеціально створених та існуючих гірничих виробках (відпрацьованих і пристосованих), а також природні порожнини (печери). Враховуючи, що наразі в законодавстві України не закріплено спеціальні вимоги до природних ресурсів, які використовуються для органічного грибівництва, то наразі актуальним є внесення відповідних змін до законодавства про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції.

У попередніх підрозділах дисертаційного дослідження було доведено, що морські водорості належать до продукції рослинництва, відповідно – виробництво органічних морських водоростей, належить до виробництва органічної продукції рослинництва. Варто звернути увагу, що виробництво органічних морських водоростей передбачає діяльність з вирощування

морських водоростей та діяльність зі збирання диких водоростей та їхніх частин.

Підстави та умови провадження цього виду діяльності закріплено у статті 22 Закону про органічне виробництво та у пунктах 190 – 215 Детальних правил. Зокрема, в статті 22 Закону однією із основних умов є відповідність територій, на яких вирощуються/збираються морські водорості, нормативам екологічної безпеки. Так, вирощування морських водоростей, дозволяється лише в прибережних районах, які не забруднені речовинами, що забороняється використовувати під час виробництва органічної продукції або іншими шкідливими для здоров'я людини речовинами. Збирання морських водоростей є можливим лише в районах зростання водоростей, які не забруднені речовинами, що заборонені до використання під час органічного виробництва та за умови, що їх збирання не впливає на стабільність природного середовища, існування або збереження видів рослин у районі збирання відповідно до законодавства. З метою контролю за екологічним станом територій проводиться моніторинг навколишнього природного середовища та оцінка впливу на довкілля з метою запобігання шкоди довкіллю та зменшенню негативного впливу на таке середовище.

Під час виробництва органічних морських водоростей застосування добрив дозволено лише стосовно продукції, яка вирощується в закритих виробничих об'єктах, і лише за умови, що вони внесені до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів). Інші речовини, які використовуються для підвищення урожайності морських водоростей чи поліпшення їх якості, використовуються у порядку та обсягах, визначених Детальними правилами.

Додатковими вимогами до органічного виробництва диких водоростей є забезпечення простежуваності диких водоростей.

Таким чином, в статті 22 Закону визначено лише: 1) вимоги щодо придатності територій та природних ресурсів, які задіяні у виробництві морських водоростей, до органічного виробництва; 2) особливості застосування добрив та інших речовин, для підвищення урожайності морських водоростей чи

поліпшення їх якості; 3) додаткові вимоги до органічного виробництва диких водоростей.

Виробництво диких водоростей (збирання морських водоростей) здійснюється у порядку спеціального використання природних ресурсів із додержанням лімітів використання природних ресурсів.

Детальні правила, на відміну від Закону, містять велику кількість додаткових вимог, серед яких можна виділити: 1) вимоги до вирощування/збирання морських водоростей; 2) вимоги до переробки морських водоростей; 3) вимоги до техніки та устаткування, що використовується у виробничому процесі тощо. Зазначений підхід є доцільним, проте варто його застосовувати саме в Законі про органічне виробництво, щоб вимоги підзаконного акту не виходили за межі Закону.

До виробництва органічної продукції рослинництва належать окремі види діяльності у сфері виробництва кормів. Відповідно до Закону України «Про безпечність та гігієну кормів» виробництво кормів становить будь-яка діяльність, пов'язана зі створенням кормів, що включає всі стадії технологічного процесу, у т.ч. первинне виробництво, підготовку, змішування, обробку, переробку, наповнення, пакування, відновлення та інші зміни стану відповідного об'єкта (п. 5 ч. 1 ст. 1), а первинне виробництво кормів полягає у виробництві сільськогосподарської продукції, включаючи вирощування, збір врожаю, ... що призводить виключно до появи продуктів, які не піддаються іншим операціям після їх заготівлі, збирання ..., крім простої фізичної обробки, такої як очищення, пакування, зберігання, природне висушування або силосування (сінажування). В науці агрономії первинне виробництво досліджують з точки зору кормовиробництва та луківництва, тобто галузей науки, що вивчають теоретичні, практичні питання створення і використання високопродуктивних кормових угідь на лучних і орних землях, вирощування кормових культур та заготівлі кормів [50].

У луківництві луками називають природні та культурні кормові угіддя, на яких зростає переважно багаторічна трав'яниста рослинність, яку

використовують в якості корму, які за формою використання поділяються на сіножаті та пасовища. На сіножатних угіддях трав'янистий покрив скошують на сіно, а на пасовищних – трав'янисті рослини з'їдаються тваринам під час випасання. За своєю природою розрізняють природні сіножаті і пасовища, де зростає дика рослинність, і штучні (сіяні) – ділянки, де висівають суміші багаторічних трав [21, с. 76]. Закон про органічне виробництво та Детальні правила регламентують окремі аспекти правового режиму пасовищ, лук та сіножатей, які використовуються у процесі формування кормової бази у тваринництві, розрізняючи при цьому органічні та неорганічні пасовища (п.п. 252 – 254 Детальних правил). Земельне законодавство передбачає особливий правовий режим земельних ділянок, вкритих лучно-степовою рослинністю, з точки їх охорони [187]. Заслуговує на підтримку пропозиції Т. М. Магомедової щодо необхідності удосконалення правового режиму земельних ділянок для вирощування кормів для худоби у системі органічного тваринництва у організаційно-правовому механізмі правової охорони сінокосів та пасовищ. Україна потребує як створення нових, так і впорядкування наявних кормових угідь із упровадженням удосконалених технологій виробництва органічної продукції тваринництва, яке відповідатиме міжнародним вимогам якості [67, с. 204].

Вимоги до виробництва органічних кормів охоплюють вимоги до виробництва органічних кормів рослинного походження як однієї із обов'язкових стадій виробничого процесу у органічному тваринництві та як окремий вид господарської діяльності. Зокрема, відповідно до ст. 19 Закону про органічне виробництво однією із необхідних вимог провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції тваринництва стосовно годування тварин є забезпечення постійного доступу поголів'я до пасовищ або зелених та грубих кормів. У годуванні тварин мають використовуватись органічні корми, не менш ніж 50 % яких вироблені в господарстві, де утримуються такі тварини, або в іншому господарстві, яке здійснює виробництво органічної продукції,

переважно того ж регіону. В окремі періоди утримання тварин та щодо окремих категорій тварин цей показник може змінюватись (п. 51 Детальних правил).

Неорганічні кормові матеріали рослинного походження можуть використовуватися, за умови якщо вони внесені до Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях.

Таким чином, оператор, який здійснює діяльність у сфері виробництва кормів рослинного походження, зобов'язаний дотримуватись вимог стосовно виробництва органічної продукції рослинництва (виробництво кормів з використанням культурних кормових угідь) та вимог заготівлі органічних об'єктів рослинного світу (виробництво кормів з використанням природних кормових угідь) і, відповідно, дотримуватись законодавства в частині використання земельних та лісових ресурсів, рослинного світу та інших природних ресурсів у органічному сільськогосподарському виробництві. Залежно від видів луків (штучні, суходільні, заплавні, гірські), вони можуть розміщуватись на земельних ділянках різного цільового призначення.

Вимоги до виробництва органічних кормів, як окремого виду господарської діяльності, містить стаття 17 Закону про органічне виробництво та пункти 228 - 229 Детальних правил. Вони полягають у дотриманні оператором у процесі виробництва органічних кормів вимог щодо використання органічної сировини, забезпечення простежуваності кожної партії кормів та використання переважно біологічних, механічних і фізичних методів виробництва. Зазначені вимоги в цілому були розглянуті при висвітленні особливостей виробництва органічної продукції рослинництва та заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

Законом про органічне виробництво закріплено вимоги до органічного виноробства (ст. 16) як одного із видів виробництва органічних харчових продуктів (ст. 15). Закон України від 16 червня 2005 р. «Про виноград та виноградне вино» [128] визначає правові засади виноградарства виключно як

сировинної бази для виноробства, проте будь-які норми щодо вирощування органічної сировини для виробництва органічного вина в зазначеному Законі відсутні. Так само не врегульовано це питання і в Законі про органічне виробництво. В Детальних правилах закріплено вимогу про використання у органічному виноробстві сировини, виробленої відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (пп. 1 п. 224 Детальних правил). Оскільки підзаконні нормативно-правові акти мають відповідати законам, доцільно закріпити зазначену вимогу на законодавчому рівні, шляхом внесення змін до ст. 16 Закону про органічне виробництво, що вже було обґрунтовано у підрозділі 2.1. роботи.

Таким чином, аналіз законодавства, яке закріплює порядок та умови провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, свідчить про необхідність вдосконалення законодавства в цій частині. Відносини, які виникають в сфері виробництва органічної продукції рослинництва, охоплюють специфічні вимоги до операторів у сфері органічного рослинництва, заготівлі об'єктів рослинного світу, органічного грибівництва, виробництва морських водоростей, виробництва органічних кормів та виробництва органічних харчових продуктів з рослинної сировини (зокрема органічне виноробство).

Законодавство, яке закріплює основні підстави та умови провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, характеризується вадами як формального так і змістовного характеру та потребує перегляду шляхом запровадження уніфікованих підходів до встановлення вимог та врахування стандартів Кодексу Аліментаріус.

На підставі аналізу наукових та законодавчих вимог до використання земель у органічному виробництві продукції рослинництва, досвіду зарубіжних країн, обґрунтовано необхідність законодавчого врегулювання підстав, умов та процедури здійснення сертифікації земель, на яких повинна вирощуватися продукція органічного рослинництва, незалежно від цільового призначення земельної ділянки.

2.3. Правове регулювання державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва

Виробництво органічних продуктів харчування відноситься до галузей світової економіки, що найбільш динамічно розвиваються. Органічне виробництво покликане у довгостроковій перспективі підтримувати здоров'я рослин, тварин, ґрунту, людини й усієї планети та пропонує для збільшення врожайності, забезпечення культурних рослин елементами мінерального живлення, боротьби зі шкідниками й бур'янами активніше застосовувати ефект сівозмін, органічні добрива (гній, компости, поживні залишки, сидерати/зелені добрива – рослини, вирощувані з метою їх наступного закладення в ґрунт для поліпшення його структури, збагачення азотом і пригнічення росту бур'янів тощо), різних нешкідливих методів обробки ґрунту тощо [208, с. 57].

Органічне сільське господарство у більшій або меншій мірі ведеться майже у всіх країнах світу. Ринок продуктів органічного сільського господарства швидко розширюється не тільки в Європі, Північній Америці і Японії, де розташовуються самі великі ринки, але й у країнах, що розвиваються. Значне місце у сфері органічного виробництва займає виробництво органічної продукції рослинництва. На жаль, як слушно зазначає О. В. Гафурова, розвиток органічного землеробства в Україні не є пріоритетним [14, с. 39]. Але, слід зазначити, що Україна приєдналася до Протоколу про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (далі – Протокол) [206]. Вказаний документ передбачає, що сторони, які його підписали, повинні сприяти сталим та/або екстенсивним агро-екологічним практикам та органічному виробництву з метою охорони біологічного та традиційного культурного ландшафтного різноманіття, природних і напівприродних оселищ, включаючи луки і території, що охороняються; заохочувати органічне виробництво (п. 3 ст. 1). Крім того, встановлено обов'язок сторін здійснювати необхідні заходи у цьому напрямі

(ст. 11). По суті, ратифікувавши Протокол, Україна взяла на себе зобов'язання щодо створення всіх необхідних умов для подальшого розвитку цього виду діяльності. Відповідно, особливої актуальності набуває питання правового забезпечення державної підтримки виробників такої продукції.

На жаль, ринок органічної продукції в нашій країні розвивається повільними темпами. На сьогоднішній день головним стримуючим фактором є безпековий (агресія росії). Крім того, серед причин, що негативно впливають на його розвиток, можна назвати: високі ціни на органічні продукти; відсутність системи навчання кваліфікованих кадрів, насінневого матеріалу й порід тварин, адаптованих до вітчизняних умов; недостатня державна підтримка вітчизняних сільгоспвиробників; високий рівень конкуренції між країнами-експортерами органічних продуктів на міжнародному ринку [54, с. 17]. В таких умовах особливого значення набуває державна підтримка не тільки органічного сільського господарства, але й аграрної сфери в цілому. В юридичній літературі під аграрною сферою пропонується розуміти сферу виникнення, зміни та припинення аграрних суспільних відносин між суб'єктами в процесі функціонування аграрного сектору економіки й сільських територій, агроландшафтів, агробіоценозів і агроєкосистем, задіяних в сільськогосподарській та тісно пов'язаній з нею діяльності [215, с. 5 – 6; 214, с. 161].

Переходячи безпосередньо до розгляду проблеми правового регулювання державної підтримки виробників органічної продукції рослинництва, необхідно дати визначення, що собою являє державна підтримка взагалі. В аграрно-правовій літературі запропоновано ряд визначень цього поняття. На думку С. І. Марченко, державна підтримка товарного сільськогосподарського виробництва – це врегульована нормами права сукупність організаційних, економічних, правових та інших засобів (пільг та переваг), що надаються державою в особі уповноважених органів за рахунок державних ресурсів або шляхом відмови держави від отримання певних доходів суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана із сільськогосподарським

виробництвом з метою забезпечення продовольчої безпеки держави, розв'язання соціально-економічних проблем, сприяння соціальному розвитку сільських територій, відновлення та підтримання екологічної рівноваги територій [72, с. 148]. Дуже близьким до нього є визначення державної підтримки сільського господарства, запропоноване Х. А. Григор'євою. Так, автор зазначає, що це – закріплена у законодавстві система заходів організаційного, фінансового та інформаційно-консультативного характеру, що здійснюється уповноваженими державними органами та іншими суб'єктами відносно суб'єктів аграрного господарювання на виконання основних завдань аграрної політики з метою гарантування продовольчої безпеки, утворення стабільного середовища існування товарних виробників сільськогосподарської продукції, охорони навколишнього природного середовища під час здійснення сільськогосподарської діяльності, соціального розвитку села [22, с. 40]. На погляд А. В. Духневича і В. Д. Сидор, державна підтримка сільського господарства полягає у системі заходів правового, управлінського, фінансового, економічного, організаційного характеру, направлених на покращення фінансового стану сільськогосподарських товаровиробників, забезпечення їх прибутковості, зменшення рівня безробіття на селі, розвиток сільських територій, стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції, розвиток аграрного ринку та забезпечення продовольчої безпеки [32, с. 105]. Слід зауважити, що наведені визначення пов'язані із широким підходом до розуміння сільського господарства, а відповідно і з впливом державної підтримки на всі сфери життєдіяльності на сільських територіях. Тому, визначаючи поняття державної підтримки органічного виробництва, необхідно наголосити на його позитивному впливі на економіку та суспільство. На наш погляд, як найкраще він прослідковується у визначені, наведеному у вищезгаданому Протоколі. Адже, згідно з цим документом, «органічне виробництво» є загальною системою управління сільськогосподарським виробництвом і виробництвом харчових продуктів, яка поєднує в собі кращі екологічні практики, високий рівень біорізноманіття, збереження природних

ресурсів, застосування високих стандартів утримання тварин і способів виробництва відповідно до уподобань деяких споживачів до продуктів, отриманих з використанням природних речовин і процесів (п. 16 ст. 3). До речі цитоване визначення практично дублює норми Постанови Ради (ЄС) № 834/2007 від 28 червня 2007 р. Враховуючи все вищезазначене, а також роль органічного виробництва у вирішенні проблем економічного, соціального та екологічного розвитку сільських територій, пропонуємо під державною підтримкою виробництва органічної продукції (у т.ч. і органічної продукції рослинництва) розуміти закріплену у законодавстві систему заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників здійснювати виробництво органічної продукції, які гарантуються державою з метою забезпечення прав громадян на доступ до безпечного і якісного харчування, збереження природних ресурсів і створення умов для сталого розвитку сільських територій.

Чому так важливо забезпечувати державну підтримку виробництва органічної продукції? На це питання дуже переконливо відповіла Х. А. Григор'єва, визначивши дві її основні причини: стратегічну і тактичну. Перша полягає у вдячності держави за обрання суб'єктами господарювання екологічнобезпечного способу виробництва, який не чинить такий потужний негативний вплив на навколишнє природне середовище, як традиційне сільське господарство. Друга – у тому, що виробництво органічної сільськогосподарської продукції має низку особливостей, що роблять його більш дорогим порівняно з традиційним виробництвом [22, с. 470]. Вказане є характерним і для державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва. На думку Д. С. Піддубної, підтримка виробництва органічної продукції як елемента екологічної безпеки повинні здійснюватися через економічні, податкові та цінові механізми [116, с. 5].

Традиційно, у науковій літературі, за формою здійснення, виділяють наступні види державної підтримки: фінансова і нефінансова. На наш погляд, найбільш повною класифікацією заходів, які складають ці види підтримки, є

класифікація, запропонована О. В. Гафуровою і С. І. Сиволоцькою. Розглядаючи правове регулювання державної підтримки фермерських господарств, вони віднесли до державної фінансової підтримки: субсидії, дотації, пільгове страхування та кредитування, податкові пільги тощо [20, с. 72 – 81]; до нефінансової – організаційні, кадрові та інформаційно-консультаційні заходи [20, с. 93]. Такий підхід може бути використаний і для характеристики заходів державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва. Розглянемо більш детально фінансову підтримку виробництва органічної продукції рослинництва.

Насамперед, зазначимо, що не можна не погодитися із думкою Я. О. Самсонової, що задля стимулювання сільськогосподарських товаровиробників до виробництва органічної продукції необхідно передбачити окремі напрями підтримки виробництва такої продукції, визначаючи її як пріоритетну [216, с. 97]. На жаль, у чинному законодавстві такий підхід не застосовується.

Законом про органічне виробництво, передбачено, що державна підтримка може надаватися операторам у рамках загальнодержавних та регіональних програм за рахунок і в межах видатків за бюджетними програмами, спрямованими на підтримку розвитку сільськогосподарських товаровиробників (ст. 8). Як слушно зазначає С. І. Марченко, виробники органічної сільськогосподарської продукції можуть претендувати лише на заходи державної підтримки, які передбачені аграрним законодавством для всіх сільськогосподарських товаровиробників. Але умови господарювання таких виробників є складнішими, а витрати – значно вищими, що свідчить про несприятливі та дискримінаційні умови їх діяльності порівняно з виробниками продукції, які ведуть традиційне сільськогосподарське виробництво [73, с. 128].

Тому, вважаємо за доцільне конкретизувати цю статтю Закону, передбачивши в ній необхідність розроблення і прийняття державної цільової програми розвитку органічного виробництва, включаючи органічне рослинництво. Тим більше, що проект концепції такої програми був

розроблений ще у 2008 році Федерацією органічного руху України за дорученням Міністерства аграрної політики від 5 травня 2008 р. №169/2. Документом передбачалося розробка комплексу заходів у цій сфері: законодавче та нормативне забезпечення; наукова і дорадча підтримка; розвиток земельних відносин та форм господарювання; розвиток сфери виробництва; розвиток аграрного ринку; безпека харчування та виробництво якісних продуктів; удосконалення управління [49]. Слід зазначити, що розробка аналогічних нормативно-правових актів є звичайною практикою для європейських країн. За законодавством ЄС, кожна країна-член може встановлювати свої умови переходу на органічне землеробство у відповідних програмах розвитку сільської місцевості (ст. 29 Регламенту Європейського Парламенту і Ради від 17 грудня 2013 р. № 1305/2013 щодо підтримки сільського розвитку Європейським сільськогосподарським фондом сільського розвитку (EAFRD) та скасування Регламенту Ради № 1698/2005 (далі - *Регламент Європейського Парламенту і Ради № 1305/2013*) [287]. Так, наприклад, у Польщі були прийняті: План дій щодо органічної харчової продукції та органічного землеробства в Польщі на період 2011 – 2014 років, аналогічний Рамковий план дій на 2014 – 2020 роки. В 2021 році Міністерство сільського господарства та розвитку сільських територій опублікувало проект Рамкового плану дій на період 2021 – 2027 років [44, с. 70]. У Словаччині діє Національний план дій із розвитку екологічного сільського господарства, який прийнятий на 10 років [88, с. 104]. У США при переході фермерів від традиційної моделі ведення сільського господарства до органічного виробництва, передбачається фінансова підтримка у рамках Програми стимулювання якості навколишнього природного середовища (англ. The Environmental Quality Incentives Program – EQIP) [260].

Взагалі, державні цільові програми – це комплекс взаємопов'язаних завдань і заходів, що спрямовані на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць, здійснюються з використанням коштів Державного

бюджету України (далі – ДБУ) та узгоджені за строками виконання, складом виконавців, ресурсним забезпеченням (ст. 1 Закону України від 18 березня 2004 р. «Про державні цільові програми») [136]. Вони мають бути чітко структуровані і складатися з наступних елементів: паспорт програми; її мета; обґрунтування шляхів і засобів розв’язання проблеми, а також необхідності фінансування з коштів ДБУ; перелік заходів і завдань з визначенням виконавців, строків виконання (в цілому і поетапно), обсягів та джерел фінансування (з розбивкою за роками); розрахунок очікуваних результатів (економічних, соціальних, екологічних тощо) виконання програми та її ефективності; розрахунок обсягів та визначення джерел фінансування програми, у т.ч. з ДБУ (з розбивкою за роками) (ст. 9). При такій регламентації, державні програми виступають найбільш ефективним засобом гарантування державою своїх зобов’язань, у т.ч., фінансових. Але, слід погодитися із О. В. Гафуровою, що необхідно розробити чіткий механізм їх реалізації, передбачивши, зокрема, ефективну систему контролю та встановивши юридичну відповідальність за їх невиконання [15, с. 71]. Що стосується безпосередньо змісту державної цільової програми розвитку органічного виробництва, то в ній мають бути прописані заходи, спрямовані, насамперед, на стимулювання невеликих сільськогосподарських виробників (фермерських та особистих селянських господарств) до виробництва органічної продукції рослинництва [208, с. 59].

Крім того, слушною, на наш погляд, є позиція Т. В. Курман [62, с. 373] і О. М. Туєвої [226, с. 208] щодо необхідності закріплення принципу державної підтримки виробництва органічної сільськогосподарської продукції у Законі про органічне виробництво. Адже рівень розвитку цієї галузі, насамперед, залежить від зваженої державної політики.

Враховуючи певні складнощі в отриманні державної допомоги для розвитку органічного виробництва вагому роль можуть відігравати регіональні програми, які фінансуються за рахунок місцевих бюджетів [65, с. 89]. Так, Програма розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за

пріоритетними напрямками на період до 2027 року, затверджена рішенням обласної ради від 23 лютого 2021 р. № 117, серед пріоритетних напрямів виділяє: напрям 3 «Розвиток органічного землеробства та виробництво органічних продуктів харчування. Підтримка товаровиробників органічної продукції» [192, с. 6]. У документі визначаються наступні заходи підтримки: соціальна реклама та підвищення ролі дорадництва через включення її до плану дорадчих послуг; кооперування сертифікованих виробників для переробки органічної продукції та їх кредитування; створення локальних ринків збуту органічних продуктів харчування; компенсація в розмірі 50 % понесених витрат у зв'язку із проведенням та підтвердженням відповідності виробництва органічної продукції (сировини) та отриманням сертифіката відповідності у рослинництві, тваринництві та переробці сільськогосподарської продукції, незалежно від видів сільськогосподарської діяльності та видів продуктів переробки у перехідний період, а після нього лише суб'єктам господарювання, які мають чистий дохід (виручку) від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг) за останній рік до 10,0 млн. грн., у власності та/або користуванні яких перебуває до 300 га земель сільськогосподарського призначення, але не більше 100,0 тис. грн. на одного суб'єкта господарювання; компенсація до 50 % понесених витрат за придбання дозволених для використання засобів захисту рослин та добрив для всіх виробників органічної продукції, але не більше ніж в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь; компенсація в розмірі 40 % вартості поставленої органічної продукції дитячим дошкільним, шкільним, медичним та соціальним закладам області на умовах тендерної закупівлі. На вказані цілі передбачалося виділення 15 850 тис. грн. з відповідних місцевих бюджетів [192, с. 36].

На сьогоднішній день конкретні заходи державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції передбачені Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». Це: 1) виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь та/або одну голову великої рогатої худоби; 2) відшкодування до 30 % вартості

витрат на проведення сертифікації органічного виробництва; 3) відшкодування до 30 % вартості витрат на придбання дозволених для використання засобів захисту рослин та добрив, насіння, садивного матеріалу та кормів (п. 17^{-2.9} ст. 17²) [137]. На жаль, до їх переліку не входять такі заходи державної підтримки, як компенсація за втрату врожайності виробника при переході з традиційного до органічного виробництва, а також витрати на підготовку та підвищення кваліфікації працівників, на отримання консультаційних послуг, на що звертає увагу О. М. Туєва [226, с. 205]. На наш погляд, фінансове забезпечення вказаних заходів могло б значно підвищити рівень зацікавленості виробників, особливо органічної продукції рослинництва, у здійсненні такої діяльності.

Розглянемо, яким чином реалізуються заходи державної підтримки, передбачені чинним законодавством. Слід зазначити, що постановою КМУ від 8 лютого 2017 р. № 77 «Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників» визначено, що Мінагрополітики спрямовує бюджетні кошти з поміж іншого і на державну підтримку виробників органічної сільськогосподарської продукції (п. 3 Постанови) [163]. У ДБУ 2021 року були передбачені кошти на підтримку органічного виробництва. Але, відсутність відповідного порядку їх розподілу призвела до того, що на регіональному рівні так і не були створені комісії для формування отримувачів державної підтримки і багато областей просто не впроваджує у себе регіональні програми [82]. На жаль, на поки ситуація не змінилася.

Тому, актуальною залишається ситуація, за якої, на думку Х. А. Григор'євої, основною проблемою при здійсненні державної фінансової підтримки в галузі рослинництва є те, що в українському законодавстві не передбачено вимог стосовно дотримання екологічних умов та екологізації аграрного виробництва [22, с. 218]. Відповідно, особи, які займаються вирощуванням органічної продукції рослинництва, за правилами формальної логіки, можуть скористатися і іншими видами державної фінансової підтримки,

які передбачені для виробників продукції рослинництва Законом України «Про державну підтримку сільського господарства України». Насамперед, це відповідні субсидії – грошові суми, що виплачуються в основному фермерам та сільськогосподарським кооперативам для стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції і підтримання доходів товаровиробників [220, с. 149]. Так, товаровиробник органічної продукції рослинництва на загальних підставах може скористатися бюджетними субсидіями, які надаються з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь, у порядку, передбаченому постановою КМУ від 11 серпня 2021 р. № 886 [120]. По-перше, така допомога надається суб'єктам господарювання, тобто виключно юридичним особам і фізичним особам-підприємцям (п. 3 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь). Вказане означає, що особи, які ведуть ОСГ і займаються вирощуванням органічної продукції рослинництва, не можуть розраховувати на отримання такої субсидії. По-друге, вказані кошти можна отримати виключно для вирощування гречки, жита, проса та овса (за винятком післяукісних культур). По-третє, обмежується площа земельних ділянок, на яких може здійснюватися вказаний вид діяльності – не більше ніж на 300 га оброблюваних угідь на одного отримувача (п. 4). В четвертих, сума таких виплат має становити до 5 000 грн. на один га і протягом одного бюджетного року не може перевищувати більше ніж 10 тис. розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року (п. 5). Крім того, фермерські господарства та інші виробники сільськогосподарської продукції можуть отримати бюджетну субсидію на одиницю оброблюваних угідь сільськогосподарського призначення (1 га) для провадження сільськогосподарської діяльності, у порядку, визначеному постановою КМУ від 16 серпня 2022 р. № 918 [160]. Для цього є необхідним дотримання ряду умов: відомості про отримувача повинні бути внесені до Державного аграрного реєстру; отримувач повинен мати у власності та/або користуванні від 1 до 120

га земель сільськогосподарського призначення (п. 4 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції, затвердженого постановою КМУ від 16 серпня 2022 р. № 918). Субсидія надається у розмірі 3100 гривень на 1 га, але не більше 372 000 грн. для одного отримувача (п. 7). Слід зазначити, що вказаний документ надає можливість отримати субсидію і власникам ОСГ – фізичним особам, адже розповсюджується на всіх виробників сільськогосподарської продукції. Але, як вже зазначалося до цього, всі вище перелічені норми є загальними та стосуються субсидування виробників продукції рослинництва в цілому. Для порівняння, за законодавством ЄС передбачено надання допомоги виробникам органічної продукції на 1 га земель у розмірі 600 євро – для вирощування однорічних культур; 900 євро – для тих, хто займається вирощуванням багаторічних насаджень і 450 євро – для інших землекористувачів (Додаток II Регламенту Європейського Парламенту і Ради № 1305/2013). Враховуючи все зазначене, пропонуємо передбачити у вищезгаданих нормативно-правових актах окремі умови (зокрема, збільшення суми виплат), для отримання бюджетних коштів суб'єктами господарювання, які виробляють органічну продукцію рослинництва.

Щодо сертифікації органічного виробництва, то її вартість є досить високою. Так, станом на 2020 рік, в середньому, вона складала 60 тис. грн. [26]. Відповідно можливість отримання хоча би часткового відшкодування вартості витрат на її проведення, є для сільськогосподарських виробників досить вагомою підтримкою. На жаль, в Україні, як вже зазначалося вище, вона компенсується лише на 30 %. А у країнах ЄС цей відсоток є значно вищим. Так, наприклад, в Іспанії державою відшкодовується від 60 % до 100 % витрат [40, с. 74]. Згідно з законодавством США, компенсації підлягає до 75 % витрат, понесених виробником при отриманні сертифікату. При цьому, максимальна сума платежу, становить 750 доларів США (§6523 ч. 94 Кодексу федеральних правил (англ. The Code of Federal Regulations, CFR)) [240].

Українським законодавством додатково передбачено, що скористатися державною фінансовою підтримкою за цим напрямом можуть фермерські господарства. Адже, їм надається державна фінансова підтримка для проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини) у розмірі, що не перевищує 1 млн. грн. на строк до п'яти років. Вона здійснюється через Український державний фонд підтримки фермерських господарств, на конкурсних засадах на поворотній основі (п. 6 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою КМУ від 25 серпня 2004 р. № 1102). Але, слід зазначити, що формально процедура оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини) не передбачена Законом про органічне виробництво. Необхідність проведення вказаної процедури встановлювалася Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». І, хоча за своїм змістом поняття «сертифікація органічного виробництва» і «оцінка відповідності виробництва органічної продукції (сировини)» є тотожними, але на практиці можуть виникати питання щодо можливості отримання коштів на вказані цілі. Крім того, слід зазначити, що у 2023 році державна фінансова підтримка здійснюється виключно за програмою «Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників» (код програмної класифікації видатків і кредитування державного бюджету 2 801 580) у сумі 201 000, 0 тис. грн. (Додаток 3 до Закону України від 3 листопада 2023 р. «Про Державний бюджет України на 2023 рік») [133].

Якщо звернутися до інших заходів державної підтримки, які надаються у галузі рослинництва, то треба згадати і дотації – грошові кошти, що безповоротно надаються з державного бюджету підприємствам для підтримки цін на окремі види продукції, покриття витрат на утримання житлово-комунального господарства тощо [220, с. 74]. Х. А. Григор'єва запропонувала такі дотації поділити на дві групи: дотування посівів та дотування реалізації сільськогосподарської продукції. Перший вид дотоцій полягає у наданні

фінансової підтримки зі встановлених сум бюджетних коштів сільськогосподарським товаровиробникам з розрахунку на 1 га посівів [22, с. 217]. Дотацію можуть отримати юридичні особи незалежно від організаційно-правової форми та форми власності та фізичні особи-підприємці (п. 4 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру, затвердженого постановою КМУ від 11 серпня 2021 р. № 885) [161]. Вона надається на безповоротній основі в розмірі до 4 700 грн. на 1 га повністю втрачених (загиблих) посівів, але не більше 50 га посівів на одного отримувача (для кожного випадку надзвичайної ситуації) (п. 5). При цьому, сума дотації протягом одного бюджетного року не може перевищувати більше ніж 10 тис. розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року (п. 6). Таку допомогу можуть отримати лише юридичні особи і фізичні особи-підприємці. На наш погляд, виробники органічної продукції рослинництва мали б скористатися такою підтримкою, але на більш пільгових засадах, що може проявлятися, наприклад, у збільшенні суми відшкодування.

Стосовно дотування реалізації сільськогосподарської продукції, то, воно полягає у виділенні сільськогосподарським підприємствам, які виробили та реалізували продукцію рослинництва, додаткових коштів у вигляді доплати до договірної ціни [22, с. 218]. Але вказаний механізм не є розповсюдженим і застосовувався наприкінці 1990-х років і стосувався виробництва окремих видів сільськогосподарських культур (льону та конопель).

В цьому контексті необхідно звернути увагу на питання, пов'язані із наданням державної фінансової підтримки виробникам окремих галузей рослинництва. Так, право на отримання бюджетної дотації мають сільськогосподарські товаровиробники, які вирощують овочі і баштанні культури, коренеплоди і бульбоплоди 01.13 КВЕД, виноград 01.21 КВЕД; зерняткові і кісточкові фрукти 01.24 КВЕД; ягоди, горіхи та інші фрукти

01.25 КВЕД (п. 16^{-1.3} ст. 16⁻¹ Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»).

Також, для виробників, які закладають плодово-ягідні насадження, виноградники та хмільники, вирощують овочі, державна підтримка надається для часткової компенсації витрат, понесених на: придбання садивного матеріалу; проведення робіт та придбання матеріалів для спорудження шпалер і встановлення систем краплинного зрошення (п. 16^{-2.1} ст. 16⁻²). Якщо ж вони займаються обробкою, переробкою та/або консервацією такої продукції, то можуть отримати компенсацію до 50 % вартості (але в сумі не більше ніж 10 тисяч розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року): 1) нового будівництва холодильників для зберігання плодів, ягід, столових сортів винограду, хмелю та овочів власного виробництва, цехів первинної переробки цієї продукції, об'єктів із заморожування плодово-ягідної продукції; 2) придбання ліній товарної обробки плодів, ягід та овочів, автоматизованих ліній з їх висушування, ліній з переробки продукції (п. 16^{-2.2} ст. 16⁻²).

Крім того, скористатися державною підтримкою можуть виробники, які займаються сільськогосподарською діяльністю з вирощування, водоростей. Їм надається часткова компенсація до 30 % витрат понесених на таку діяльність; а також дотації на одиницю виробленої продукції або площу водного об'єкта (16^{-2.3} ст. 16⁻²). Максимальний рівень фінансування встановлений у розмірі до 10 тис. розмірів мінімальної заробітної плати, встановленої на 1 січня відповідного року.

Практично, складається ситуація, за якої виробники органічної продукції рослинництва ставляться у один ряд із «звичайними» виробниками сільськогосподарської продукції, що, на наш погляд, є неприпустимим. Адже, як зазначалося вище, виробництво органічної продукції є більш ризиковим і затратним. Тому, пропонуємо пункт 17^{-2.9} статті 17⁻² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» доповнити такими видами підтримки, як дотації на відшкодування втрат від пошкодження

посівів органічних сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру. А також передбачити додаткову підтримку для виробників окремих підгалузей органічного рослинництва.

Ще одним важливим засобом забезпечення стабільної діяльності виробників органічної продукції, особливо продукції рослинництва, мав би стати інститут страхування ризиків у вказаній сфері. На жаль, в українському законодавстві він відсутній. Функціонує лише державна підтримка страхування сільськогосподарської продукції, яка полягає у виділенні з ДБУ сільськогосподарським товаровиробникам грошових коштів у вигляді відшкодування до 60 % вартості страхового платежу (страхової премії), нарахованого за договорами страхування (ч. 1 ст. 25 Закону України від 9 лютого 2012 р. «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою») [186]. Тобто, вказаний механізм не пов'язаний із настанням страхового випадку і має компенсаційний характер (підприємство отримує страхову субсидію лише після того, як воно повністю розрахувалося із страховиком), що, як слушно зазначає О. М. Туєва, більше підтримує страхові компанії, аніж сільськогосподарських товаровиробників [226, с. 206].

Що стосується питання податкових пільг, то спершу необхідно зазначити, що в науковій літературі під податковою пільгою розуміють передбачене податковим та митним законодавством звільнення платника податків від обов'язку щодо нарахування та сплати податку і збору або сплата ним податку та збору в меншому розмірі [24, с. 142]. Суб'єкти господарювання, які виробляють органічну продукцію належать до четвертої групи платників єдиного податку. На наш погляд, зважаючи на додаткові вимоги, що встановлені законодавством до використання земель сільськогосподарського призначення у процесі ведення органічного рослинництва (заборона використання мінеральних азотних добрив; використання ґрунтозахисних технологій вирощування рослин тощо (ст. 18 Закону про органічне виробництво)), а відповідно і додаткове фінансове навантаження, яке лягає на

суб'єктів господарювання, логічним було б встановити зменшену ставку такого податку для цих суб'єктів господарювання.

Для ведення органічного рослинництва сільськогосподарським виробникам потрібні спеціальні знання, важливим для них є доступ до навчання, підвищення своєї кваліфікації, отримання консультацій. Тому, для фермерських господарств законодавець передбачив можливість отримати часткову компенсацію витрат, пов'язаних з наданими сільськогосподарськими дорадчими послугами (крім новостворених) у сфері органічного виробництва. Така компенсація надається у розмірі 90 % вартості, але не більше ніж 10 000 грн. (п. 7 Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств, затвердженого постановою КМУ від 7 лютого 2018 р. № 106) [162]. А новостворені господарства у період їх становлення (перші три роки після створення), можуть скористатися таким видом допомоги у розмірі, що не перевищує 360 00 гривень, за умови попередньо укладеного до кінця поточного бюджетного періоду договору та на підставі акта/актів виконаних робіт (п. 8 вказаного Порядку). Але, враховуючи військовий стан, цей напрям державної підтримки практично не діє.

На сьогоднішній день отримати «реальні» кошти для здійснення органічного виробництва можливо лише шляхом участі у грантових програмах. У науковій літературі під грантом у сільському господарстві пропонується розуміти фінансові ресурси, що надаються сільськогосподарським товаровиробникам за рахунок державного бюджету на безоплатній та безповоротній основі з метою підтримки певної галузі сільського господарства в рамках світової продовольчої кризи [3, с. 16]. Так, наприклад у 2022 році була запроваджена програма «Підтримка органічного сектору в Україні», ініційована об'єднанням «Органічна Ініціатива». Її мета – збереження та посилення спроможності органічного сектору України у середньо- та довгостроковій перспективі, а також підтримка виробників органічних продуктів, площі яких розташовані на території Житомирської, Київської, Чернігівської, Харківської

та Сумської областей, що були окуповані протягом перших місяців вторгнення росії в Україну, або території інших областей, які постраждали від активних бойових дій. Передбачалося, що в рамках першого етапу програми максимальний розмір фінансування становитиме 70 тис. грн. (близько 2 250 швейцарських франків) [10].

Кредитування сільськогосподарських товаровиробників органічної продукції рослинництва також здійснюється на загальних засадах. Зважаючи на це, не будемо детально зупинятися на характеристиці цього виду підтримки. Зазначимо лише, що суб'єкти підприємництва, які здійснюють сільськогосподарську діяльність, можуть отримати кредит і компенсацію процентів за ним, на підставі Порядку надання фінансової державної підтримки суб'єктам підприємництва, затвердженого постановою КМУ від 24 січня 2020 р. № 28 [180]. Також вони можуть скористатися кредитом у рамках портфеля кредитів згідно із Порядком надання державних гарантій на портфельній основі, затвердженим постановою КМУ від 14 липня 2021 р. № 723 [31]. Зокрема, такий кредит може бути надано для фінансування купівлі земельних ділянок сільськогосподарського призначення; посівів сільськогосподарських культур, купівлі сільськогосподарської продукції (сільськогосподарських товарів), що підпадає під визначення груп 1 – 24 УКТЗЕД, а також добрив, засобів захисту рослин, пально-мастильних матеріалів, основних засобів та нематеріальних активів, оплати праці, оренди нерухомого та рухомого майна, інших товарів (робіт, послуг), що використовуються суб'єктами господарювання – сільськогосподарськими товаровиробниками під час провадження операційної діяльності (п. 2). Крім того, суб'єкти господарювання агропромислового комплексу (особи, які здійснюють діяльність з виробництва, переробки, збереження, реалізації сільськогосподарської продукції та матеріально-технічного обслуговування сільськогосподарського виробництва (п. 2.29 ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України») можуть скористатися механізмом здешевлення кредитів (ст. 13).

На наш погляд, слушною є думка С. І. Марченко, що на рівні закону мають бути врегульовані не лише фінансова підтримка але й інші види державної підтримки, що охоплюють кадрове забезпечення органічного виробництва, інформаційно-консультативну підтримку виробників органічної продукції шляхом залучення інституту дорадництва, соціальної реклами тощо [73, с. 132].

Наразі в Україні положення про інформаційно-консультативну підтримку регулюється Законом України від 17 червня 2004 р. «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність» [194]. Основним завданням цього Закону є надання суб'єктам господарювання консультативних послуг, а також підвищення їх рівня знань та вдосконалення практичних навичок ведення сільського господарства. Як зазначають фахівці, на сьогоднішній день в Україні діє сформована система органік-консалтингу, яка включає і сільськогосподарські дорадчі служби та їх представництва. Найпоширеніші послуги у цій сфері – розроблення програм захисту рослин; здійснення повного супроводу органічної сертифікації; проведення аналізу локальних ринків органічної продукції для конкретного сільськогосподарського виробника [57, с. 209]. Можливість отримання вказаних послуг є дуже важливою, оскільки дозволяє спростити процес переходу на органічне виробництво, забезпечити його ефективність, а отже створює умови для подальшого розвитку такої діяльності.

Серед основних принципів державної політики у сфері органічного виробництва визначено популяризація органічної продукції і наукове забезпечення органічного виробництва (ст. 6). Щодо останнього напрямку, то з 2011 р. Науковими установами НААН виконується цілий ряд програм наукових досліджень. Так, ННЦ «Інститут землеробства НААН» здійснював наукові розробки в рамках теми «Органічне виробництво сільськогосподарської продукції», в якій брали участь 75 установ і організацій з метою відпрацювання науково-методичних основ ведення органічного землеробства в Україні. Практична реалізація програми полягала у комплексі організаційних та агротехнічних заходів щодо екологічно збалансованого й ощадливого ведення

сільського господарства з максимальним залученням природних місцевих органічних ресурсів [43, с. 33]. Слід зазначити, що в сучасних умовах особливо підвищується роль науки у процесі здійснення діяльності з виробництва органічної продукції рослинництва. Адже сьогодні сільськогосподарські виробники стикаються не тільки з проблемами пов'язаними, із нехваткою органічного насіння, стійких до змін клімату сортів рослин, ефективних засобів боротьби з хворобами, бур'янами та шкідниками. Забруднення земель сільськогосподарського призначення відходами війни ставить перед українською аграрною наукою нові виклики. У розрізі зазначеного, необхідно звернути увагу і на забезпечення підвищення кваліфікації відповідних працівників. Це можуть бути не тільки спеціально організовані курси на базі ВНЗ, а також зустрічі з успішними виробниками органічної продукції рослинництва, навчання та обмін досвідом на практичних семінарах, які проводяться в рамках міжнародних проектів. Як правило, участь в них для виробників органічної продукції є безкоштовною. Так, наприклад, в Україні діє проект «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства» (англ. Cooperation in Organic Agriculture, COA). Проект орієнтований на сприяння розвитку органічного сільського господарства, робить особливий внесок у розбудову ефективного та ресурсозберігаючого сільського господарства в Україні [86]. Що стосується безпосередньо підтримки розвитку органічного рослинництва, то слід згадати програму «Органічна торгівля заради розвитку у Східній Європі» (OT4D), що фінансується Швейцарією та впроваджується IFOAM – Organics International у партнерстві з HELVETAS Swiss Intercooperation та Дослідним інститутом органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія). В нашій країні проект займається розвитком органічного ягідництва в територіальних громадах Рівненщини, в рамках глобальної ініціативи European Green Deal, спрямованої на зелене сільське господарство та біорізноманіття. Основна стратегія проекту – це підвищення привабливості органічного ягідництва в рамках аграрної стратегії регіону та створення органічного кластеру [277].

Ще одним заходом нефінансової підтримки має стати популяризація такої продукції, поширення інформації про її корисний вплив на здоров'я людей та навколишнє природне середовище. Так, згідно дослідження «Обізнаність та сприйняття органічних продуктів в Україні», що було проведено компанією MZ hub на замовлення «Органічної ініціативи» наприкінці 2020 року, 78 % споживачів готові купувати органічні продукти. Але їм бракує інформації, що допоможе зробити вибір на користь органіки [7]. Відповідно обізнаність споживачів стимулює попит на органічну сільськогосподарську продукцію, а отже забезпечує її виробникам ринки збуту. Як слушно зазначає О. М. Туєва, вищезазначені заходи можуть бути реалізовані шляхом створення спеціальних органічних суб'єктів ринкової інфраструктури – ярмарків, ринків проведення конкурсів виробників органічної продукції, а також спеціальних органічних демонстраційних господарств [226, с. 206 – 207]. Доволі активно вказана діяльність проводилася у довоєнний період. Зокрема, за підтримки швейцарсько-української програми «Розвиток торгівлі з вищою доданою вартістю в органічному та молочному секторах України» (QFTP) та СОА протягом 2020 – 2021 рр. спільно з Федерацією органічного руху України проведено дві спеціалізовані виставки «ОРГАНІК», які відбулися в рамках Міжнародних агропромислових виставок «АГРО» (серпень 2020 року та червень 2021 року), також дві Всеукраїнських ярмарки органічних продуктів (вересень 2020 та 2021 років) [101].

Висновки до розділу II

Аналіз організаційно-правового забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва дозволив дійти наступних висновків:

– в залежності від виконуваних функцій, суб'єктів правовідносин у сфері органічного виробництва продукції рослинництва можна згрупувати наступним чином: 1) оператори; 2) органи сертифікації (вітчизняні (ТОВ «Органік Стандарт») та іноземні (ICEA (Італія), SKAL (Нідерланди), ABCERT AG

(Німеччина), Ecocert France SAS (Франція), Austria Bio Garantie GmbH та інші); 3) органи виконавчої влади (а) що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (безпосередньо – Мінагрополітики; опосередковано: Міндовкілля, Держлісагенство і Держрибагентство); б) що здійснюють державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів (безпосередньо – Держпродспоживслужба; опосередковано – Держгеокадастр); 4) органи місцевого самоврядування; 5) спеціалізовані науково-дослідні установи (Сквирська дослідна станція органічного виробництва Інституту агроєкології і природокористування НААН України); 6) міжнародні організації (FAO, WHO, IFOAM);

– враховуючи, що виробництво органічної продукції рослинництва відноситься до сільськогосподарської діяльності, її суб'єктами виступають сільськогосподарські товаровиробники у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України»;

– з метою приведення у відповідність із вимогами законодавства ЄС та забезпечення права селян, які ведуть ОСГ, на виробництво і реалізацію органічної продукції, пропонуємо внести зміни до Закону про органічне виробництво та викласти частину 15 статті 1 у наступній редакції: «оператор – сільськогосподарський виробник у розумінні Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України», який здійснює виробництво та/або обіг продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції»;

– вимоги, встановлені законодавством до виробників органічної продукції рослинництва умовно можна розподілити на: загальні (стосуються всіх виробників продукції рослинництва (наприклад, державна реєстрація потужностей з виробництва та/або обігу харчових продуктів, інгредієнтами яких є виключно продукти рослинного походження (ст. 25 Закону України від 23 грудня 1997 р. «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів»); реєстрація у Реєстрі суб'єктів насінництва та розсадництва (ст. 12 Закону України «Про насіння і садивний матеріал»;

отримання спеціального дозволу на спеціальне використання лісових ресурсів (ст. 69 ЛК України); спеціальні, встановлені Законом про органічне виробництво. Розповсюджуються на всіх виробників органічної продукції (зокрема, наявність сертифікату (ст. 4); декларування органічної продукції (ст. 36); облік та ідентифікація незапакованої органічної продукції, яка знаходиться на зберіганні (ст. 32); її маркування (ст. 34), ведення необхідної документації (загального та галузевого опису діяльності (п. 2⁻² Детальних правил); журналів обліку у відповідній галузі органічного виробництва та/або обігу продукції (п. 2⁻⁵) тощо). Відповідно, ці вимоги можна назвати формальними, адже вони передбачають наявність у виробників органічної продукції визначеної законодавством документації. Особливі, яких мають дотримуватися виключно виробники органічної продукції рослинництва. Стосуються, як правило, процесу виробництва певного виду органічної продукції рослинництва (застосування спеціальних: методів захисту і обробки рослин; технологій їх вирощування тощо). Тобто, йдеться про технологічні вимоги;

– з метою приведення Порядку реєстрації осіб, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів регулювання, затвердженим наказом Міністерства аграрної політики України від 21 листопада 2006 р. № 690, у відповідність з чинним законодавством, пропонуємо у його тексті слова «державні інспекції з карантину рослин», в усіх відмінках замінити словами «територіальні органи Держпродспоживслужби» у відповідному відмінку;

– для уточнення моменту набуття статусу оператора, пропонуємо пункт 6 статті 27 Закону про органічне виробництво викласти у наступній редакції: «6. Особа, яка отримала сертифікат, стає оператором та вноситься центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної аграрної політики, до Реєстру операторів протягом 10 днів з дня отримання ним відповідної інформації від органу сертифікації»;

– з метою реалізації положень Законів України «Про охорону земель» (ст. 19) і «Про державний контроль за використанням та охороною земель» (ст. 5) щодо необхідності проведення агрохімічної паспортизації земель, вважаємо за необхідне внести зміни до Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124, передбачивши в ньому обов'язкове здійснення агрохімічної паспортизації земель сільськогосподарського призначення;

– порядок та умови здійснення виробництва органічної продукції рослинництва включають: 1) передумови – набуття суб'єктом виробництва органічної продукції рослинництва загального статусу виробника сільськогосподарської продукції; 2) набуття виробниками органічної продукції спеціального статусу – оператора; 3) відповідність земельних ділянок, на яких здійснюється органічне виробництво, інших природних ресурсів (водних та лісових ресурсів, рослинного світу, надр та ін.) та об'єктів виробництва органічної продукції рослинництва встановленим вимогам; 4) відповідність виробничого процесу встановленим вимогам;

– законодавство, яке закріплює порядок та умови провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції рослинництва (органічного виробництва рослинництва (зокрема насінництво та розсадництво); органічного грибівництва; виробництва органічних морських водоростей; виробництва органічних харчових продуктів з рослинної сировини (зокрема органічне виноробство); виробництва органічних кормів та заготівлі органічних об'єктів рослинного світу) потребує перегляду шляхом запровадження уніфікованих підходів до встановлення вимог (закріплення вимог до кожного етапу виробничого процесу) та врахування стандартів Кодексу Аліментаріус;

– потребує законодавчого врегулювання підстави, умови та процедури здійснення сертифікації земель, на яких повинна вирощуватися продукція органічного рослинництва, з урахуванням того, що у виробництві органічної продукції рослинництва можуть використовуватись не лише землі сільськогосподарського призначення. А саме, виробництво органічної

продукції рослинництва може здійснюватись також на земельних ділянках водного фонду, землях лісогосподарського призначення, землях природоохоронного фонду та іншого природоохоронного призначення, землях громадської та житлової забудови, землях оборони;

– необхідним є врегулювання вимог до інших природних ресурсів, які використовуються у органічному виробництві, адже водне законодавство, лісове законодавство, законодавство про рослинний світ, законодавство про надра не визначають специфіки використання даних природних ресурсів у виробництві органічної продукції рослинництва;

– під державною підтримкою виробництва органічної продукції (у т.ч. і органічної продукції рослинництва) пропонується розуміти закріплену у законодавстві систему заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників здійснювати виробництво органічної продукції, які гарантуються державою з метою забезпечення прав громадян на доступ до безпечного і якісного харчування, збереження природних ресурсів і створення умов для сталого розвитку сільських територій.

– для забезпечення державної підтримки виробників органічної продукції (у т.ч. рослинництва), а також створення сприятливих умов для забезпечення продовольчої безпеки країни, вважаємо за доцільне статтю 8 Закону про органічне виробництво, викласти у наступній редакції: «державна підтримка може надаватися операторам у рамках державної цільової програми розвитку органічного виробництва та відповідних регіональних програм». У державній цільовій програмі розвитку органічного виробництва мають бути прописані заходи, спрямовані, насамперед, на стимулювання невеликих сільськогосподарських виробників (фермерських та особистих селянських господарств) до виробництва відповідної продукції.

– зважаючи на підвищену ризиковість і витратність органічного виробництва, вважаємо за доцільне пункт 17⁻².9 статті 17⁻² Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» доповнити такими видами підтримки, як дотації на відшкодування втрат від пошкодження

посівів органічних сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; передбачити додаткову підтримку для виробників окремих підгалузей органічного рослинництва; встановити інші види державної підтримки органічного виробництва, зокрема щодо кадрового і інформаційно-консультативного забезпечення.

РОЗДІЛ III. ДОСВІД ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВИРОБНИЦТВА ОРГАНІЧНОЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА В КРАЇНАХ ЄС, АЗІЇ ТА США

3.1. Особливості у правовому регулюванні виробництва органічної продукції рослинництва в країнах ЄС та США

Органічна продукція на комерційному рівні виробляється і реалізується у більшості європейських країн, а також в США. Сьогодні ЄС є одним із провідних центрів розвитку світового ринку продукції органічного сільського господарства. Європейськими країнами з найбільшими ринками збуту органічної продукції виступають Німеччина, Франція (9,1 млрд. євро), Італія (3,5 млрд. євро), Швейцарія (2,7 млрд. євро) [291]. Законодавством ЄС вказана діяльність докладно регламентується: встановлюються єдині стандарти у сфері виробництва і переробки органічної продукції, правила її маркування, порядок сертифікації у цій сфері. Як слушно зазначається у науковій літературі, детально врегульована норма права процедура органічного виробництва є гарантією захисту прав споживачів від недобросовісних товаровиробників [237, с. 230]. Крім того, практично кожна з країн ЄС має досить розгалужену систему приватних органів сертифікації, а також власні стандарти, часто більш жорсткі, ніж загальноєвропейські. Все це свідчить про престижність споживання органічної продукції населенням і, відповідно про досить значну конкуренцію серед її виробників, які не просто намагаються дотримуватися стандартів ЄС, а постійно підвищують їх, отримуючи відповідні національні сертифікати. На жаль, в Україні, і у довоєнний час, таке виробництво не було особливо популярним. Так, станом на 31 грудня 2021 р. за даними Мінагрополітики, загальна площа сільськогосподарських угідь, зайятих під органічним виробництвом та перехідного періоду, склала 422 299 га (1 % від загальної площі таких земель України), в т.ч. площа сільськогосподарських угідь з органічним статусом – 370 110 га, площа відповідних угідь перехідного періоду

– 52 189 га. Для порівняння, в деяких країнах Європи площі земельних ділянок, на яких здійснюється виробництво органічної продукції складають суттєву частку від загальних площ сільськогосподарських угідь (Ліхтенштейн – 40,2 %, Австрія – 26,5 %, Естонія – 23 %, Швеція – 20 %, Швейцарія – 17,4 %, Італія 16,7 %, Латвія – 14,8 %, Фінляндія – 14,4 %) [301, с. 39].

Враховуючи важливу роль виробництва органічної продукції рослинництва, особливо у процесі екологізації сільського господарства, забезпечення родючості ґрунтів, захисту довкілля, його значення у післявоєнний період, має зростати. Крім того, як вже зазначалося вище, Додатком XXXVIII до глави «Сільське господарство та розвиток сільських територій» (розділу У «Економічне та галузеве співробітництво») Угоди про асоціацію передбачено, що нормативно-правові акти ЄС, які містяться в додатках, є частиною юридичних стандартів і розглядаються Українською стороною при поступовому наближенні законодавства по конкретному сектору чи продукту. Щодо органічного виробництва, то в цьому документі згадується 3 нормативно-правових акти ЄС: Регламент Ради (ЄС) № 834/2007 [256]; Регламенту Комісії (ЄС) № 889/2008 від 5 вересня 2008 р., що визначає детальні правила імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 про органічне виробництво та маркування органічної продукції стосовно органічного виробництва, маркування і контролю [254] (далі – *Регламент Комісії (ЄС) № 889/2008*); Регламенту Комісії (ЄС) № 1235/2008 від 8 грудня 2008 р., що визначає детальні правила імплементації Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007 про умови імпорту органічних продуктів з третіх країн [253] (далі – *Регламент Комісії (ЄС) № 1235/2008*). Тому, як слушно зазначає О. В. Гафурова, вимоги, які містяться в цих документах щодо правил виробництва органічної продукції, її переробки, маркування, організації контролю, торгівлі тощо мають бути максимально відтворені у національному законодавстві [13, с. 278]. Відповідно корисно прослідкувати яким чином аналогічний процес відбувається у країнах ЄС, а також дослідити особливості у правовому регулюванні виробництва та обігу вищезазначеної продукції, встановлені у законодавстві цих країн.

Сьогодні в ЄС питання виробництва органічної продукції рослинництва продовжує регулюватися вищезгаданими документами. Але, слід зазначити, що з 1 січня 2022 р. вступив в дію Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848. Крім того, 15 липня 2021 р. прийнято Імплементацийний Регламент Комісії (ЄС) 2021/1165, що дозволяє використання в органічному виробництві окремих продуктів і речовин та створює їх списки [251].

Не зупиняючись докладно на характеристиці Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007, зазначимо лише, що у цьому документі приділено досить значну увагу особливостям виробництва продукції рослинництва. Так, в ньому наголошується, що органічне рослинництво повинно сприяти збереженню та покращенню родючості ґрунту, а також запобігати його ерозії. Також визначаються основні засади, на яких має здійснюватися таке виробництво. Зокрема, рослини мають отримувати поживні речовини переважно через екосистеми ґрунту, а не за допомогою розчинних добрив, що вносяться в нього. Крім того, має забезпечуватися належне управління родючістю ґрунту, підбір видів та сортів, багаторічна сівозміна, вторинне використання матеріалів та відповідні технології обробітку ґрунту. Також, в ньому міститься визначення рослинництва (ст. 2), яке імплементовано в українське законодавство. Слід звернути увагу і на виділення окремих принципів здійснення органічного рослинництва. Так, серед загальних принципів органічного виробництва, закріплено принцип виробництва продукції рослинництва з урахуванням місцевих умов, а також виробництво водних організмів на засадах раціонального використання рибних ресурсів (ст. 4). Це дає можливість кожній з країн-членів максимально враховувати свої природні особливості і культивувати традиційні види рослин. Серед специфічних принципів сільськогосподарського виробництва, безпосередньо рослинництва стосується принцип підтримки здоров'я рослин профілактичними заходами (наприклад, вибір відповідних видів, стійких до шкідників і хвороб; застосування механічних і фізичних методів; захист від природних ворогів шкідників (ст. 5). Встановлені в документі і правила: ведення органічного рослинництва (ст. 12),

виробництва морських водоростей (ст. 13), переробки кормів (ст. 18); переробки харчових продуктів (ст. 19) тощо.

Слід зазначити, що не всі вимоги, встановлені у вищезазначеному документі, знайшли свій відбиток в українському законодавстві про виробництво органічної продукції рослинництва. Так, Регламент Ради (ЄС) № 834/2007 передбачає, що у випадках, коли не всі площі сільськогосподарських угідь використовуються для органічного виробництва, оператор повинен відділяти землю і продукти, які використовуються для органічних підрозділів або вироблені ними, від землі і продуктів, які використовуються для підрозділів з традиційною (не органічною) системою господарювання або вироблені підрозділами з традиційною системою господарювання, та вести відповідні записи для підтвердження такого поділу (ст. 11). У Законі про органічне виробництво, а також Детальних правилах про вищезазначений обов'язок суб'єктів господарювання не згадується (у частині вжиття заходів щодо розподілу сільськогосподарських земель, на яких здійснюється органічне і неорганічне виробництво продукції рослинництва (ст. 26), на що звернула увагу О. В. Гафурова [13, с.284]. Крім того, Перелік речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях, затверджений наказом міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 9 червня 2020 р. № 1073 є ширшим ніж аналогічний перелік, що міститься у Регламенті Ради (ЄС) № 834/2007.

У Регламенті Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848 можемо прослідкувати більш детальну регламентацію вищезгаданих правовідносин. Насамперед, необхідно відзначити розширений перелік термінів, які використовуються у документі. Зокрема, застосовується не тільки поняття «рослинництво» (зміст якого не змінився), а й «рослини», «рослинний продукт» (у розумінні ст. 3 Регламенту (ЄС) № 1107/2009), «материнська рослина», «репродуктивний матеріал рослин», «органічний гетерогенний матеріал»,

«органічний сорт, придатний для органічного виробництва» (ст. 3) тощо. Окреслено цілі, деякі з яких безпосередньо пов'язані із виробництвом продукції рослинництва. Наприклад: сприяння розвитку пропозиції генетичного матеріалу рослин, адаптованого до конкретних потреб і цілей органічного сільського господарства; сприяння високому рівню біорізноманіття; підтримка розвитку діяльності з органічної селекції рослин з метою долучитися до створення сприятливих економічних перспектив органічного сектора (ст. 4). Серед загальних принципів органічного виробництва – здійснення пов'язаного з ґрунтом рослинництва (ст. 5), тобто виробництво в живому ґрунті або в ґрунті, змішаному з матеріалами й продуктами, дозволеними в органічному виробництві, або удобреному такими матеріалами й продуктами, пов'язане з перехідним горизонтом та материнською породою (ст. 3). Хоча і встановлюється ряд відступів (наприклад, дозволяється виробництво пророщеного насіння, що включає проростки, пагони та крес-салат, які живуть виключно за рахунок наявних у насінні запасів поживних речовин, шляхом його зволоження у чистій воді, за умови, що насіння є органічним, а також отримання качанів цикорію, в т.ч. у спосіб занурення їх у чисту воду, за умови, що репродуктивний матеріал рослин є органічним (п. 1.3. ч. I Додатку II). Значно розширено перелік спеціальних принципів, які застосовуються до сільськогосподарської діяльності й аквакультури. Назвемо лише деякі з них: підтримання та зміцнення біологічної активності та природної родючості ґрунту, стабільності ґрунту, здатності ґрунту утримувати вологу та його біорізноманіття, боротьба з втратою органічної речовини ґрунту, з ущільненням і ерозією ґрунту та запобігання таким явищам, а також живлення рослин головним чином через екосистему ґрунту; при виборі сортів рослин – урахування особливостей конкретних систем органічного виробництва, зосереджуючись на агрономічних показниках, стійкості до хвороб, адаптації до різних місцевих ґрунтових і кліматичних умов, беручи до уваги природні бар'єри схрещування; виробництво органічних сортів за допомогою природної репродуктивної здатності та зосереджуючись на утриманні в межах природних

бар'єрів схрещування (ст. 6). Важливо відмітити, що у документі чітко регламентується порядок переходу до органічного рослинництва. Так, для того, щоб рослини та рослинні продукти могли вважатися органічними, правила органічного виробництва повинні застосовуватись відносно земельних ділянок протягом тривалістю як мінімум два роки до посіву; для луків або багаторічних фуражних культур – протягом періоду тривалістю як мінімум два роки до їх використання як органічний корм; для багаторічних культур крім фуражних – протягом періоду, тривалістю щонайменше три роки до першого збирання врожаю органічних продуктів (п. 1.7 ч. I Додатку II). Окремо регулюється використання репродуктивного матеріалу у процесі виробництва рослин (п. 1.8 ч. I Додатку II). Визначається порядок управління ґрунтом і удобрення (п. 1.9 ч. I Додатку II), а також способи контролю шкідливих організмів і бур'янів (п. 1.10 ч. I Додатку II).

Якщо давати оцінку Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848, то можна сказати, що в цілому в ньому більш детально висвітлені положення стосовно органічного виробництва ніж у Регламенті ЄС № 834/2007. Особливо необхідно відмітити спеціальні Додатки I та II Регламенту, в яких прописані вимоги до виробництва органічної продукції рослинництва.

Як вже зазначалося, ще одним документом, на підставі якого регулюються відносини у сфері органічного виробництва в ЄС є Імплементацийний Регламент Комісії (ЄС) 2021/1165, що дозволяє використання в органічному виробництві окремих продуктів і речовин та створює їх списки. В ньому закріплено переліки: діючих речовин (Додаток I), які можуть міститися в засобах захисту рослин, що використовують в органічному виробництві (ст. 1); добрив, меліорантів й поживних речовин (Додаток II), які можна використовувати в органічному виробництві для живлення рослин, покращення та збагачення підстилки, вирощування водоростей (ст. 2); продуктів для очищення і дезінфекції (Додаток IV), які можна використовувати для очищення та дезінфекції будівель і споруд, що

використовують у рослинництві, в т.ч. для зберігання в господарстві (ст. 5) тощо.

Поступовий перехід до кліматично нейтральної Європи до 2050 року передбачає серед іншого подальший розвиток органічного виробництва шляхом розширення його площ [255]. Сьогодні згідно із Стратегією Green Deal від ферми до столу, Європейська комісія (далі – *Комісія*) поставила ціль принаймні 25 % сільськогосподарських угідь ЄС використовувати під органічне землеробство [276]. З цією метою у 2021 році Комісія розробила новий комплексний план дій для розвитку органічного виробництва, який ґрунтується на досягненнях плану дій на 2014-2020 рр. Всі заходи об'єднані у три групи: 1. Органічне харчування та продукція для всіх: стимулювання попиту і забезпечення довіри споживачів (зокрема, шляхом просування органічного землеробства та логотипу ЄС; посилення органічних шкільних схем; запобігання харчовим шахрайствам та зміцнення довіри споживачів; покращення простежуваності; 2. На шляху до 2030 року: стимулювання конверсії та підсилення всього ланцюга створення вартості (зокрема, розвиток секторального аналізу для підвищення прозорості ринку; підтримка організації харчового ланцюга; посилення локальної та невеликої за обсягом переробки та сприяння короткому торгівельному ланцюгу; поліпшення харчування тварин у відповідності з органічними правилами). 3. Провідна органіка як приклад: покращення внеску екологічного землеробства у напрямі сталого розвитку (у т.ч. шляхом зниження кліматичного та екологічного впливу; збільшення генетичного біорізноманіття та врожайності; більш ефективного використання природних ресурсів) [245]. Ці та інші нормативно-правові акти, прийняті на рівні ЄС, дозволили встановити єдині стандарти на виробництво і переробку органічної продукції, правила її маркування, регламентувати імпорт такої продукції з третіх країн, забезпечити розвиток системи сертифікації органічного виробництва, заходи фінансової підтримки цієї галузі.

Законодавство ЄС є частиною національного законодавства кожної країни – члена ЄС. Також вказані країни додатково приймають нормативно-

правові акти, спрямовані на реалізацію положень, що закріплені у законодавстві ЄС (наприклад, Закон Німеччини «Про імплементацію правових актів ЄС у сфері органічного землеробства (Закон про органічне землеробство)» (нім. Gesetz zur Durchführung der Rechtsakte der Europäischen Union auf dem Gebiet des ökologischen Landbaus (Öko-Landbaugesetz – ÖLG) [263]; Закон Австрії «Про імплементацію законодавства Європейського Союзу у сфері органічного виробництва, захищених ознак походження та традиційних особливостей» (нім. Bundesgesetz, mit dem ein Bundesgesetz zur Durchführung des Unionsrechts auf dem Gebiet der biologischen Produktion, geschützten Herkunftsangaben und traditionellen Spezialitäten erlassen) [249].

Окремо слід згадати Закон Данії «Про екологію» (датськ. Bekendtgørelse af økologiloven) [247], який поширюється на виробництво, зберігання, приготування, імпорт і продаж органічної сільськогосподарської та рибницької продукції, включаючи харчові продукти (§ 1 р. 1). Мета Закону полягає у: 1) сприянні поширенню сталого органічного виробництва; 2) захисті інтересів споживачів, задовільненні споживчого попиту на продукцію, вироблену з використанням процесів, які спрямовані на збереження навколишнього середовища, біорізноманіття, здоров'я рослин, тварин і людей, а також добробут тварин; 3) забезпечення справедливих та однакових умов для органічних виробників і торговців (§ 2 р. 1). Але, вказаний документ, насамперед, детально регламентує повноваження Міністерства продовольства, сільського господарства та рибальства Данії (датск. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri) у сфері органічного виробництва. Аналогічний зміст має і Закон Польщі від 23 червня 2022 р. «Про органічне землеробство та органічне виробництво» (пол. Ustawa o rolnictwie ekologicznym i produkcji ekologicznej) [299]. Вказаний нормативно-правовий акт визначає завдання та компетенцію органів державного управління та інших структур в органічному землеробстві на підставі реалізації вимог Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848 (ст. 1).

Таким чином, перераховані нормативно-правові акти мають умовно «самостійний» характер, адже визначають лише компетенцію національних органів управління у сфері органічного виробництва.

Зупинимось більш детально на характеристиці тих аспектів, які найбільше відбивають особливості у правовому регулюванні відносин у сфері органічного виробництва у національному законодавстві країн членів ЄС. Аналіз законодавства цих країн дає підстави стверджувати, що це процедури сертифікації і маркування органічної продукції.

В європейських країнах питання контролю виробництва органічної продукції здійснюється шляхом видачі сертифікату. Тобто, сертифікат підтверджує відповідність виробленої органічної продукції вимогам якості, які встановлені, насамперед в Регламенті Ради (ЄС) № 834/2007, а також в Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848. Так, оператори які займаються виробництвом, підготовкою, розповсюдженням, складуванням органічних продуктів чи продуктів перехідного періоду або які вводять в обіг такі продукти, зобов'язані повідомляти про свою діяльність компетентні органи держави-члена, в якій ця діяльність провадиться, і в якій на їхнє підприємство поширюється система контролю, перед введенням будь-яких продуктів в обіг як «органічних» чи «продуктів перехідного періоду» або до початку перехідного періоду (п. 1 ст. 34 Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848). Тобто, практично діє так званий заявочний принцип. При цьому, вказані органи (або визначені кожною країною установи чи органи контролю), видають сертифікат будь-якому оператору (групі операторів), які повідомили про свою діяльність і дотримуються вимог вищезазначеного Регламенту (п. 1 ст. 35). Крім того, як вже зазначалося вище, додаткові вимоги до сертифікації органічної продукції містяться в нормативно-правових документах тієї чи іншої країни [283, с. 111].

В європейських країнах система управління органічним виробництвом здійснюється за декількома моделями. Перша – державна (акредитація і сертифікація проводяться державними інституціями). Така модель характерна

для Данії, Фінляндії та Естонії. Друга – приватна (акредитація сертифікаційних органів в IFOAM та сертифікація приватними підприємницькими суб'єктами) [83, с. 127 – 128]. Цю модель використовують, зокрема, Франція і Німеччина. У даному контексті необхідно підкреслити важливу роль IFOAM у формуванні міжурядових стандартів. Ця міжнародна неурядова організація об'єднує понад 700 активних організацій зі 100 країн світу. У 1980 році вона сформувала «Базові стандарти IFOAM щодо виробництва «біопродуктів та їх переробки» і почала займатися їх впровадженням, а згодом і здійснювати оцінку сертифікаційних установ щодо дотримання ними базових стандартів, використовуючи для цього розроблений нею «акредитаційний критерій IFOAM» [301]. І, нарешті, третя, найпоширеніша, модель – державно-приватна (акредитація приватних структур, що надають послуги із сертифікації, здійснюється державними установами) [83, с. 128].

Розглянемо більш детально систему управління органічним виробництвом на прикладі окремих європейських країн. Розпочнемо з характеристики приватної моделі Німеччини. Органічний ринок країни значно розширився за останні роки. Зважаючи на це, виникла необхідність у створенні ефективної системи контролю (інспектування) органічного землеробства. Саме тому, Федеральне міністерство продовольства та сільського господарства Німеччини (нім. Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft, BMEL) встановило детальні критерії для акредитації приватних інспекційних органів, прийнявши Постанову про акредитацію інспекційних органів (нім. ÖLG-Kontrollstellen-Zulassungsverordnung), яка набула чинності 12 травня 2012 р. [273]. В країні працює 19 інспекційних органів, серед яких можна назвати: Kiwa BCS Öko-Garantie GmbH (DE-ÖKO-001); LACON GmbH (DE-ÖKO-003); Ecocert Deutschland GmbH (DE-ÖKO-005); Prüfgesellschaft ökologischer Landbau mbH (DE-ÖKO-007); Grünstempel® – Ökoprüfstelle e.V. (DE-ÖKO-021); Kontrollgesellschaft ökologischer Landbau mbH (DE-ÖKO-022) [269]. До повноважень приватних інспекційних органів належить здійснення контролю за дотриманням вимог законодавства ЄС у сфері органічного землеробства (в т.ч. і

виробництва органічної продукції рослинництва). Між інспекційними органами і відповідними суб'єктами господарювання укладається договір про інспектування. Контроль здійснюється не тільки за виробниками продукції, а й переробниками та імпортерами не рідше одного разу на рік, а за потреби – частіше [273]. Контроль проводиться з використанням випадкових зразків, відібраних на основі оцінки ризику; якщо є обґрунтовані підстави для підозри, зразки продукції або ґрунту чи рослин також відбираються та проводиться аналіз їх залишків [273].

Аналогічна з Німеччиною система сертифікації існує у Франції. Органи, які здійснюють сертифікацію у сфері органічного сільського господарства, мають бути акредитовані офіційним Французьким акредитаційним комітетом (фр. Comite francais d'accreditation, Cofrac). На сьогодні у Франції акредитовано 10 сертифікаційних органів, з яких найбільшим і найвідомішим є «Екосерт» (фр. Ecosert), який здійснює як мінімум 80 % усіх сертифікацій органічних виробників у країні [259]. Що стосується безпосередньо контролю виробництва органічної продукції рослинництва, слід зазначити, що в «Екосерті» регламентована технологія вирощування рослин, яка постулює: встановлення 2-3-річного терміну перехідного періоду для рослин; здійснення збагачення ґрунту з використанням органічних добрив; боротьба з хворобами рослин та бур'янами має здійснюватися виключно механічними методами; для боротьби зі шкідниками повинні використовуватися їх природні вороги та неотруйні препарати з органічного списку; використання здорового насіння генетично незмінених рослин, вирощених на екологічно чистих землях [259]. Крім того, у червні 2023 р. прийнято стандарт під назвою Біо-Когеренс (фр. Bio-Coherence), що належить органічним сільськогосподарським організаціям Франції та який встановлює вимоги щодо виробництва органічної продукції рослинництва вище, ніж ті які зазначені в органічному законодавстві ЄС [274].

В Австрії для координації повноважень контролюючих органів при Федеральному міністерстві охорони здоров'я (нім. Bundesministerium für Gesundheit) створюється контрольна комісія, завданнями якої, зокрема, є

розробка та затвердження: 1) відповідних нормативних документів (постанов та інструкцій); 2) планів контролю; 3) переліків заходів у сфері виробництва органічних продуктів харчування, кормів, вина, насіння, а також пестицидів, добрив, добробуту тварин ((2) § 5 Федерального Закону «Про імплементацію законодавства Європейського Союзу у сфері органічного виробництва, захищених ознак походження та традиційних особливостей»). Вказана комісія складається з одного представника від наступних державних органів: 1) Федерального міністерства сільського, лісового господарства, навколишнього середовища та водного господарства (нім. des Bundesministeriums für Land- und Forstwirtschaft, Umwelt und Wasserwirtschaft); 2) Федерального відомства з безпеки харчових продуктів (нім. des Bundesamtes für Ernährungssicherheit); 3) Федерального органу контролю за вином (нім. der Bundeskellereiinspektion); 4) австрійських органів контролю за органікою ((4) § 5). Крім того, при Федеральному міністерстві охорони здоров'я діє Консультативна рада з питань органічного виробництва (нім. Beirat für die biologische Produktion). До її складу, зокрема, входить Біо Austria (асоціація австрійських фермерів, які займаються органічним землеробством) і спільнота австрійських органів контролю органічних продуктів, завданням яких є сприяння розвитку органічного виробництва ((1) § 13).

В Австрії сертифікація проводиться незалежними організаціями, які шляхом тестових випробувань та експертної оцінки визначають, чи відповідає продукція встановленим для неї стандартам і правилам. До їх числа належить, зокрема, Австрійський інститут стандартизації (нім. Österreichisches Normungsinstitut), що має членство у Європейському комітеті зі стандартизації (фр. Comité Européen de Normalisation, CEN). Обіг продуктів харчування і порядок їх сертифікації регулюється Продовольчим законом [105].

На відміну від більшості європейських країн, у Данії функції інспектування і контролю здійснюються лише державними органами. Так, компетентним органом, відповідальним за впровадження органічного законодавства ЄС у національне, є Міністерство продовольства, сільського

господарства та рибальства Данії (датск. Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri). Процес органічного контролю та сертифікації здійснюється двома державними органами підпорядкованими зазначеному Міністерству: Датське сільськогосподарське агентство (датск. Landbrugsstyrelsen), яке відповідає за перевірку органічних фермерів і постачальників органічних кормів, насіння, зернових культур, добрив та інших нехарчових продуктів, і Датське ветеринарне та продовольче управління (датськ. Fødevarestyrelsen), перевіряє компанії, що займаються виробництвом органічних продуктів [258].

В Англії сертифікацію органічної продукції здійснюють вісім приватних організацій: Organic Farmers & Growers CIC (GB-ORG-02); Organic Food Federation (GB-ORG-04); Soil Association Certification Ltd (GB-ORG-05); Biodynamic Association Certification (GB-ORG-06); Irish Organic Association (GB-ORG-07); Organic Trust CLG (GB-ORG-09); Quality Welsh Food Certification Ltd (GB-ORG-13); OF&G (Scotland) Ltd (GB-ORG-17) [246].

Щоб отримати дозвіл на органічне землеробство та вирощування органічної продукції рослинництва, фермер повинен: 1) підтримувати родючість ґрунту за допомогою сівозміни та інших методів органічного землеробства; 2) скоротити використання штучних добрив та пестицидів; 3) боротися з бур'янами, шкідниками та хворобами рослин тільки там, де це необхідно, використовуючи тільки матеріали, схвалені для органічного вирощування; 4) обробляти органічні продукти тільки там, де це необхідно, з використанням обмеженої кількості схвалених речовин; та використовувати механічний догляд та методи вирощування рослин [280].

Особливо важливим, на наш погляд, для України є досвід правового регулювання сертифікації органічного виробництва у Республіці Польща. Як і у інших країнах-членах ЄС, основою законодавства у цій сфері виступають відповідні регламенти ЄС. Державним органом, якій здійснює управління в зазначеній сфері, є Міністерство сільського господарства та розвитку сільських територій (пол. Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi) [297]. Міністерство здійснює авторизацію приватних контролюючих органів. Крім того, вони

мають бути акредитовані Акредитаційним центром Польщі, який є незалежним від вищезазначеного Міністерства [229, с. 69]. Сьогодні в Польщі налічується 10 приватних контролюючих органів, які здійснюють інспектування і сертифікацію у сфері органічного землеробства. До них належать: Екогарантія (польск. Ecosgarancja PTRE), Кобіко (польск. Sobiko), Біоексперт (польск. Bioekspert), Біосерт Малопольська (польск. Biocert Malopolska), PNG та інші [229, с. 69]. Державний нагляд за ними здійснює Інспекція сільського господарства та якості харчових продуктів (пол. Inspekcja Jakosci Handlowej Artykulow Rolno-Spozywczuch). Також вказаний державний орган проводить вибіркоче інспектування виробництва органічних сільськогосподарських продуктів, надає дозвіл на імпорт органічних сільськогосподарських продуктів із третіх країн, отримує заявки виробників, які планують розпочати органічне виробництво, а також збирає базові статистичні дані щодо органічного сільськогосподарське виробництво [270]. Таким чином, можна дійти висновку, що в Польщі застосовується державно-приватна модель управління органічним виробництвом, коли акредитація приватних суб'єктів господарювання, що надають послуги із сертифікації, здійснюється державними установами. Аналогічна система, на наш погляд, формується і в Україні [283, с. 113].

Хотілось би зупинитися і на питаннях маркування органічної продукції. Згідно із законодавством ЄС, з метою забезпечення прозорості для споживачів на ринках усіх країн Співдружності, органічний логотип ЄС (Додаток) повинен бути обов'язковим для усієї органічної фасованої харчової продукції, виробленої у межах Співдружності (абз) 24 Преамбули Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007). Такий обов'язок, що покладається на виробників вказаної продукції, зайвий раз доводить турботу про споживачів. Більше того, з метою не введення останніх в оману стосовно органічного походження продукту, не дозволяється використання логотипу для маркування продуктів, вироблених у період конверсії, або отриманих у результаті переробки, якщо менш ніж 95 % складників у ньому є органічними ((абз) 25 вищевказаного Регламенту).

При цьому, законодавством ЄС дозволяється використання як

національних, так і приватних логотипів. Дійсно, в ряді європейських країн застосовується національне маркування, яке має довіру споживачів. Національне маркування може наноситися у поєднанні із загальноєвропейським логотипом органічної продукції. У науковій літературі звертається увага на те, що, одночасне застосування державних та приватних логотипів при маркуванні органічної продукції свідчить про існування альтернативної сертифікаційної схеми [78, с. 118]. Вказане є справедливим і для України. Адже, Законом про органічне виробництво допускається крім маркування державним логотипом для органічної продукції (*Додаток*), додатково використовувати інші логотипи, запроваджені операторами, що здійснюють виробництво, реалізацію органічної продукції, чи їхніми об'єднаннями, якщо вони не заборонені законом (п. 4 ст. 34) [283, с. 113].

Що стосується питання маркування органічної продукції в Німеччині слід зазначити, що починаючи з вересня 2001 року, у Німеччині, всі органічні продукти мають бути марковані національним логотипом органічної продукції Німеччини «Біо-Зігель» (нім. Bio-Siegel) (*Додаток*), що в перекладі на українську означає «органічна печатка». Для органічної продукції, яка маркована цим знаком немає потреби у додатковому контролі. Незважаючи на те, що це маркування є добровільним, станом на 30 квітня 2023 року 6 846 компаній в Німеччині використали логотип «Біо-Зігель» для маркування 103 424 продуктів [248].

Крім того, у Німеччині існує ціла низка приватних органічних маркувань та стандартів, які є переважно власністю фермерських асоціацій. Найбільш відомі знаки – це Bioland та Naturland [301, с. 265]. Вони мають суворі вимоги до виробництва органічної продукції і більш досконалу систему моніторингу у порівнянні з вимогами законодавства ЄС. А тому, позиціонують себе у якості органічних преміум-брендів. Стандарти німецьких фермерських асоціацій не допускають одночасного застосування органічних та звичайних методів в одному господарстві. Асоціації надають своїм учасникам право наносити на товари відповідне маркування лише за результатами перевірки [279].

Франція також має свій державний логотип маркування органічних продуктів «АВ» (органічне сільське господарство, фр. Agriculture Biologique) (Додаток), який було запроваджено у 1985 році. Цей логотип є власністю Міністерства сільського господарства Франції (фр. Ministère de l'Agriculture), але керує та популяризує цей бренд державне агентство «Агентство Біо» (фр. «Agence BIO»). Його нанесення на товари дозволяється після підписання договору із власником знаку та виконанням усіх вимог, встановлених законодавством ЄС [284].

У Данії є добре відомий і широко розповсюджений державний знак екомаркування Danish Organic Logo (датськ. Organic Denmark, Ø-логотип) (Додаток). Харчові продукти, вироблені та контрольовані відповідно до законодавства ЄС про органічне землеробство, можуть добровільно маркуватися цим логотипом на додаток до етикетки органічного сільського господарства ЄС, якщо завершальна стадія його виробництва відбувалася в датській компанії, перевіреній державними органами. Таким чином, логотип Ø можна побачити як на харчових продуктах, які походять з датських органічних ферм, так і на імпортованих харчових продуктах, які переробляються, упаковуються або маркуються в Данії [258].

В Австрії існує національне маркування (нім. AgrarMarkt Austria, АМА) (Додаток) [243], що перебуває у власності AgrarMarkt-Austria-GesmbH, і може наноситися на всі товари, які відповідають вимогам постанов ЄС та Австрійському споживчому кодексу (нім. Das Österreichische Lebensmittelbuch) [105].

В нашій країні тільки починає формуватися система сертифікації виробництва і обігу органічної продукції. Тому, аналіз правового регулювання у цій сфері в країнах – членах ЄС, є особливо важливим. Українське законодавство в зазначеній сфері адаптувало норми ЄС і передбачає сертифікацію як всього процесу органічного виробництва, так і обігу готової продукції. Сьогодні система сертифікації в нашій країні базується на державно-приватній моделі управління органічним виробництвом, яка передбачає, що

органом сертифікації може бути будь-який суб'єкт господарювання, що має акредитацію у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції і який внесено Мінагрополітики до відповідного Державного реєстру органів сертифікації. Що ж стосується застосування приватних логотипів і розробки більш жорстких стандартів для виробників органічної сільськогосподарської продукції, то цей напрямок залишається досить не врегульованим і потребує врахування практичного досвіду європейських країн [283, с. 115].

Що стосується Сполучених Штатів Америки, слід зазначити, що країна є лідером за обсягом ринку органічної продукції та на її частку припадає 43 % (40 011 млн. євро) світового ринку [300, с. 144]. У 2002 році на рівні закону була прийнята Національна органічна програма (англ. National Organic Program, NOP) [275]. Згідно з нею, застосування терміну «organic» обмежене суворими рамками. Встановлено три рівні відповідності цьому стандарту. Знак «100 % organic» може отримати продукція, що повністю складається із сертифікованих інгредієнтів та виготовлена із застосуванням відповідних методів. Продукція, що містить щонайменше 95 % органічних інгредієнтів, називається просто «organic». Ці дві категорії одержують відповідний знак Міністерства сільського господарства США (англ. United States Department of Agriculture). Продукція, що містить не менше 70 % органічних складових, класифікується як продукція, що містить органічні інгредієнти (англ. made with organic ingredients). У продуктах, що містять менше 70 % органічних інгредієнтів, можна вказувати на органічне походження тільки цих інгредієнтів, а весь продукт як органічний рекомендуватися не може [242].

Для того, щоб виконати всі приписи офіційних стандартів фермерам, що займаються органічним виробництвом, необхідно вести докладну документацію про всі стадії процесу виробництва органічної продукції та проходити планові та позапланові перевірки відповідних інспекційних органів. Це створює суттєві труднощі для невеликих фермерських господарств. Тому одночасно з NOP виникла альтернативна некомерційна сертифікаційна система Certified Naturally Grown (англ. CNG) [250]. Нею передбачено, що дрібні

фермери повинні дотримуватися офіційно встановлених стандартів, проте документація ними ведеться в значно меншому обсязі. Застосування терміну «organic» і відповідного знаку у цьому випадку не допускається, замість нього використовується знак Certified Naturally Grown [288].

Основним нормативно-правовим актом, в якому врегульовані питання стосовно сертифікації органічної продукції рослинництва є Закон про виробництво органічних продуктів (англ. Organic Foods Production Act, OFPA). В ньому перераховані стандарти для органічного виробництва. Так, сільськогосподарський продукт для продажу або маркування як органічний повинен: бути виготовлений та оброблений без використання синтетичних хімічних речовин, а також органічний продукт не може бути вирощений на землі, на якій протягом 3 років, що передують збору урожаю, застосовувались заборонені речовини, включаючи синтетичні хімікати; бути виготовлений та оброблений відповідно до органічного плану, погодженого виробником такого продукту та сертифікаційним агентом (§ 6504 ч. 94 Кодексу федеральних правил (англ. The Code of Federal Regulations, CFR)) [296]. Сертифікація проводиться агентом із сертифікації – посадовою особою відповідного штату або будь-якою особою (включаючи приватні організації), яка акредитована Секретарем Міністерства сільськогосподарства США як агент із сертифікації (§ 6502 ч. 94). Враховуючи зазначене, можна стверджувати, що система сертифікації США дуже нагадує європейську державно-приватну модель.

CFR встановлені вимоги до земельних ділянок, на яких вирощується органічна продукція. Так, на земельній ділянці, з якої збирається врожай, призначений для продажу, маркований або представлений як «органічний», не можуть використовуватися заборонені речовини, протягом 3 років, що передували збору врожаю сільськогосподарських культур. Ця вимога називається трирічним перехідним періодом. Крім того, вони повинні мати чіткі, визначені межі та буферні зони, щоб запобігти ненавмисному застосуванню забороненої речовини або контакту з такою речовиною, яка застосовується на прилеглій земельній ділянці, що не перебуває під органічним

виращуванням (7 CFR § 205.202) [289].

В цьому аспекті українське законодавство є більш м'яким, оскільки передбачає, як правило, менший перехідний період. Так, тривалість перехідного періоду не може бути менше ніж 24 місяці щодо: 1) земельних ділянок для виращування однорічних культур; 2) сінокосів і пасовищ для виробництва органічних кормів; 3) земельних ділянок для виращування багаторічних фуражних культур. Виключення складають лише земельні ділянки для виращування багаторічних культур (крім фуражних). Для них встановлено перехідний період строком не менше ніж 36 місяців до першого збирання органічної продукції (п. 3 ст. 25 Закону про органічне виробництво). На наш погляд, зважаючи на рівень забруднення українських земель у процесі військових дій, особливо важливим є продовження перехідного періоду або встановлення норми, яка міститься у Регламенті Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848 і передбачає можливість ухвалення рішення щодо продовження перехідного періоду у випадках, коли земельна ділянка була забруднена продуктами чи речовинами, не дозволеними до використання в органічному виробництві (п. 1.7. Додатку II).

В США як і в інших країнах є свій власний національний органічний сертифікат (англ. USDA Organic) (*Додаток*). Органічна печатка Міністерства сільського господарства США є офіційним знаком, який захищений федеральним законодавством і контролюється NOP, програмою Служби сільськогосподарського маркетингу USDA (англ. USDA Agricultural Marketing Service, AMS). Сертифіковані ферми та підприємства мають право використовувати печатку для ідентифікації своєї продукції як органічної [292].

Таким чином, законодавство США у галузі органічного виробництва є чітко структурованим. Воно складається з Кодексу федеральних правил, який містить окрему главу – 7, присвячену правовому регулюванню сільськогосподарської діяльності, включаючи органічну сертифікацію. А також Закон про виробництво органічної продукції і Національну органічну Програму. Встановлені законодавством США вимоги до земельних ділянок, на

яких вирощується органічна продукція, на наш погляд, доцільно використати і в законодавстві України. Насамперед, це стосується продовження перехідного періоду, а також встановлення так званих «буферних зон» при паралельному виробництві.

3.2. Виробництво органічної продукції рослинництва за законодавством Грузії та окремих країн Центральної Азії

Як було доведено у попередніх розділах дисертаційного дослідження, розвиток органічного виробництва є особливо важливим та перспективним для аграрного сектору економіки України в контексті сталого розвитку, зокрема забезпечення продовольчої безпеки, здорового харчування та збереження навколишнього природного середовища. Зазначені тенденції повною мірою відповідають міжнародним пріоритетним напрямкам розвитку аграрної сфери в контексті сталого розвитку, адже, як зазначає В. В. Носік, в умовах глобальних кліматичних змін на всіх континентах Планети Земля держави-члени ООН визнають органічне виробництво як один з ключових напрямів розвитку світового сільського господарства [94, с. 36 – 37].

З огляду на зазначене актуальним є дослідження зарубіжного досвіду та врахування його у вітчизняній практиці правового регулювання сучасних аграрних відносин. Для проведення порівняльного аналізу обрано законодавство деяких країн Азії, а саме Грузії, Казахстану та Киргизстану. Вибір країн для проведення порівняльного аналізу обумовлений тим, що зазначені країни мають, як і Україна, пострадянське минуле, та характеризуються аграрною спрямованістю національної економіки. Грузія, для прикладу, незважаючи на складний перехід до ринкової економіки, який супроводжувався реформуванням аграрних та земельних відносин, в даний час є однією з найвідкритіших країн з найпростішими умовами ведення бізнесу в субрегіоні і з економічним зростанням, що зберігається, хоча і є нестабільним [23].

Грузія, як найближча до нашої держави країни, знаходиться на межі між Азією та Європою та входить до Центрально-Азійського регіону економічного співробітництва (надалі – ЦАРЕС), значна доля її економіки припадає на виробництва продукції рослинництва (особливо виноробної та виноградної продукції).

В законодавстві обох країн органічне сільськогосподарське виробництво визначено як пріоритетний напрямок розвитку аграрної сфери економіки, регламентується на рівні законів, та розглядається як одна із складових безпечності сільськогосподарської продукції.

Основними законодавчими актами, які регулюють правові засади виробництва органічної продукції (в т.ч. органічної продукції рослинництва) в Грузії є Кодекс харчової/кормової безпеки, ветеринарії та захисту рослин від 8 травня 2012 р. (груз. საქართველოს კანონი «სურსათის/ცხოველის საკვების უვნებლობის, ვეტერინარიისა და მცენარეთა დაცვის კოდექსი» 2012 წლის 8 მაისიდან № 6155-ის [305]) та Закон від 25 липня 2006 р. «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва» (груз. საქართველოს კანონი «ბიოლოგიური აგროწარმოების განხორციელების შესახებ» 2006 წლის 25 ივლისიდან № 3511-რს [302]).

Структурно вищезазначений Закон складається з преамбули та 9 глав, які включають 18 статей, в т.ч. перехідні та заключні положення. В зазначеному Законі умовно можна виділити три частини: загальну, основну та заключну. В загальній частині (Глава 1) визначено мету, завдання та сферу застосування закону, правові засади біологічного виробництва та тлумачення основних понять. Основна частина регламентує правові засади біовиробництва в галузі рослинництва, правила виробництва, переробки, зберігання, транспортування та реалізації біопродукції, сертифікації, імпорту та маркування біопродукції, юридичну відповідальність за порушення законодавства в сфері біовиробництва (Глави 2-8). В заключній частині (Гл. 9) врегульовано набуття чинності нормативно-правовим актом, першочергові заходи, зумовлені

прийняттям Закону та особливості його застосування у перехідний період.

За повнотою викладення правових норм більшість статей зазначеного Закону має бланкетний характер та відсилає до міжнародно визнаних санітарно-гігієнічних правил, норм та гігієнічних норм, що діють у Грузії, стандартів біологічного виробництва та стандартів біопродукції. Умови та підстави ведення біологічного рослинництва деталізовано у Постанові уряду Грузії від 30 липня 2013 р. № 198 «Про біопродукцію» (груз. საქართველოს მთავრობის დადგენილება «ბიოწარმოების შესახებ» 2013 წლის 30 ოქტომბერი № 198 [303]).

Якщо порівнювати законодавство України про органічне рослинництво, то варто відзначити, що за структурою та змістом Закон про органічне виробництво більш детально регламентує відносини в сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції. Зокрема, Закон містить окремі розділи, присвячені правам та обов'язкам суб'єктів ринку органічної продукції, загальним засадам державного регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, повноваженням органів виконавчої влади, що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції та державному контролю (нагляду) у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Водночас, на відміну від законодавства Грузії в ньому відсутній розділ, присвячений питанням імпорту органічної продукції, що не відповідає Регламенту Ради (ЄС) № 834/2007. Як зазначає О. В. Гафурова, з метою адаптації національного законодавства до законодавства ЄС в зазначеній сфері, необхідно встановити основні засади регулювання імпорتنих операцій із органічною продукцією на рівні закону [103, с. 280].

З аналізу термінологічного апарату, який наведено у статті 4 Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва», можна зробити висновок, що до основних об'єктів правовідносин, що виникають в сфері біологічного виробництва, віднесено біовиробництво,

біологічне землеробство, біопродукцію та екосистему. На особливу увагу заслуговує закріплення в зазначеному Законі поняття біологічного землеробства як упорядкованої системи сільськогосподарських операцій, яка включає методи планування, управління та виробництва продукції, яка сприяє взаємозалежності живих організмів навколишнього природного середовища при збереженні природного балансу. Слід зазначити, що ні в Законі про органічне виробництво ні в інших нормативно-правових актах України не міститься визначення біологічного землеробства, що є прогалиною, оскільки саме біологічне (або ж органічне) землеробство є основою органічного виробництва. В юридичній літературі звертається увага на важливе значення органічного землеробства у виробництві органічної продукції рослинництва та відмінності між органічним землеробством та органічним рослинництвом. Так, Н. В. Ільків [268, с. 302-321] зазначає, що термін «органічне рослинництво» з'явився в законодавстві нещодавно, а до того часу поширеним було поняття «органічне землеробство». Водночас, вони не є тотожними, оскільки відповідно до статті 1 Закону про органічне виробництво, органічним рослинництвом є не лише органічне виробництво, яке пов'язане з вирощуванням культурних рослин, але й заготівля об'єктів рослинного світу. Сертифікація органічного виробництва серед іншого передбачає і оцінку придатності земель для органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Тобто, органічне рослинництво є більш ширшим за змістом поняттям ніж органічне землеробство. Враховуючи те, що ведення органічного рослинництва щодо вирощування культурних рослин безпосередньо пов'язано з органічним землеробством, а в законодавстві України вживається термін «органічне землеробство», але не розкривається його поняття, вважаємо за доцільне закріпити в статті 1 Закону про органічне виробництво визначення поняття «органічного землеробства» в основу якого може бути покладено поняття біологічного землеробства, що містить статті 4 Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва» [207, с. 56].

В Законі Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського

виробництва» під біопродукцією розуміється продукція, правила виробництва й подальшої переробки, зберігання, перевозки, упаковки, маркування та реалізації якої відповідає вимогам стандарту біологічної продукції та на етикетці якої міститься знак чи напис підтверджуючи це (ст. 4). Закон встановлює вимоги до виробництва та переробки наступних продуктів: 1) первинна (неперероблена) продукція садівництва та тваринництва, призначені для харчових цілей; 2) продукція переробки рослин та тварин, призначені для продовольства, які виробляються з одного чи декількох інгредієнтів рослинного або тваринного походження (сировини); 3) корма, комбікорма та інші продукти, вироблені для кормління тварин.

В Законі про органічне виробництво міститься подібне визначення «органічний харчовий продукт» (ч. 1 ст. 1), яке по змісту схоже з терміном «біопродукція», що закріплене у Законі Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва». Але як ми можемо бачити в грузинському Законі більш детально розписано, що саме входить до поняття «біопродукція». Натомість, в Законі про органічне виробництво окремо наведені визначення про «органічне рослинництво», «органічне насіння і садивний матеріал», «органічне виробництво», «органічне виноробство», а також «суб'єкти ринку органічної продукції», чого немає в Законі Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва».

Правовим засадам виробництва органічної продукції рослинництва присвячена Глава II Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва», яка має назву «Біовиробництво в рослинництві» та закріплює основні умови виробництва біопродукції. Конкретизація цих умов та відповідних заборон міститься в Постанові уряду Грузії від 30 липня 2013 р. № 198 «Про біопродукцію», в якій визначено правила ведення органічного землеробства, виробництва, переробки, маркування, розподілу, реалізації, а також добровільної сертифікації органічної продукції та пов'язаних із нею відносин.

Переходячи до розкриття питання проведення органічної сертифікації в

Грузії слід спершу зазначити, що наразі в Грузії діє декілька інспекційних органів, а саме Caucascert Ltd та KIWA BCS. Caucascert Ltd – це компанія з органічної сертифікації, яка була створена у 2005 році та основною метою якої є перевірка та сертифікація органічної продукції, виробленої в Грузії. Продукція, сертифікована Caucascert, може продаватися як «органічна», «екологічна» та «біо».

Органічні продукти можуть бути сертифіковані за чотирма напрямками контролю: 1) неперероблені рослинні продукти, включаючи зібрані дикорослі рослини; 2) живі тварини або неперероблені продукти тваринного походження, включаючи мед; 3) перероблена сільськогосподарська продукція (продукти харчування), включаючи вино; 4) вегетативний матеріал для розмноження та насіння для вирощування. За даними інспекційного органу Caucascert (09.04.2021), станом на 2020 рік було сертифіковано загалом 2158 га сільськогосподарських земель, з яких 484 га перебувають у перехідному періоді. Кількість сертифікованих клієнтів складає 72 особи [106].

В свою чергу в українському Законі безпосередньо вимогам до органічного виробництва присвячено Розділ V під назвою «Органічне виробництво». Необхідно зазначити, що в ньому міститься окрема стаття, в якій перелічені галузі що входять до органічного виробництва, в т.ч. і органічне рослинництво (ст. 13 Закону), на відміну від грузинського Закону, в якому подібна норма відсутня.

Порівнюючи підстави та умови ведення органічного рослинництва в Грузії та Україні, варто відзначити, що вони є подібними. Так, законодавство цих країн містить основну вимогу до оператора, яка полягає у сертифікації органічного виробництва, регламентує особливості використання засобів захисту рослин та добрив, методи ведення сільськогосподарського виробництва, закріплює обов'язок дотримання сівозмін, заборони на використання культур та препаратів, отриманих методами генної інженерії та ін. (ст. 5 Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва», ст. 14 Закону про органічне виробництво). При цьому, в

законодавстві Грузії заборона використання ГМО та інших речовин закріплена в законі, натомість в Україні такі заборони визначені на рівні підзаконного нормативно-правового акту (Детальними правилами). З огляду на це, пропонуємо доповнити ст. 14 Закону України про органічне виробництво п. 3, в якому закріпити заборони, які накладаються при здійсненні органічного виробництва, взявши за основу ч. 4 ст. 5 Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва». Адже підзаконні нормативно-правові акти мають прийматись на виконання та розвиток закону, а обсяг їх правового регулювання не повинен виходити за межі Закону.

Як уже зазначалось вище, в законодавстві Грузії та України розвиток органічного сільськогосподарського виробництва проголошується пріоритетним напрямком аграрного сектору економіки. В цій частині законодавство Грузії, на нашу думку, є більш прогресивним, оскільки в грузинському законі не лише декларується пріоритетність, як в законодавстві України, а ще й прийнято спеціальну Програму сприяння біовиробництву (код програми: 31 05 14), яка затверджена Постановою уряду Грузії від 12 липня 2022 р. № 358 «Про затвердження програми сприяння розвитку біопродукції» (груз. საქართველოს მთავრობის დადგენილება «ბიოწარმოების ხელშეწყობის პროგრამის დამტკიცების შესახებ» 2022 წლის 12 ივლისი № 358) [304]. Програма наразі діє в пілотному режимі, в 2022 році на її здійснення виділено з Державного бюджету Грузії 300 тис. ларі (112 тис. доларів), а на 2023 р. фінансування програми зросте до 500 тис. ларі (186 тис. доларів). При цьому «з урахуванням того факту, що підтримка органічного виробництва є одним із пріоритетів держави, у разі потреби буде розглянуто питання збільшення фінансування» [85].

Виконавцем Програми є Агентство розвитку села, а координатором – Міністерство охорони навколишнього середовища і сільського господарства Грузії. Програма сприяння біовиробництву поширюється на дві категорії суб'єктів господарювання. До першої належать бенефіціари – громадяни Грузії,

фізичні особи підприємці чи юридичні особи, зареєстровані в Грузії, які перебувають на етапі переходу на біовиробництво, і мають намір розпочати виробництво органічної продукції. Друга категорія – це суб'єкти господарювання, які займаються виноградарством та бджільництвом. Програма сприяння біовиробництву передбачає напрямки, за якими компенсуються витрати та їх розмір. Згідно з чинними умовами програми, Агентство розвитку села відшкодовує бенефіціару 70 % усіх витрат (але не більше 7 тис. ларі або 2,6 тис. доларів), пов'язаних із процесом отримання біосертифікату та консультаційного обслуговування за весь період. Якщо ж джерелом співфінансування з боку бенефіціара будуть кошти, отримані від організації-донора, відшкодування становитиме не більше 40 % (але не більше 4 тис. скриньок або 1,5 тис. доларів).

Суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність у галузі виноградарства та бджільництва, крім зазначених вище компенсацій, мають право на відшкодування частини витрат на придбання в процесі конверсії допущених в органічному виробництві органічних добрив та біопрепаратів проти захворювань і шкідників рослин, біопрепаратів для лікування бджіл, а також витрат на аналіз меду та воску (ст. 5 Постанови уряду Грузії 12 липня 2022 р. № 358) [85].

В попередньому розділі дисертаційного дослідження було проведено аналіз державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні та зверталась увага на необхідність вдосконалення законодавства в цій сфері, досвід Грузії в цій частині є вартим запозичення.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна дійти висновку, що пріоритетним напрямком розвитку аграрного сектору економіки як Грузії так і України є розвиток органічного сільськогосподарського виробництва. Законодавство Грузії та України про органічне сільськогосподарське виробництво є подібним, оскільки триває процес адаптації до законодавства Європейського Союзу. Водночас, окремі правові норми Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва» можуть бути

імplementовані до Закону про органічне виробництво, зокрема в частині органічного землеробства, імпорту органічної продукції, вимог до органічного сільськогосподарського виробництва. Крім того, вартим запозичення є досвід заохочення переходу на органічне сільськогосподарське виробництво. Це сприятиме вдосконаленню вітчизняного законодавства стосовно правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва.

Аналіз правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва в країнах Центральної Азії, свідчить, що зазначений вид сільськогосподарського виробництва є перспективним та активно розвивається. Наприклад, в Казахстані станом на 2020 рік з 22 млн га земель, що вирощуються в сільському господарстві, всього 1 % обробляються за технологіями органічного виробництва. Ці землі використовуються для вирощування зернових та олійних культур на експорт. При цьому незважаючи на величезний потенціал і попит, що зростає, як на внутрішньому, так і на зовнішніх ринках, в Казахстані ще немає досвіду органічної сертифікації виробників органічної сільськогосподарської продукції [209]. Також, за оцінками JFOAM – FiBL станом на 2023 рік Казахстан належить до країн із неповністю імplementованим нормативно-правовим регулюванням виробництва та обороту органічної продукції [301, с. 155]. Наразі, в Казахстані основним нормативно-правовим актом виступає Закон Республіки Казахстан від 27 листопада 2015 р. «Про виробництво органічної продукції» [97].

Відповідно до статті 7 Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» уповноваженим органом в галузі виробництва органічної продукції виступає Міністерство сільського господарства Республіки Казахстан, так само як і в Україні Мінагрополітики виступає в якості головного органу в системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної аграрної політики, а також державної політики в сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (п. 1 постанови КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124 «Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади»). Слід зазначити, що окрім

Міністерства сільського господарства Республіки Казахстан до уповноважених органів в сфері виробництва органічної продукції також входять: 1) Державний орган у сфері санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, яким відповідно до положень постанови Уряду Республіки Казахстан від 17 лютого 2017 р. № 71 «Про деякі питання міністерств охорони здоров'я та національної економіки Республіки Казахстан» є Комітет охорони громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я Республіки Казахстан [96]; 2) Уповноважений орган у сфері захисту прав споживачів, яким відповідно до постанови Уряду Республіки Казахстан від 10 липня 2019 р. № 497 «Про заходи щодо реалізації Указів Президента Республіки Казахстан від 17 червня 2019 р. № 17 та від 1 липня 2019 р. № 46 «Про заходи щодо подальшого вдосконалення системи державного управління Республіки Казахстан» є Комітет із захисту прав споживачів Міністерства торгівлі та інтеграції Республіки Казахстан [95]; 3) Місцеві виконавчі органи областей, міст республіканського значення та столиці (ч. 4 ст. 7 Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції»). Ці органи у межах своєї компетенції: а) забезпечують інформування населення про виробництво органічної продукції; б) здійснюють державний контроль та моніторинг діяльності виробників органічної продукції за дотриманням вимог законодавства Республіки Казахстан у галузі виробництва органічної продукції; в) здійснюють контроль та моніторинг об'єктів внутрішньої торгівлі з метою виявлення та вироблення заходів щодо недопущення реалізації органічної продукції, що не відповідає вимогам законодавства Республіки Казахстан у галузі виробництва органічної продукції; г) здійснюють у сфері місцевого управління інші повноваження, покладені на місцеві виконавчі органи законодавством Республіки Казахстан [97].

Слід зазначити, що в Законі про органічне виробництво місцеві органи взагалі не мають подібних повноважень. На нашу думку, в Україні було б доречно запозичити такий досвід від Казахстану та впровадити відповідні зміни в Законі про органічне виробництво, створивши окрему статтю про діяльність та повноваження місцевих органів виконавчої влади в галузі органічного

виробництва.

В свою чергу в Україні, згідно зі статтею 9 Закону про органічне виробництво в системі виробництва органічної продукції, окрім Мінагрополітики, задіяні також: КМУ, який з поміж іншого забезпечує здійснення державної політики у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції (ст. 10 Закону про органічне виробництво), а також ЦОВВ, що реалізує державну політику у сфері безпечності та окремих показників якості харчових продуктів – Держпродспоживслужба.

Що стосується умов виробництва органічної продукції, то вони викладені в статті 11 Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції». Слід зазначити, що на відміну від Закону про органічне виробництво, в Законі Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» міститься лише загальні норми щодо виробництва органічної продукції, без особливої конкретики. З перелічених в тексті вищезазначеної статті Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» умов органічного виробництва, можна виділити наступні умови виробництва органічної продукції рослинництва: використання здорових тварин та рослин, безпечної продукції та сировини тваринного та рослинного походження; виключення застосування синтетичних речовин, пестицидів, гормонів, антибіотиків та харчових добавок, за винятками, передбаченими правилами виробництва та обігу органічної продукції; заборона застосування методів виробництва продукції рослинництва без використання ґрунту; заборона застосування іонізуючого випромінювання; збереження та відтворення родючості ґрунтів; заборона хімічних методів обробки дикорослих рослин; вторинне використання відходів та побічних продуктів рослинного та тваринного походження можливе лише у разі їх отримання в умовах органічного виробництва; захист рослин за допомогою превентивних заходів, що включають вибір відповідних сівозмін, видів та сортів рослин, стійких до шкідників, бур'янів та хвороб рослин; переважне застосування механічних, біологічних та фізичних методів захисту рослин від шкідників, бур'янів та

хвороб рослин; вибір адаптованих до місцевих умов стійких видів, сортів рослин та порід тварин.

Як бачимо, норми щодо умов виробництва органічної продукції (в т.ч. і органічної продукції рослинництва) в українському законодавстві прописані більш детально та ширше, аніж це зроблено в казахському законодавстві.

Також, в статті 15 Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» нормативно закріплені положення щодо державного контролю в галузі виробництва органічної продукції. В ній мовиться про те, що державний контроль у сфері виробництва органічної продукції здійснюється у формі перевірок та профілактичного контролю відповідно до Підприємницького кодексу Республіки Казахстан [123]. В цілому, слід зазначити, що в Законі Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» положення про підтримку та заходи стимулювання органічних виробників прописані доволі слабо.

З урахуванням усього вищесказаного, можна зробити висновок, що в Законі Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» норми щодо здійснення органічного виробництва висвітлені досить поверхнево та загально. Умови виробництва органічної продукції рослинництва не виділені в окрему статтю та не розписані, як це зроблено в статті 18 Закону про органічне виробництво. Більше того, в Законі Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» взагалі нічого не сказано про умови здійснення органічного грибівництва, а також органічного виноградарства та виноробства, на відміну від Закону про органічне виробництво (ст. 16 та ст. 21). Також, слід сказати, що багато положень Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції» не відповідають положенням Регламенту Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 2018/848.

Саме тому, за ініціативою проекту Німецько-Казахстанський аграрно-політичний діалог (нім. Deutsch-Kasachischer Agrarpolitischer Dialog) у травні 2021 року було підготовлено законопроект «Про виробництво та обіг органічної продукції». Він замінить Закон Республіки Казахстан від 27

листопада 2015 р. «Про виробництво органічної продукції». Новий закон повинен повністю відповідати положенням Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848, а також він спрямований на вирішення деяких питань у казахському законодавстві про органічне виробництво. Законопроектом передбачено запровадження наступних новел: розширення сфери дії Закону, він поширюватиметься не лише на виробництво, а й на обіг органічної продукції; вдосконалення термінологічного апарату; уточнення об'єкту сертифікації, який буде включати не лише виробничі процеси, а й оборот органічної продукції; передбачено можливість у деяких виняткових випадках відмови від обов'язкової сертифікації органічної продукції; вдосконалення процедури сертифікації органічного виробництва, яка буде здійснюватися залежно від потреб та переваг ринку. Тобто, буде вирішуватися питання чи потрібен клієнтам національний чи міжнародний сертифікат. Окремі норми законопроекту спрямовані на реалізацію принципу прозорості сертифікації, зокрема всі вимоги щодо сертифікації мають бути викладені у «технічних стандартах» для органічного виробництва, оскільки наразі такі вимоги містяться в кількох документах, що призводить до непрозорості та протиріч.

З метою підтримки дрібних виробників органічної сільськогосподарської продукції та заохочення до провадження екологічно-спрямованих видів діяльності передбачено можливість об'єднання малих ферм та селянських господарств у групи операторів для проходження групової сертифікації та сертифікації PGS. Законопроектом передбачено можливість використання окремих земель для органічного виробництва, зокрема цілинних, нерозораних земель (старше 3 років), без перехідного (конверсійного) періоду (за умови схвалення сертифікаційною компанією). Окремо законопроектом регламентуються питання постачання, маркування та продажу органічної продукції, що імпортується в Республіку Казахстан, питання створення додаткових інфраструктурних ресурсів для органічного виробництва (реєстр насіння, система відстеження тощо); інституційно-функціонального

забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва та ін. [91].

Слід зазначити, що в Казахстані програмне забезпечення розвитку та обігу органічної продукції зосереджено у Програмі розвитку сільського господарства на 2013 – 2020 роки (Агробізнес – 2020), а також у Державній програмі розвитку агропромислового комплексу Республіки Казахстан на 2017 – 2021 роки. В них відображені різні питання регулювання виробництва та обороту органічної продукції, включаючи створення органічних брендів, гармонізацію органічних стандартів і сертифікацію органічного виробництва. Також, на території Казахстану акредитовано іноземні сертифікаційні організації, які перевіряють операторів ринку органічної продукції. Серед них: Bio inspecta AG (Швейцарія), ICEA (Італія), Suolo E Salute Srl (Італія), Organic Food development & Certification Center of China (OFDC) (Китай), Ecoglobe LLC (Вірменія). Велике значення для розвитку органічного виробництва має офіційно зареєстрована у 2013 році Казахстанська Федерація рухів органічного сільського господарства (KazFOAM) [271]. До її завдань входить формування попиту та пропозиції на органічну продукцію; формування культури споживання органічної продукції; сприяння формуванню законодавчої бази; допомога фермерам у пошуку «зелених інвестицій» для реалізації запланованих органічних проектів.

В загальному підсумку можна стверджувати, що законодавча база виробництва органічної продукції рослинництва в Казахстані недостатньо розвинена та ще знаходиться на стадії формування та адаптації. Закон Республіки Казахстан від 27 листопада 2015 р. «Про виробництво органічної продукції», який наразі діє в країні, не відповідає положенням Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848. Законопроект «Про виробництво та обіг органічної продукції», який знаходиться в розробці, повинен замінити діючий Закон, а також врахувати та відповідати всім положенням Регламенту Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848. Стосовно питання запозичення та адаптації Україною певних норм із законодавства Казахстану щодо виробництва органічної продукції (в т.ч. і

органічної продукції рослинництва), вважаємо доречним запозичити досвід Республіки Казахстан щодо законодавчого визначення повноважень місцевих органів виконавчої влади в галузі органічного виробництва.

Що стосується Республіки Киргизстан, то слід зазначити, що спеціалізація органічного сільського господарства Киргизстану відрізняється від країн пострадянського простору. В Киргизстані в основному вирощують текстильні культури, серед яких вирізняється виробництво органічного бавовнику. Киргизстан займає 1-е місце у світі за часткою органічних посівів у загальних площах цієї культури (35 %), 2-е місце у світі з виробництва насіння бавовнику, що йде для виготовлення бавовняної олії. Виробництво органічної продукції зернових, олійних, плодоовочевих культур грає загалом незрівнянно меншу роль національного ринку органічної продукції та її експорту. Однак їхня роль дуже значна для підтримки економіки окремих господарств та задоволення попиту локальних споживачів. Відмінною особливістю органічного сільського господарства Киргизстану є дуже висока для пострадянського простору чисельність первинних організацій органічних товаровиробників – 1,4 тис. Органічним сільським господарством займаються переважно невеликі фермерські господарства (в тому числі і виробництвом органічної продукції рослинництва). Органічні та фермерські господарства об'єднані у кілька кооперативів, а також представлені так званими органічними аймаками. Це відмінна особливість організації органічного сільського господарства Киргизстану порівняно з іншими країнами Євразійського економічного союзу (ЄАЕС). Органічний аймак (ОА) – це киргизька модель комплексного сталого розвитку сільських громад (сіл), що поєднує історичний досвід кочової культури та перспективні досягнення сучасної цивілізації (синтезу сучасних органічних та природозберігаючих технологій) [99].

За даними IFOAM – FiBL [262], обсяг експорту органічної продукції з Киргизстану у 2016 році становив 410 млн. дол., що набагато вище, ніж сумарний органічний експорт усіх країн-членів ЄАЕС. Проте, за даними ФАО та СОТ, обсяг усього сільськогосподарського експорту з Киргизстану менший

за цю цифру. Щодо нормативно-правової бази, що регулює виробництво та обіг органічної продукції, за класифікацією IFOAM – FiBL Киргизстан належить до країн, де ця база знаходиться на стадії формування. Відповідного чинного базового закону поки немає, але є свій власний органічний стандарт, розроблений у 2014 році на базі органічного стандарту IFOAM Федерацією органічного руху Киргизстану – ФОР «BIO-KG» [235]. З 2015 року почала здійснюватись сертифікація за стандартом ФОР. Використовується гібридний підхід, що включає методика систем колективної гарантії (англ. Participatory Guarantec Systems, PGS), що широко використовується в даний час у різних країнах світу. Це виправдано, оскільки в органічному сільському господарстві Киргизстану роль кооперації є дуже високою. Крім сертифікації за стандартом ФОР, використовуються й інші стандарти виробництва органічної продукції, які проводять незалежні закордонні приватні організації, у тому числі Bio Inspecta AG (Швейцарія), OFDC (Китай), CUGB (Туреччина), Ecoglobe LLC (Вірменія). У Киргизстану нині держава практично не підтримує розвиток виробництва органічної продукції, як це практикується у США та ЄС. Підтримуючі функції виконують органічні кооперативи і, так звані, донорські, переважно приватні зарубіжні організації. У 2017 році на державному рівні було прийнято концепцію розвитку органічного сільського виробництва в Республіці Киргизстан на 2017 – 2022 роки [48], розроблено національний органічний торговий знак органічної продукції. Планується проведення робіт з гармонізації внутрішніх стандартів на органічну продукцію з міжнародними стандартами, створення в пілотних органічних аймаках виробництв із переробки та упаковки органічної сільськогосподарської продукції, що відповідає вимогам національних та міжнародних органічних стандартів.

Що стосується законодавчого закріплення норм щодо виробництва органічної продукції рослинництва, слід наголосити на тому, що 23 березня 2023 р. в Киргизстані був прийнятий Закон «Про органічне виробництво». Згідно з його положеннями, органічне виробництво поділяється на такі види: продукція тваринного та рослинного походження, включаючи продукцію

аквакультури, бджільництва; перероблені продукти сільськогосподарського походження; корми (кормові продукти); вегетативний насіннєвий матеріал та насіння для вирощування; дріжджі, які використовуються як харчовий або кормовий продукт; продукція, зібрана та перероблена з лісових, дикорослих рослин та рослинної сировини (ч. 1 ст. 1) [98]. Під органічним рослинництвом розуміється органічне виробництво культурних рослин, що включає заготівлю об'єктів рослинного світу з дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва (п. 19 ст. 2). Цікавим є те, що у пункті 29 статті 2 Закону визначено дефініцію рослинної сировини – це така сировина, яка одержана відповідно до правил органічного виробництва, без застосування пестицидів та інших засобів захисту рослин, хімічних добрив, стимуляторів росту.

В свою чергу, у статті 4 Закону Республіки Киргизстан визначено низку загальних правил, які стосуються виробництва органічної продукції рослинництва. Наприклад, оператори органічного виробництва повинні дотримуватися таких правил: 1) використання з метою органічного виробництва виключно здорових тварин та рослин, а також безпечних продуктів та сировини тваринного та рослинного походження (п. 1 ч. 1 ст. 4); 2) переробка відходів та побічних продуктів рослинного та тваринного походження, отриманих в умовах органічного виробництва, для використання в рослинництві та тваринництві (п. 9 ч. 1 ст. 4); 3) захист рослин із використанням сортів рослин, що не є результатом біотехнології, засобів біологічного контролю (ентомофагів, біопрепаратів), а також з використанням правильно організованої сівоzmіни (п. 11 ч. 1 ст. 4); 4) застосування механічних та фізичних методів захисту сільськогосподарських рослин від шкідників, бур'янів та хвороб (п. 12 ч. 1 ст. 4).

Спеціальні правила виробництва органічної продукції рослинництва, які закріплені у ст. 5 зазначеного вище Закону, стосуються особливостей обробітку ґрунту, використання сертифікованих біодинамічних препаратів, правил використання добрив та засобів захисту рослин; регламентують окремі аспекти

ведення органічного виробництва у перехідний період та інші. Загалом зазначені вимоги в цілому відповідають тим, що містить Закон України про органічне виробництво.

Варто зазначити, що стаття 9 Закону визначає перехідний період від неорганічного (традиційного) сільськогосподарського виробництва до органічного виробництва. Так, перехідний період для однорічних культур становить 2 роки, для багаторічних культур – 3 роки. Період переходу від традиційного до органічного виробництва повинен розпочатися: 1) за два роки до посіву чи посадки (для однорічних рослин); 2) за два роки до випасання худоби або збирання врожаю на пасовищних угіддях або луках для використання як органічні корми; 3) за три роки до збирання врожаю органічних продуктів (для багаторічних рослин, крім кормових рослин) (ч. 4 ст. 9). Щодо дикорослих рослин, то слід зазначити, що дозволяється проводити збирання дикорослих рослин у зонах, якщо: 1) у попередні три роки до моменту збору, зони збору не оброблялися речовинами, не дозволеними в органічному виробництві; 2) такий збір не впливає на природну рівновагу природного довкілля або на збереження виду в зоні збору; 3) збирання здійснюється в зоні, що постраждала від лісових пожеж, після закінчення періоду часу, визначеного правилами органічного виробництва, протягом якого заборонено збирання органічних продуктів з метою відновлення екосистеми (ч. 7 ст. 9 Закону). Порівнюючи з українським законодавством, слід сказати, що тривалість перехідного періоду щодо земельних ділянок для вирощування однорічних культур не може бути меншою ніж 24 місяці до початку посіву; для багаторічних культур (крім фуражних) – не менше ніж 36 місяців до першого збирання органічної продукції; для сінокосів і пасовищ для виробництва органічних кормів та щодо земельних ділянок для вирощування багаторічних фуражних культур – не менше ніж 24 місяці до першого збирання органічної продукції (ч. 3 ст. 25 Закону про органічне виробництво); для виробництва органічного насіння і садивного матеріалу – один вегетаційний період (355 днів) для розмноження однорічних культур та два вегетаційні періоди (710

днів) для розмноження багаторічних культур (ч. 5 ст. 25 Закону про органічне виробництво). Заслужують на увагу вимоги законодавства Киргизстану щодо збору дикорослих рослин в частині врахування лісових пожеж та інших надзвичайних ситуацій.

Проведення сертифікації органічного виробництва та органічної продукції встановлюється Кабінетом Міністрів Киргизької Республіки. Цей орган уповноважений здійснювати реєстрацію органів сертифікації в країні (ст. 12 Закону Республіки Киргизстан). В Україні видавати сертифікати мають право органи сертифікації, призначені Міністерством економіки України відповідно (ч. 1 ст. 27 Закону про органічне виробництво). Що стосується особливостей маркування органічної продукції рослинництва, слід зазначити, що в Республіці Киргизстан існує власний національний логотип органічної продукції, який може використовуватися для маркування, презентації та реклами органічної продукції.

Отже, з урахуванням усього вищесказаного можна зробити висновок, що виробництво органічної продукції рослинництва в Республіці Киргизстан наразі знаходиться на стадії розвитку, водночас для України вартим уваги є досвід застосування законодавства Киргизстану щодо збору дикорослих рослин в частині врахування наслідків лісових пожеж та інших надзвичайних ситуацій.

Висновки до розділу III

Враховуючи все вищезазначене, можна дійти наступних висновків:

– тимчасово в ЄС питання виробництва органічної продукції рослинництва продовжує регулюватися Регламентом Ради (ЄС) № 834/2007, Регламентом Комісії (ЄС) № 889/2008, Регламенту Комісії (ЄС) № 1235/2008. Законодавство України також має бути приведено у відповідність з цими документами. Але, з 1 січня 2021 р. вступив в дію Регламент Європейського Парламенту та Ради ЄС 2018/848. Крім того, 15 липня 2021 р. прийнято

Імплементацийний Регламент Комісії (ЄС) 2021/1165. Ці нормативно-правові акти встановлюють більш детальну регламентацію вищезазначених відносин;

– законодавство ЄС є частиною національного законодавства кожної країни – члена ЄС. Також вказані країни додатково приймають нормативно-правові акти, спрямовані на реалізацію положень, що закріплені у законодавстві ЄС (наприклад, Закон Німеччини «Про імплементацію правових актів ЄС у сфері органічного землеробства (Закон про органічне землеробство)»; Закон Австрії «Про імплементацію законодавства Європейського Союзу у сфері органічного виробництва, захищених ознак походження та традиційних особливостей»; Закон Данії «Про екологію»; Закон Польщі «Про органічне землеробство та органічне виробництво»). Перераховані нормативно-правові акти мають умовно «самостійний» характер, адже визначають лише компетенцію національних органів управління у сфері органічного виробництва;

– українське законодавство в зазначеній сфері адаптувало норми ЄС і передбачає сертифікацію як всього процесу органічного виробництва, так і обігу готової продукції. Сьогодні система сертифікації в нашій країні базується на державно-приватній моделі управління органічним виробництвом, яка передбачає, що органом сертифікації може бути будь-який суб'єкт господарювання, що має акредитацію у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції і який внесено Мінагрополітики до відповідного Державного реєстру органів сертифікації. Що ж стосується застосування приватних логотипів і розробки більш жорстких стандартів для виробників органічної сільськогосподарської продукції, то цей напрямок залишається досить не врегульованим і потребує врахування практичного досвіду європейських країн;

– законодавство США у галузі органічного виробництва є чітко структурованим. Воно складається з Кодексу федеральних правил, який містить окрему главу – 7, присвячену правовому регулюванню сільськогосподарської діяльності, включаючи органічну сертифікацію. А також Закон про виробництво органічної продукції і Національну органічну Програму.

Встановлені законодавством США вимоги до земельних ділянок, на яких вирощується органічна продукція, на наш погляд, доцільно використати і в законодавстві України. Насамперед, це стосується можливості продовження перехідного періоду, а також встановлення так званих «Буферних зон» при паралельному виробництві. Вказане є особливо актуальним, зважаючи на рівень забруднення українських земель у процесі військових дій;

– законодавство Грузії, Казахстану, Киргизстану та України щодо органічного сільськогосподарського виробництва має як спільні так і відмінні риси законодавчого забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва. Законодавство всіх зазначених країн визнає органічне сільськогосподарське виробництво пріоритетним напрямком розвитку аграрного сектору економіки. В Грузії та країнах Центральної Азії питання органічного сільськогосподарського виробництва, як і в Україні, врегульовано на законодавчому рівні шляхом прийняття спеціального закону. Загальною тенденцією розвитку законодавства залишається адаптація до законодавства Європейського Союзу щодо органічного сільськогосподарського виробництва;

– для законодавства Грузії, Казахстану, Киргизстану характерним є застосування відмінних підходів до стимулювання органічного сільськогосподарського виробництва, які полягають як у мінімізації заходів державної підтримки виробників органічної продукції з наданням переваги донорським та міжнародним організаціям (недержавні форми підтримки) (Киргизстан), так і запровадженням заходів, спрямованих на заохочення переходу традиційного агробізнесу на органічне виробництво (Грузія), для законодавства Республіки Казахстан притаманна відсутність диференціації вимог щодо виробництва окремих видів органічної продукції та наявність розгалуженої системи органів публічного адміністрування у сфері органічного сільськогосподарського виробництва;

– окремі правові норми Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва» можуть бути імплементовані до Закону про органічне виробництво, зокрема в частині органічного землеробства,

імпорту органічної продукції, вимог до органічного сільськогосподарського виробництва. Крім того, вартим запозичення є досвід заохочення переходу на органічне сільськогосподарське виробництво. Законодавча база виробництва органічної продукції рослинництва в Казахстані наразі знаходиться на стадії формування та адаптації. Водночас, окремі положення Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції», щодо інституційно-функціонального забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва заслуговують на увагу. Зокрема, вважаємо доречним адаптувати ч. 4 ст. 7 Закону Республіки Казахстан «Про виробництво органічної продукції», шляхом закріплення повноважень місцевих органів виконавчої влади в галузі органічного виробництва в Законі України про органічне виробництво;

– вартими уваги є досвід застосування законодавства Киргизстану щодо збору дикорослих рослин в частині врахування наслідків лісових пожеж та інших надзвичайних ситуацій а також запроваджена в країні киргизька модель комплексного сталого розвитку сільських громад (сіл), що поєднує історичний досвід кочової культури та перспективні досягнення сучасної цивілізації (синтезу сучасних органічних та природозберігаючих технологій) (створення органічних аймаків (ОА), яка зумовлена як особливостями спеціалізації сільськогосподарського виробництва, так і особливостями суб'єктного складу.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено вирішення наукового завдання, яке полягає у розробці теоретичних положень і наданні практичних пропозицій щодо визначення особливостей правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва.

1. У роботі з'ясовано сучасний стан дослідження формування правових засад виробництва органічної продукції рослинництва в українській юридичній науці, виокремлено три основні напрямки наукових досліджень: дослідження основоположних правових засад ведення сільськогосподарського виробництва як системоутворюючої категорії аграрного права; дослідження юридичної природи органічного сільськогосподарського виробництва; дослідження виробництва органічної продукції окремих галузей сільськогосподарського виробництва, у тому числі в галузі рослинництва. Встановлено, що комплексного дослідження правових питань виробництва органічної продукції рослинництва, незважаючи на його важливість у забезпеченні продовольчої та екологічної безпеки України, в доктрині аграрного права України проведено не було.

2. Доведено, що в теорії аграрного права виробництво органічної продукції рослинництва розглядається як напрям екологізації сільськогосподарського виробництва та різновид сільськогосподарського виробництва. Набули подальшого розвитку, запропоновані в юридичній літературі пропозиції щодо необхідності змістовного перегляду Паспорту наукової спеціальності 12.00.06, затвердженого постановою Президією ВАК України від 21 травня 2008 р. № 38-06/6, та його доповнення проблематикою актуальних досліджень в сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції.

3. Досліджено сучасний стан законодавчого забезпечення виробництва органічної продукції рослинництва в Україні. Законодавство у сфері органічного виробництва сільськогосподарської продукції рослинництва

охоплює норми міжнародного та національного права. За змістом правового регулювання відносин, що виникають у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, виокремлено наступні групи нормативно-правових актів: 1) нормативно-правові акти концептуального характеру, які закріплюють основні правові засади реалізації концепції сталого розвитку, у тому числі через призму ведення органічного сільськогосподарського виробництва; 2) нормативно-правові акти загального характеру, які визначають правові засади ведення органічного сільськогосподарського виробництва; 3) нормативно-правові акти організаційно-правового характеру, в яких закріплено повноваження органів державної влади у сфері органічного сільськогосподарського виробництва; 4) нормативно-правові акти, в яких визначено особливості виробництва органічної продукції рослинництва.

4. Автор провів періодизацію розвитку законодавства у сфері виробництва органічної продукції рослинництва починаючи з 1991 року й до цього часу, виділив чотири етапи його становлення та розвитку, виявив переваги та недоліки кожного із етапів.

5. Запропоновано широкий підхід до визначення органічної продукції (продукту) рослинництва. Згідно з ним, це – сільськогосподарська продукція рослинного походження, отримана у процесі вирощування органічних сільськогосподарських рослин і заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

6. Відштовхуючись від загального поняття «органічне виробництво», виділено кваліфікуючі ознаки виробництва органічної продукції рослинництва. Це: сертифікована сільськогосподарська діяльність, яка включає в себе вирощування органічних сільськогосподарських рослин (у т.ч. органічне насінництво і розсадництво); органічне грибівництво, виробництво органічних водоростей; виробництво органічних кормів (у частині вирощування органічних кормових культур і луківництва)) і заготівлю органічних об'єктів рослинного світу, а також переробку та реалізацію відповідної органічної продукції; може здійснюватися на землях сільськогосподарського та лісогосподарського призначення, а також природно заповідного і водного

фондів, землях громадської та житлової забудови, землях оборони; провадиться із використанням спеціальних речовин, методів і, технологій та з дотриманням вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції. Базуючись на вищезазначеному, зроблено висновок, що поняття «органічне рослинництво» є ширшим, ніж термін «органічне землеробство».

7. Наведене авторське визначення правовідносин у сфері виробництва органічної продукції рослинництва як аграрних правовідносин, що виникають, змінюються і припиняються у процесі вирощування, переробки та реалізації органічних сільськогосподарських рослин, а також заготівлі органічних об'єктів рослинного світу.

8. На основі аналізу законодавства ЄС, внесені пропозиції, спрямовані на удосконалення Закону про органічне виробництво, зокрема щодо: необхідності розглядати органічне грибівництво як окрему підгалузь органічного рослинництва; закріплення вимоги виробляти продукцію органічного виноробства з органічної сировини.

9. Встановлено, що коло суб'єктів, які так чи інакше задіяні у процесі виробництва органічної продукції рослинництва, складають: 1) оператори; 2) органи сертифікації; 3) органи виконавчої влади (а) що здійснюють державне управління та регулювання у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції б) що здійснюють державний контроль (нагляд) за діяльністю операторів; 4) органи місцевого самоврядування); 5) спеціалізовані науково-дослідні установи; 6) міжнародні організації.

10. Враховуючи, що одними з основних виробників сільськогосподарської продукції виступають особи, які ведуть особисті селянські господарства, доводиться необхідність забезпечити їм можливість виробляти сільськогосподарську органічну продукцію без набуття статусу фізичної особи-підприємця або створення юридичної особи, шляхом визнання їх на законодавчому рівні операторами.

11. Обґрунтовано, що вимоги, встановлені законодавством до виробників органічної продукції рослинництва, можна згрупувати наступним чином: загальні – стосуються всіх виробників продукції рослинництва; спеціальні (формальні) – пов'язані з необхідністю мати відповідну документацію та є обов'язковими для всіх виробників органічної продукції; особливі (технологічні) – відбивають особливості у процесі виробництва певного виду органічної продукції рослинництва, а тому їх мають дотримуватися виключно виробники такої продукції.

12. Враховуючи, що земельним і аграрним законодавством України передбачена необхідність проведення агрохімічної паспортизації земель, та з метою реалізації вказаних положень, запропоновано внести відповідні зміни до Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України, затвердженого постановою КМУ від 17 лютого 2021 р. № 124.

13. Встановлено, що порядок та умови здійснення виробництва органічної продукції рослинництва об'єднують вимоги, які включають: 1) передумови – набуття суб'єктом виробництва органічної продукції рослинництва загального статусу виробника сільськогосподарської продукції; 2) набуття виробниками органічної продукції спеціального статусу – оператора; 3) відповідність земельних ділянок, на яких здійснюється органічне виробництво, інших природних ресурсів (водних та лісових ресурсів, рослинного світу, надр та ін.) та об'єктів виробництва органічної продукції рослинництва встановленим вимогам; 4) відповідність виробничого процесу встановленим вимогам.

14. Законодавство, яке закріплює основні підстави та умови провадження діяльності у сфері виробництва органічної продукції рослинництва, характеризується вадами як формального так і змістовного характеру та потребує перегляду шляхом запровадження уніфікованих підходів до встановлення вимог та врахування стандартів Кодексу Аліментаріус.

15. Законодавче врегулювання підстав, умов та процедури здійснення сертифікації земель, на яких повинна вирощуватися продукція органічного рослинництва, не повинно обмежуватись лише землями сільськогосподарського

призначення а поширюватись на всі категорії земель, які можуть бути використані у сільськогосподарському виробництві. Потребує законодавчого врегулювання визначення вимог до інших природних ресурсів, які використовуються у органічному виробництві, адже водне законодавство, лісове законодавство, законодавство про рослинний світ, законодавство про надра не визначають специфіки використання даних природних ресурсів у виробництві органічної продукції рослинництва.

16. Визначено поняття державної підтримки виробництва органічної продукції (у т.ч. і органічної продукції рослинництва) як закріплену у законодавстві систему заходів, спрямованих на стимулювання сільськогосподарських виробників здійснювати виробництво органічної продукції, які гарантуються державою з метою забезпечення прав громадян на доступ до безпечного і якісного харчування, збереження природних ресурсів і створення умов для сталого розвитку сільських територій.

17. Особлива увага звертається на проблему законодавчого забезпечення державної підтримки органічного виробництва. Обґрунтована важливість закріплення на законодавчому рівні необхідності розроблення і прийняття державної цільової програми розвитку органічного виробництва та відповідних регіональних програм. Стверджується, що додаткову фінансову підтримку мають отримувати виробники окремих підгалузей органічного рослинництва.

18. Охарактеризовано законодавство таких країн – членів ЄС, як Австрія, Німеччина, Данія, Франція, Польща та проілюстровано співвідношення його норм із нормами законодавства ЄС у сфері органічного виробництва, а також законодавство США. Враховуючи зарубіжний досвід, запропоновано передбачити у законодавстві України: збільшення тривалості перехідного періоду до 36 місяців для вирощування всіх видів рослин або можливість ухвалення рішення щодо продовження перехідного періоду у випадках, якщо земельна ділянка була забруднена речовинами, не дозволеними до використання в органічному виробництві; встановлення так званих «буферних зон» при паралельному виробництві. Вказане є особливо актуальним, зважаючи

на рівень забруднення українських земель у процесі військових дій.

19. Доведено, що українське законодавство адаптувало норми ЄС і передбачає сертифікацію як всього процесу органічного виробництва, так і обігу готової продукції. Сьогодні система сертифікації в нашій країні базується на державно-приватній моделі управління органічним виробництвом, яка передбачає, що органом сертифікації може бути будь-який суб'єкт господарювання, що має акредитацію у сфері органічного виробництва та/або обігу продукції і який внесено Міністерством аграрної політики і продовольства України до відповідного Державного реєстру органів сертифікації.

20. Охарактеризовано законодавство Грузії, Казахстану та Киргизстану щодо органічного сільськогосподарського виробництва та здійснено його порівняльний аналіз із законодавством України. Визначено, що органічне сільськогосподарське виробництво визнано пріоритетним напрямком розвитку аграрного сектору економіки як Грузії, Казахстану та Киргизстану так і України. Законодавство зазначених вище країн та України про органічне сільськогосподарське виробництво є подібним, оскільки триває процес адаптації до законодавства Європейського Союзу. Водночас, окремі правові норми Закону Грузії «Про здійснення біологічного сільськогосподарського виробництва» можуть бути імплементовані до Закону про органічне виробництво, зокрема в частині органічного землеробства, імпорту органічної продукції, вимог до органічного сільськогосподарського виробництва. Крім того, вартим запозичення є досвід заохочення переходу на органічне сільськогосподарське виробництво. Це сприятиме вдосконаленню вітчизняного законодавства стосовно правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрне право: підручник. / За ред. А. М. Статівки. Харків: Право. 2018. 416 с.
2. Багай Н. О. Правове забезпечення реєстрації операторів, що здійснюють виробництво органічної продукції. Органічне сільськогосподарське виробництво: монографія. / За заг. ред. проф. М. В. Шульги. Харків: Юрайт. 2020. С. 89 – 99.
3. Бакай Ю. Ю. Правова регламентація грантового фінансування сільськогосподарських товаровиробників. Продовольча безпека в умовах сучасних викликів: національно-правовий та міжнародний аспекти: збірка матеріалів та тез доповідей учасників Дискусійної панелі VI Харківського міжнародного юридичного форуму (м. Харків, 7 жовтня 2022 р.). / За ред. Т. В. Курман, В. П. Станіславського. Харків: Юрайт, 2022. С. 13 – 16.
4. Барабаш О. Ю., Сич З. Д., Носко В. Л. Управление ростом и развитием во времяухода за овощными культурами: борьба с вредителями и болезнями. URL: https://agromage.com/stat_id.php?id=510 (дата звернення: 30.06.2023).
5. Батигіна О. М. Правові підстави запровадження власної системи сертифікації органічного виробництва. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції. (м. Запоріжжя, 11 червня 2021р.). / За ред. О. Г. Бондаря, Д. В. Федчишина. Запоріжжя: Вид. дім «Гельветика», 2021. С. 13 – 17.
6. Бомко В. С., Бабенко С. П., Москалик О. Ю. Годівля сільськогосподарських тварин: підручник. Біла Церква. 2009. 240 с., іл.
7. В Україні проводять масштабну кампанію популяризації органічних сертифікованих харчових продуктів. URL: <https://agravery.com/uk/posts/show/v-ukraini-provodat-masstabnu-kampaniu-popularizacii-organicnih-sertifikovanih-harcovih-produktiv> (дата звернення 30.06.2023).

8. Ващишин М. Я. Земельні правовідносини у селянських (фермерських) господарствах: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2000. 20 с.
9. Вимоги до продукції. URL: <https://export.gov.ua/good/review/44>
10. Виробники органічної продукції мають можливість скористатися програмами підтримки. URL: <https://minagro.gov.ua/news/virobniki-organichnoyi-produktsiyi-mayut-mozhlivist-skoristatisya-programami-pidtrimki> (дата звернення 30.06.2023).
11. Гаєцька-Колотило Я. З. Організаційно-правові форми сільськогосподарської кооперації в Україні: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2003. 22 с.
12. Гафурова О. В. Агрохімічна паспортизація земель сільськогосподарського призначення: теоретико-правові аспекти. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право. 2014. Вип. 197 (3). С. 90 – 96.
13. Гафурова О. В. Адаптація аграрного законодавства України до вимог ЄС у сфері органічного сільськогосподарського виробництва. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні. / За заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 273 – 286.
14. Гафурова О. В. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробників органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та ЄС. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (29-30 вересня 2017 р.) / За ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. С. 36 – 39.
15. Гафурова О. В. Правові проблеми соціального розвитку села: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06; НАН України. Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2015. 477 с.

16. Гафурова О. В. Проблеми правового регулювання діяльності особистих селянських господарств. Часопис Київського університету права. 2016. № 3. С. 280 – 284.
17. Гафурова О. В. Сільськогосподарська діяльність (сільськогосподарське виробництво) як об'єкт аграрних правовідносин. Підприємництво, господарство і право. 2008. № 4. С. 56 – 59.
18. Гафурова О. В., Марченко С. І. Правове регулювання державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва за законодавством України та ЄС. Право. Людина. Довкілля. 2019. Вип. 10. № 4. С. 29 – 35.
19. Гафурова О. В., Псутурі Б. Д. Органічне рослинництво як аграрно-правова категорія. Право. Людина. Довкілля. 2021. Вип. 12. № 1. С. 28 – 34.
20. Гафурова О. В., Сиволицька С. І. Державна підтримка фермерських господарств в Україні та Європейському Союзі: правові аспекти: монографія. Київ: ЦП «Компринт», 2017. 335 с.
21. Городній М. Г., Петренко М. І., Яворський О. Г. Кормовиробництво з основами землеробства: навч. посібник. Київ: Вища школа, 1983. 327 с.
22. Григор'єва Х. А. Державна підтримка сільського господарства України: проблеми правового забезпечення: монографія. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2019. 596 с.
23. Грузия. Перспективы инновационной политики 2020: Восточная Европа и Южный Кавказ. URL: https://unece.org/sites/default/files/2021-09/RU-Sub-regional_Innovation_Policy_Outlook_2020_GEORGIA_CHAPTERS.pdf (дата звернення 30.06.2023).
24. Гурковська К. А., Мороз О. Б., Назар Ю. С., Сукмановська Л. М. Фінансове право України: навч. посібник (у схемах, таблицях та коментарях). Львів: ЛьвДУВС, 2016. 308 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/449/1/%d1%84%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bd%d1%81%d0%be%d0%b2%d0%b5%20%d0%bf%d1%80%d0%b0%d0%b2%d0%be%20%d1%81%d1%85%d0%b5%d0%bc%d0%b8.pdf> (дата звернення 30.06.2023).

25. Дейнега М. А. Органічне землеробство – умова сталого природокористування: правове забезпечення. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (29-30 вересня 2017 р.). / За ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. С. 51 – 55.

26. Держава компенсуватиме вартість сертифікації органічного виробництва. URL: <https://agropolit.com/news/15240-derjava-kompensuvatime-vartist-sertifikatsiyi-organichnogo-virobnitstva> (дата звернення 30.06.2023).

27. Державний реєстр органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції. URL: <https://minagro.gov.ua/file-storage/derzhavnij-reyestr-organiv-sertifikatsiyi-u-sferi-organichnogo-virobnictva-ta-obigu-organichnoyi-produktsiyi> (дата звернення: 30.06.2023).

28. Деякі питання діяльності центральних органів виконавчої влади: постанова Кабінету Міністрів України від 17.02.2021 р. № 124. Офіційний вісник України. 2021 р. № 17. Ст. 676.

29. Деякі питання звітності у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продук: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 31.12.2020 р. № 2834. Офіційний вісник України. 2021. № 16. Ст. 635. (Втратив чинність на підставі наказу Міністерства аграрної політики та продовольства України від 03.10.2022 р. № 759).

30. Деякі питання Міністерства захисту довкілля та природних ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 25.06.2020 р. № 614. Офіційний вісник України. 2020. № 59. Ст. 1853.

31. Деякі питання надання державних гарантій на портфельній основі: постанова Кабінету Міністрів України від 14.07.2021 р. № 723. Офіційний вісник України. 2021. № 58. Ст. 3604.

32. Духневич А. В., Сидор В. Д. Державна підтримка сільського господарства. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: земельне та аграрне право. / Ред. кол.: М. В. Шульга, В. В. Носік, П. Ф. Кулинич. Харків: Право, 2019. С.105 – 111.

33. Єрмоленко В. М. Аграрні майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств в Україні: автореф. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2008. 35 с.

34. Єрмоленко В. М. Компетенційні колізії законодавчого забезпечення органічного сільськогосподарського виробництва. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 червня 2021р.). / За заг. ред. О. Г. Бондаря, Д. В. Федчишина. Запоріжжя: вид. дім «Гельветика», 2021. С. 49 – 52.

35. Єрмоленко В. М. Майнові правовідносини приватних сільськогосподарських підприємств: теорія, законодавство, практика: монографія. Київ: Магістр-XXI сторіччя, 2005. 304 с.

36. Єрмоленко В. М. Рослинництво. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т.: Т. 16: Земельне та аграрне право. / Ред. кол.: М. В. Шульга, В. В. Носік, П. Ф. Кулинич. Харків: Право. 2019. С. 551 – 552.

37. Єрмоленко В. М. Сільськогосподарська продукція як аграрно-правова категорія. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 6. С. 58 – 62.

38. Єрмоленко В. М., Черняк Є. О. Деякі правові проблеми органічного виробництва в Україні. Науковий вісник НУБіП України. 2014. Вип. 197. Ч. 1. С. 40 – 45.

39. Зерова М. Я. Гриби. URL: <https://leksika.com.ua/18810925/ure/gribi> (дата звернення: 30.06.2023).

40. Казанджі А. В. Стратегічні вектори розвитку ринку органічної продукції України. Інтелект XXI. 2018. № 1. С. 72 – 76.

41. Каракаш І. І. Органічне землеробство та перспективи його розвиток в Україні. Правові засади ведення органічного землеробства: Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (29 – 30 вересня 2017 р.). / За ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. С. 80 – 84.

42. Кельман М. С., Мурашин О. Г., Хома Н. М. Загальна теорія держави та права : підручник. Львів: «Новий Світ – 2000». 2003. 584 с.

43. Кириленко І. Г., Милованов Є. В. Наукове забезпечення розвитку органічного агровиробництва. Економіка АПК. 2019. № 3. С. 27 – 41.

44. Кобецька Н. Р. Огляд законодавчого регулювання органічного землеробства в Республіці Польща. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 червня 2021р.). / За заг. ред. О. Г. Бондаря, Д. В. Федчишина. Запоріжжя: вид. дім «Гельветика», 2021. С. 68 – 72.

45. Коваленко Т. О. Правові аспекти маркування органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України та ЄС. Держава і право. Серія: Юридичні науки. 2018. Вип. 79. С. 204 – 215.

46. Коваленко Т. О., Марченко С. І. Правове регулювання господарської діяльності в агропромисловому комплексі України: навч. осібник. Київ: Юрінком Інтер, 2015. 296 с.

47. Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області у 2021 році. URL: <https://www.if.gov.ua/storage/app/sites/24/documentu-2021/2010-арк-к-рр-комплексна-програма.pdf> (дата звернення: 30.06.2023).

48. Концепція розвитку органічного сільського господарства в Кыргызской Республіке на 2017 – 2022 гг. URL: <http://cbd.minjust.gov.kg/act/view/ru-ru/100186> (дата звернення 30.06.2023).

49. Концепція держпрограми розвитку органічного виробництва в Україні. URL: <https://organic.com.ua/konczepczyia-derzhprogrami-rozvitku-organichnogo-virobnicztva/> (дата звернення: 30.06.2023).

50. Кормовиробництво і луківництво. URL: <https://visnyk-unaus.udau.edu.ua/rubriki-zhurnalu/agronomya/kormovirobnicztvo-lukvnicztvo.html>

51. Корнієнко В. М. Правове регулювання органічного сільського господарства: історія розвитку та сучасний стан. Розвиток організаційно-правових форм господарювання в аграрному секторі: матеріали «круглого столу» (м. Харків, 13 червня 2014 р.) : збірник тез наукових доповідей / За ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Оберіг, 2014. С. 93 – 95.

52. Корнієнко Г. С. Агробізнес в Україні: теоретико-правові проблеми становлення та розвитку: монографія. Харків: Юрайт, 2023. 560 с.
53. Корнієнко Г. С. Правові аспекти органічного виробництва сільськогосподарської продукції в Україні. *Jurnalul juridic national: teorieș i practică*. 2020. № 5 (45). С. 124 – 129. URL: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/124-130_6.pdf (дата звернення: 30.06.2023).
54. Костецький Я. І. Новітня парадигма розвитку аграрного сектору України: дис... д-ра. екон. наук.: 08.00.03. ТНЕУ. Тернопіль, 2019. 473 с.
55. Кравець Н. В. Екологізація аграрного виробництва як принцип аграрного права: автореф. дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06: Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2015. 19 с.
56. Кравець Н. В. Правові аспекти органічного сільського господарства як засобу реалізації принципу екологізації аграрного виробництва. *Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право*. 2014. Вип. 197(1). С. 102 – 110.
57. Кравчук І. І., Кравчук І. А. Роль консалтингу у розвитку органічного виробництва в Україні. *Органічне виробництво і продовольча безпека: збірник доповідей учасників VII Міжнародної науково-практичної конференції*. Житомир: ЖНАЕУ, 2019. С. 209 – 212.
58. Кулинич П. Ф., Кулинич О. П. Підстави та умови ведення органічного сільськогосподарського виробництва у сфері рослинництва: проблеми законодавчого забезпечення. *Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія*. / За заг. ред. М. В. Шультги. Харків: Юрайт. 2020. С. 143 – 157.
59. Курман Т. В. Органічне сільське господарство: поняття та правові засади. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юрид. науки»*. 2017. Вип. 4. Т. 1. С. 113 – 117.
60. Курман Т. В. Правовое обеспечение хозяйственной деятельности государственных специализированных сельскохозяйственных предприятий: монография. Харків: СПД-ФЛ Чальцев А. В., 2007. 208 с.

61. Курман Т. В. Сталий розвиток сільськогосподарського виробництва: проблеми правового забезпечення: монографія. Харків: Юрайт, 2018. 376 с.
62. Курман Т. В. Теоретико-правові засади органічного сільського господарства в умовах забезпечення сталого розвитку. Актуальні проблеми правового регулювання аграрних, земельних, екологічних та природоресурсних відносин в Україні: колектив. монографія. / Відп. ред.: Т. Є. Харитонова, І. І. Каракаш. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 357 – 383.
63. Ласло О. О. Органічне землеробство – шлях до екологічно безпечної продукції. Вісник Полтавської державної аграрної академії. 2009. № 1. С. 137 – 139.
64. Лісовий кодекс України: Закон України від 21.01.1994 № 3852-ХІІ. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1994. № 17. Ст. 99.
65. Луц Д. М., Гречковський Д. В. Щодо напрямів підтримки органічного виробництва у 2021 році. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 червня 2021 р.). / За заг. ред. О. Г. Бондаря, Д. В. Федчишина. Запоріжжя: вид. дім «Гельветика», 2021. С. 87 – 91.
66. Лямцева Т. В. Правове забезпечення виробничо-господарської діяльності державних спеціалізованих сільськогосподарських підприємств: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2001. 203 с.
67. Магомедова Т. М. Правове регулювання використання та охорони земельних ділянок для вирощування кормів для худоби : дис.... д-ра філософії; 081 «Право». Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2020. 256 с.
68. Мазур В. А., Поліщук І. С., Телекало Н. В., Мордванюк М. О. Рослинництво: навч. посібник. Ч. 1. Вінниця: Видавництво ТОВ «Друк». 2020. 352 с.
69. Малохліб О. С. Нормативне забезпечення рецепції міжнародних стандартів ведення органічного виробництва у чинне національне

законодавство. Право і суспільство. 2022. № 6. С. 137 – 144. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2022/6_2022/21.pdf (дата звернення: 30.06.2023).

70. Маменко П. М. Біологічний контроль шкідників: особливості та переваги. URL: <https://enzim-agro.com/agrodirectory/biologichnij-kontrol-shkidnikiv-osoblivosti-ta-perevagi/> (дата звернення: 30.06.2023).

71. Марченко С. І. Організаційно-правові питання товарного сільськогосподарського виробництва в Україні: монографія. Київ: ВГЛ «Обрії», 2010. 200 с.

72. Марченко С. І. Поняття державної підтримки суб'єктів аграрного підприємництва. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юрид. науки. 2002. Вип. 46. С. 145 – 149.

73. Марченко С. І. Правові проблеми державної підтримки органічного сільськогосподарського виробництва. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні. / За заг. ред. М.В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 123 – 132.

74. Марченко С. І. Сільськогосподарська продукція як об'єкт аграрних правовідносин. Актуальні питання реформування правової системи України: збірник статей за матеріалами VI Міжнародної науково-практичної конференції (м. Луцьк, 29 – 30 травня 2009 р.). / Уклад. Т. Д. Климчук. Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2009. С. 411 – 412.

75. Марченко С. М. Публічне адміністрування у сфері виробництва органічної сільськогосподарської продукції за законодавством України. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 червня 2021 р.). / За заг. ред. О. Г. Бондаря, Д. В. Федчишина. Запоріжжя: вид. дім «Гельветика. 2021. С. 95 – 97.

76. Мельник В. О. Генеза правового регулювання міжнародних відносин у сфері органічного виробництва. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право. 2014. Вип. 197(3). С. 66 – 72.

77. Мельник В. О. Органічне виробництво сільськогосподарської продукції в Україні. Часопис Київського університету права. 2017. № 3. С. 238 – 241.

78. Мельник В. О. Правове регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2018. 222 с.

79. Мельник В. О. Правове регулювання органічного сільськогосподарського виробництва в Україні: автореф. дис.. ...канд. юрид. наук: 12.00.06. Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2018. 23 с.

80. Мельник І. О. Кити аграрного ринку. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/zemelne-agrarne-pravo/kiti-agrarnogo-rinku.html> (дата звернення: 30.06.2023).

81. Милованов Є. В. Правові засади регулювання органічного виробництва в країнах ЄС. Економіка АПК. 2018. № 5. С. 117 – 125.

82. Мінекономіки заважає виробникам органічної продукції отримати держпідтримку. URL: <https://agropolit.com/blog/484-minekonomiki-zavajaye-virobnikom-organichnoyi-produktsiyi-otrimati-derjpidtrimku> (дата звернення 30.06.2023).

83. Мінькова О. Г., Сакало В. М., Горб О. О. Маркування та сертифікація органічної продукції. Актуальні проблеми економіки. 2016. № 2. С. 126 – 135.

84. Мірзоева Т. В. Розвиток лікарського рослинництва в контексті збереження біорізноманіття. URL: <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2020/05/13.pdf> (дата звернення: 30.06.2023).

85. На підтримку фермерів, які переходять на біовиробництво, в держбюджеті Грузії 2023 року передбачено \$186 тисяч. URL: <https://eastfruit.com/uk/novyny/na-pidtrymku-fermeriv-yaki-perekhodyat-na-biovyrobnytstvo-v>

derzhbyudzheti-hruziyi-2023-roku-peredbacheno-186-tysyach/ (дата звернення 30.06.2023).

86. Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства. URL: <http://coa-ukraine.com/ua/> (дата звернення 30.06.2023).

87. Новак Н. П. Міжнародно-правові стандарти у сфері виробництва та обігу органічної продукції. Підприємництво, господарство і право. 2020. № 12. С. 321-324.

88. Новак Н. П. Міжнародні аспекти адміністративно-правового забезпечення органічної продукції на прикладі Польщі, Словаччини та Чеської Республіки. Науковий вісник публічного та приватного права. Випуск 5. Том 2. 2020. С. 102 – 105.

89. Новак Т. С., Мельник В. О. Суб'єкти правовідносин у сфері органічного сільськогосподарського виробництва: загальна характеристика. Право. Людина. Довкілля. 2021. Вип. 12. № 2 . С. 65 – 73.

90. Новицький В. В. Еволюція міжнародно-правових ініціатив у сфері сталого розвитку. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». Випуск 15. Ч. 1. 2011. С. 60 – 63.

91. Новое законодательство «О производстве и обороте органической продукции», разработанное при поддержке АПД. URL: <https://agrardialog-kaz.de/organicheskoe-selskoe-hozyajstvo/%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D0%B5-%D0%B7%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B4%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C%D1%81%D1%82%D0%B2%D0%BE-%D0%BE-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B8%D0%B7%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D1%81%D1%82/> (дата звернення 30.06.2023).

92. Носік В. В. Право на органічне землеробство у контексті здійснення на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (29-30 вересня 2017 р.). / За ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. С. 177 – 181.

93. Носік В. В. Правове забезпечення виробництва і обігу органічної продукції у особистих селянських господарствах. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 11 червня 2021 р.). / Ред.: О. Г. Бондарь, Д. В. Федчишин. Запоріжжя: Гельветика. 2021. С. 98 – 102.

94. Носік В. В. Теоретичні та законодавчі основи здійснення права на органічне виробництво в умовах реалізації цілей сталого розвитку до 2030 року в Україні. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія. / За заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. С. 36 – 50.

95. О мерах по реализации Указов Президента Республики Казахстан от 17 июня 2019 г. № 17 и от 1 июля 2019 г. № 46 «О мерах по дальнейшему совершенствованию системы государственного управления Республики Казахстан»: Постановление Правительства Республики Казахстан от 10 июля 2019 г. № 497. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=32859810 (дата звернення 30.06.2023).

96. О некоторых вопросах министерств здравоохранения и национальной экономики Республики Казахстан: Постановление Правительства Республики Казахстан от 17 февраля 2017 г. № 71. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37732497 (дата звернення 30.06.2023).

97. О производстве органической продукции: Закон Республики Казахстан от 27 ноября 2015 г. № 423-V. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=37002307 (дата звернення 30.06.2023).

98. Об органическом производстве. Закон Кыргызской Республики от 23 марта 2023 г. № 66. URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/kyr215832.pdf> (дата звернення 30.06.2023).

99. Органические аймаки Кыргызстана – аграрные новшества, отвечающие мировым трендам. URL: <http://ekois.net/organicheskie-ajmaki-kyrgyzstana-agrarnye-novshestva-otvechayushhie-mirovym-trendam/> (дата звернення 30.06.2023).

100. Органическое сельское хозяйство: шаг стран Восточной Европы, Кавказа и Центральной Азии навстречу «зеленой» экономике. URL: http://organic.ua/images/unep_organic_ru_v2.pdf (дата звернення: 30.06.2023).

101. Органічне виробництво в Україні. URL: <https://minagro.gov.ua/napryamki/organichne-virobnictvo/organichne-virobnictvo-v-ukrayini> (дата звернення: 30.06.2023).

102. Органічне виробництво: право і бізнес: матеріали науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 17 червня 2021 р.). / За заг. ред. О. Г. Бондаря та Д. В. Федчишина. Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 150 с.

103. Органічне сільськогосподарське виробництво в Україні: правові засади ведення: монографія. / За заг. ред. М. В. Шульги. Харків: Юрайт, 2020. 308 с.

104. Особисті селянські господарства за регіонами на 1 січня 2022 року. URL: https://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2022/sg/osg/arh_osg_reg_2021u.html (дата звернення: 30.06.2023).

105. Особливості виходу на ринок Республіки Австрія. URL: <https://austria.mfa.gov.ua/spivrobotnictvo/128-torgovelyno-jekonomichne-spivrobotnictvo-mizh-ukrajinoju-ta-avstrijeju/soblivosti-vihodu-na-rinok-respubliki-avstriya> (дата звернення 30.06.2023).

106. Отчёт по органическому сельскому хозяйству страны: Грузия 2021. URL: http://www.ekoconnect.org/tl_files/eko/p/Projekte/MOE-Laenderberichte/Otchjot-po-organicheskomu-selskomu-hozjajstvu-strany-Gruzija-EkoConnect-2021.pdf (дата звернення 30.06.2023).

107. Павлюченко Ю. М. Концептуальні засади господарсько-правового забезпечення аграрного ринку: монографія. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2022. 360 с.

108. Паламарчук В. Д., Поліщук І. С., Каленська С. М., Єрмакова Л. М. Системи сучасних інтенсивних технологій у рослинництві. Підручник. Вінниця. 2012. 370 с.

109. Пархоменко М. М. Правове регулювання органічного виробництва в Україні. Форум права. 2011 р. № 4. С. 546 – 552. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&S21COM=S&2_S21P03=FLA=&2_S21STR=FP_index.htm_2011_4_91 (дата звернення: 30.06.2023).

110. Паспорт наукової спеціальності 12.00.06, затверджений постановою Президії ВАК України від 21.05.2008 р. № 38-06/6. Бюлетень Вищої атестаційної комісії України. 2009. № 2. Стор. 7.

111. Перелік органів іноземної сертифікації. URL: <https://dpss.gov.ua/bezpechnist-harchovih-produktiv-ta-veterinarna-medicina/perelik-organiv-inozemnoyi-sertifikaciyi> (дата звернення: 30.06.2023).

112. Пиндус В., Гуцаленко О., Омельчук С., Василенко Л., Горбань С. Основи органічного рослинництва: навч. посібник. Київ: Науково-методичний центр ВФПО, 2022. 326 с.

113. Питання Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства: постанова Кабінету Міністрів України від 11.09.2019 р. № 838. Офіційний вісник України. 2019. № 74. Ст. 2588.

114. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21.04.2022 р. № 266/2022. Офіційний вісник України. 2022. № 49. Ст. 2698.

115. Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: дис.... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ. 2015. 225 с.

116. Піддубна Д. С. Правовий захист органічної продукції від генетично модифікованих організмів в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2015. 20 с.

117. Погрібний О. О. Селянські господарства і оренда: організаційно-правові питання. Київ: Урожай, 1992. 192 с.

118. Поліводський О. А. Правове регулювання реалізації сільськогосподарської продукції: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06.; НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 1999. 194 с.

119. Полюхович Л. І. Організаційно-правові питання виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції у контексті вимог СОТ: дис... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2013. 226 с.

120. Порядок використання коштів, передбачених у державному бюджеті для державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом виділення бюджетних субсидій з розрахунку на одиницю оброблюваних угідь: постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2021 р. № 886. Офіційний вісник України. 2021. № 68. Ст. 4258.

121. Порядок, періодичність декларування та подання зведених матеріалів щодо обсягів органічної продукції, що вводиться в обіг: Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 03.10.2022 р. № 759, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 25.11.2022 р. за № 1476/38812. Офіційний вісник України. 2022. № 98. Ст. 6152.

122. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів науково-практичної конференції (29-30 вересня 2017 року). / За ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. 246 с.

123. Предпринимательский кодекс Республики Казахстан. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38259854 (дата звернення 30.06.2023).

124. Про аквакультуру: Закон України від 18.09.2012р. № 5293-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 43. Ст. 616.

125. Про акредитацію органів з оцінки відповідності: Закон України від 17.05.2001 р. № 2407-III. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 32. Ст. 170.

126. Про безпечність та гігієну кормів: Закон України від 21.12.2017 р. № 2264-VII. Відомості Верховної Ради. 2018. № 10. Ст. 53.

127. Про використання земель оборони: Закон України від 27.11.2003 р. № 1345-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 14. Ст. 209.

128. Про виноград та виноградне вино: Закон України від 16.06.2005 р. № 2662-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2005. № 31. Ст. 419.

129. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини: Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2014. № 20 – 21. Ст. 721. (Втратив чинність на підставі Закону № 2496-VIII від 10.07.2018).

130. Про внесення зміни до Ліцензійних умов провадження господарської діяльності з культивування рослин, включених до таблиці І переліку наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, затвердженого Кабінетом Міністрів України, розроблення, виробництва, виготовлення, зберігання, перевезення, придбання, реалізації (відпуску), ввезення на територію України, вивезення з території України, використання, знищення наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів, включених до зазначеного переліку: постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2022 р. № 452. Офіційний вісник України. 2022. № 34. Ст. 1860.

131. Про врегулювання питань щодо спеціального використання лісових ресурсів: постанова Кабінету Міністрів України від 23.05.2007 р. № 761. Офіційний вісник України. 2007. № 39. Ст. 1550.

132. Про господарську діяльність у Збройних Силах України: Закон України від 21.09.1999 р. № 1076-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 48. Ст. 408.

133. Про Державний бюджет України на 2023 рік: Закон України від 03.11.2023 р. № 2710-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 94. Ст. 5847.

134. Про державний контроль за використанням та охороною земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 963-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 39. Ст. 350.

135. Про державний контроль за дотриманням законодавства про харчові продукти, корми, побічні продукти тваринного походження, здоров'я та

благополуччя тварин: Закон України від 18.05.2017 р. № 2042-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2017. № 31. Ст. 343.

136. Про державні цільові програми: Закон України від 18.03.2004 р. № 1621-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 25. Ст. 352.

137. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24.06.2004 р. № 1877-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 49. Ст. 527.

138. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру: постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 р. № 15. Офіційний вісник України. 2015. № 7. Ст. 164.

139. Про дитяче харчування: Закон України від 14.09.2006 р. № 142-V. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 44. Ст.433.

140. Про забезпечення реалізації деяких положень Закону України «Про зерно та ринок зерна в Україні»: постанова Кабінету Міністрів України від 17.11.2004 р. № 1569. Офіційний вісник України. 2004 р. № 46. Ст. 3053.

141. Про затвердження Вимог до матеріально-технічної бази та інших об'єктів інфраструктури, необхідних для виконання функцій із сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 31.12.2020 р. № 2833, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 20.01.2021 р. за № 81/35703. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0081-21#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

142. Про затвердження галузевої Програми розвитку садівництва України на період до 2025 року і галузевої Програми розвитку виноградарства та виноробства України на період до 2025 року: наказ Міністерства аграрної політики України, Української академії аграрних наук від 21.07.2008 р. № 444/74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0444555-08#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

143. Про затвердження державного логотипа для органічної продукції: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від

22.02.2019 р. № 67, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 14.03.2019 р. за № 261/33232. Офіційний вісник України. 2019. № 26. Ст. 924.

144. Про затвердження Інструкції про порядок установлення нормативів спеціального використання природних рослинних ресурсів: наказ Міністерства екології та природнихресурсів України від 12.02.2002 р. № 61, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 28.02.2002 р. за № 202/6490. Офіційний вісник України. 2002. № 10. Ст. 491.

145. Про затвердження критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від провадження органом сертифікації господарської діяльності у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції і визначається періодичність здійснення планових заходів державного нагляду (контролю) Державною службою з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 22.09.2021 р. № 1005. Офіційний вісник України. 2021. № 78. Ст. 4934.

146. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 року: постанова Кабінет Міністрів України від 03.03.2021 р. № 179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/179-2021-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

147. Про затвердження нормативів оптимального співвідношення культур у сівозмінах у різних природно-сільськогосподарських регіонах: постанова Кабінету Міністрів України від 11.02.2010 р. № 164. Офіційний вісник України. 2010. № 13. Ст. 613.

148. Про затвердження переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил: постанова Кабінету Міністрів України від 25.07.2000 р. № 1171. Офіційний вісник України. 2000. № 30. Ст. 1279.

149. Про затвердження Переліку речовин (інгредієнтів, компонентів), що дозволяється використовувати у процесі органічного виробництва та які дозволені до використання у гранично допустимих кількостях: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України

від 09.06.2020 р. № 1073, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 07.08.2020 р. за № 763/35046. Офіційний вісник України. 2020. № 65. Ст. 2109.

150. Про затвердження Положення про Державне агентство лісових ресурсів України: постанова Кабінету Міністрів України від 08.10.2014 р. № 521. Офіційний вісник України. 2014. № 82. Ст. 2333.

151. Про затвердження Положення про Державне агентство меліорації та рибного господарства України: постанова Кабінету Міністрів України від 30.09.2015 р. № 895. Офіційний вісник України. 2015. № 90. Ст. 3018.

152. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів: постанова Кабінету Міністрів України від 02.09.2015 р. № 667. Офіційний вісник України. 2015. № 73. Ст. 2402.

153. Про затвердження Положення про Міністерство аграрної політики та продовольства України: постанова Кабінету Міністрів України від 25 листопада 2015 р. № 1119. Офіційний вісник України. 2016 р. № 2. Ст. 68. (Втратила чинність на підставі постанови КМУ від 17.02.2021 р. № 124).

154. Про затвердження Положення про Національну комісію із зводу харчових продуктів Кодекс аліментаріус та її персонального складу: постанова Кабінету Міністрів України від 19.04.1999 р. № 616. Офіційний вісник України. 1999. № 16. Стор. 29. (Втратила чинність на підставі постанови КМУ від 03.07.2006 р. № 903).

155. Про затвердження Положення про спеціальні сировинні зони для виробництва сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 26.06.1996 р. № 679 (Втратила чинність на підставі постанови КМУ від 03.10.2007 р. № 1195). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/679-96-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

156. Про затвердження Порядку (детальних правил) органічного виробництва та обігу органічної продукції: постанова Кабінет Міністрів України від 23.10.2019 р. № 970. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/970-2019-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

157. Про затвердження Порядку ведення Державного реєстру операторів, що здійснюють виробництво продукції відповідно до вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції, Державного реєстру органічного насіння і садивного матеріалу: постанова Кабінету Міністрів України від 12.02.2020 р. № 87. Офіційний вісник України. 2020. № 17. Ст. 668.

158. Про затвердження Порядку ведення Переліку органів іноземної сертифікації: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 26.05.2020 р. № 985, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 11.06.2020 р. за № 506/34789. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0506-20#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

159. Про затвердження Порядку визначення періодичності здійснення планових заходів державного контролю відповідності діяльності операторів (потужностей) вимогам законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції, які здійснюються Державною службою з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів, та критеріїв, за якими оцінюється ступінь ризику від її провадження: постанова Кабінету Міністрів України від 09.02.2022 р. № 102. Офіційний вісник України. 2022. № 16. Ст. 857.

160. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам та іншим виробникам сільськогосподарської продукції: постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.2022 р. № 918. Офіційний вісник України. 2022. № 68. Ст. 4113.

161. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для відшкодування втрат від пошкодження посівів сільськогосподарських культур внаслідок надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру: постанова Кабінету Міністрів України від 11.08.2021 р. № 885. Офіційний вісник України. 2021. № 68. Ст. 4257.

162. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання фінансової підтримки розвитку фермерських господарств: постанова Кабінету Міністрів України від 07.02.2018 р. № 106. Офіційний вісник України. 2018. № 22. Ст. 728.

163. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для фінансової підтримки сільгосптоваровиробників: постанова Кабінету Міністрів України від 08.02.2017 р. № 77. Офіційний вісник України. 2017. № 17. Ст. 489.

164. Про затвердження Порядку випуску бланків складських документів на зерно, їх передачі та продажу зерновим складам та типового договору складського зберігання зерна: постанова Кабінету Міністрів України від 11.04.2003 р. № 510. Офіційний вісник України. 2003. № 16. Ст. 706.

165. Про затвердження Порядку декларування зерна суб'єктами зберігання зерна: постанова Кабінету Міністрів України від 12.12.2002 р. № 1877. Офіційний вісник України. 2002. № 51. Ст. 2307.

166. Про затвердження Порядку надання статусу спеціальної зони з виробництва сировини, що використовується для виготовлення продуктів дитячого та дієтичного харчування: постанова Кабінету Міністрів України від 3 жовтня 2007 р. № 1195. Офіційний вісник України. 2007. № 76. Ст. 2819. (Втратила чинність на підставі постанови КМУ № 750 від 01.07. 2022).

167. Про затвердження Порядку підтвердження спеціальних знань інспектора з органічного виробництва та/або обігу органічної продукції у сфері органічного виробництва: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 02.06.2022 р. № 326, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 16.06.2022 р. за № 669/38005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0669-22#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

168. Про затвердження Порядку проведення державної реєстрації потужностей, ведення державного реєстру потужностей операторів ринку та надання інформації з нього заінтересованим суб'єктам: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 10.02.2016 р. № 39,

zareestrovaniy v Ministerstvi yustitsii Ukraini 12.03.2016 r. za № 382/28512. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0382-16#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

169. Про затвердження Порядку реєстрації осіб, які здійснюють господарську діяльність, пов'язану з виробництвом та обігом об'єктів регулювання: наказ Міністерства аграрної політики України від 21.11.2006 р. № 690, zareestrovaniy v Ministerstvi yustitsii Ukraini 07.12.2006 r. za № 1286/13160. Офіційний вісник України. 2006. № 50. Ст. 3349.

170. Про затвердження Порядку сертифікації органічного виробництва та/або обігу органічної продукції та внесення змін до постанови, Кабінету Міністрів України від 23 жовтня 2019 р. № 970: постанова Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1032. Офіційний вісник України. 2020 р. № 89. Ст. 2849.

171. Про затвердження Порядку сертифікації товару з географічним зазначенням або традиційною гарантованою особливістю, форми сертифіката на відповідність товару специфікації і Порядку розгляду апеляцій на рішення органів сертифікації: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 26.01.2023 р. № 68, zareestrovaniy v Ministerstvi yustitsii Ukraini 28.02.2023 r. za № 363/39419. Офіційний вісник України. 2023. № 28. Ст. 1592.

172. Про затвердження Примірною договору довгострокового тимчасового користування лісами: наказ Міністерства аграрної політики і продовольства України від 07.09.2012 р. № 551. URL: https://zakon.isu.net.ua/sites/default/files/normdocs/pro_zatverdzhennya_prymirnogo_dogovoru.doc (дата звернення: 30.06.2023).

173. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік: розпорядження Кабінету Міністрів України від 03.04.2017 р. № 275-р. Урядовий кур'єр. № 85. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

174. Про затвердження форми акта, складеного за результатами проведення планового (позапланового) заходу державного нагляду (контролю) стосовно додержання операторами вимог законодавства у сфері органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України від 17.01.2023 № 45, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 28.02.2023 р. за № 365/39421. Офіційний вісник України. 2023. № 26. Ст. 1502.

175. Про затвердження форми заявки на внесення до Державного реєстру органів сертифікації у сфері органічного виробництва та обігу органічної продукції: наказ Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України від 30 січня 2020 р. № 109. Офіційний вісник України. 2020. № 16. Ст. 639.

176. Про зерно та ринок зерна в Україні: Закон України від 04.02.2002 р. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2002. № 35. Ст. 258.

177. Про карантин рослин: Закон України від 19.01.2006 р. № 3369-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2006. № 19-20. Ст. 167.

178. Про ліцензування видів господарської діяльності: Закон України від 02.03.2015 р. № 222-VIII. Відомості Верховної Ради (ВВР). 2015 р. № 23. Ст. 158.

179. Про Митний тариф України: Закон України від 19.10.2022 р. № 2697-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 92. Ст. 5700.

180. Про надання фінансової державної підтримки: постанова Кабінету Міністрів України від 24.01.2020 р. № 28. Офіційний вісник України. 2020. № 12. Ст. 489.

181. Про насіння і садивний матеріал: Закон України від 26.12.2002 р. № 411-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 13. Ст. 92.

182. Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 19. Ст. 98.

183. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: Закон України від 10.07.2018 р. № 2496-VIII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2018. № 36. Ст. 275.

184. Про особисте селянське господарство: Закон України від 15.05.2003 р. № 742-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 29. Ст. 232.

185. Про особливості правової охорони географічних зазначень для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів, захист прав та застосування схем якості, включаючи традиційні гарантовані особливості для сільськогосподарської продукції та харчових продуктів: Закон України від 06.09.2022 р. № 2572-IX. Офіційний вісник України. 2022. № 80. Ст. 4808.

186. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 09.02.2012 р. № 4391-VI. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2012. № 41. Ст. 491.

187. Про охорону земель: Закон України від 19.06.2003 р. № 962-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2003. № 39. Ст. 349.

188. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1991. № 41. Ст. 546.

189. Про пестициди та агрохімікати: Закон України від 02.03.1995 р. № 86/95-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1995 р. № 14. Ст. 91.

190. Про прийняття Статуту Продовольчої та сільськогосподарської організації Організації Об'єднаних Націй: Закон України від 25.11.2003 р. № 1334-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 15. Ст. 211.

191. Про природно-заповідний фонд: Закон України від 16.06.1992 р. № 2457-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 34. Ст. 502.

192. Про Програму розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2027 року: рішення Полтавської обласної ради від 23.02.2021 р. № 117. 38 с. URL: https://oblrada-pl.gov.ua/sites/default/files/field/docs/117_0.pdf (дата звернення 30.06.2023).

193. Про рослинний світ: Закон України від 09.04.1999 р. № 591-XIV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1999. № 22. Ст. 198.

194. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність: Закон України від 17.06.2004 р. № 1807-IV. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2004. № 38. Ст. 470.

195. Про створення Національної комісії України із зводу харчових продуктів Кодекс аліментаріус: постанова Кабінету Міністрів України від 16.12.1998 р. № 169. Офіційний вісник України. 1998. № 7. Ст. 265. (Втратила чинність на підставі постанови КМУ від 08.09.2015 р. № 692).

196. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку овочівництва на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1333-р. Урядовий кур'єр від 29.10.2020. № 210. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1333-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

197. Про схвалення Концепції Державної цільової програми розвитку промислового картоплярства на період до 2025 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.10.2020 р. № 1345-р. Урядовий кур'єр від 31.10.2020. № 212. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1345-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

198. Про схвалення Концепції розвитку сільських територій: розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 вересня 2015 р. № 995-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995-2015-%D1%80/print1446542150663211#Text> (дата звернення: 30.06.2023).

199. Про схвалення Концепції розвитку фермерських господарств та сільськогосподарської кооперації на 2018 – 2020 роки: розпорядження Кабінету Міністрів України від 13.09.2017 р. № 664-р. Офіційний вісник України. 2017. № 79. Ст. 2421.

200. Про якість та безпеку харчових продуктів і продовольчої сировини: Закон України від 23.12.1997 р. № 771/97-ВР. Відомості Верховної Ради України (ВВР). 1998. № 19. Ст. 98.

201. Піддубний О.Ю. Проблеми правовідносин у сфері біотехнологій : монографія. Київ: Ірідіум, 2014. 352 с.

202. Програма розвитку агропромислового комплексу Миколаївської області на 2021-2025 роки, затверджена рішенням обласної ради. URL: <https://www.mk-oblrada.gov.ua/UserFiles/decree/1633430495615c2bdf8ac1e.pdf> (дата звернення: 30.06.2023).

203. Програма розвитку Миколаївської державної сільськогосподарської дослідної станції. URL: https://www.mnau.edu.ua/files/nauk_rob/nndr/doslidna-stancia.pdf (дата звернення: 30.06.2023).

204. Проект Закону України «Про органічне виробництво» від 20.04.2011 р. № 7003. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JF5EJ00V> (дата звернення 30.06.2023).

205. Простежуваність в НАССР. URL: <https://www.techconsult.com.ua/ua/sistemi-menedzhmentu-iso/prostezhuvanist-v-nassr/> (дата звернення: 30.06.2023).

206. Протокол про сталий розвиток сільського господарства та сільської місцевості до Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат: ратифікований Законом України від 02.12.2020 р. № 1038-IX. Офіційний вісник України. 2021 р. № 36; № 1. Ст. 2173.

207. Псутурі Б. Д. (2022). Правове регулювання виробництва органічної продукції рослинництва в Україні та Грузії. Вісник Пенітенціарної асоціації України. № 3. 2022. С. 52 – 60.

208. Псутурі Б. Д. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 75 (2). С. 56 – 61.

209. Развитие органического сельского хозяйства в Казахстане путем внедрения сертификации. URL: <https://www.undp.org/ru/kazakhstan/news/%D1%80%D0%B0%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%82%D0%B8%D0%B5-%D0%BE%D1%80%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B8%D1%87%D0%B5>

D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-%D1%81%D0%B5%
D0%BB%D1%8C%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE-
%D1%85%D0%BE%D0%B7%D1%8F%D0%B9%D1%81%D1%82%D0%
B2%D0%B0-%D0%B2-%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D0%B0%D1%85%
D1%81%D1%82%D0%B0%D0%BD%D0%B5-%D0%BF%D1%83%D1%82%
D0%B5%D0%BC-%D0%B2%D0%BD%D0%B5%D0%B4%D1%80%D0%
B5%D0%BD%D0%B8%D1%8F-%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%
B8%D1%84%D0%B8%D0%BA%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8 (дата
звернення 30.06.2023).

210. Рік війни в цифрах для агросектору. URL:
https://www.ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/rik_viyni_v_tsifrakh_dlya_agrosektoru
(дата звернення: 30.06.2023).

211. Романко С. М. Економіко-правовий механізм забезпечення
екологічної безпеки сільськогосподарської продукції: автореф. дис. ...канд.
юрид. наук: 12.00.06; Нац. агр. ун-т. Київ, 2008. 19 с.

212. Рослинництво України. Статистичний збірник. 2020. URL:
<https://ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 30.06.2023).

213. Рослинництво: підручник. / За ред. О. І. Зінченка. Київ: Аграрна
освіта, 2001. 591 с.

214. Савельєва О. М. Правове регулювання відносин в агросфері:
монографія. / За ред. М. В. Шульги. Харків: Друкарня «Мадрид», 2017. 208 с.

215. Савельєва О. М. Предмет аграрного права України в умовах сталого
розвитку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т
ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.

216. Самсонова Я. О. Правове забезпечення державної підтримки
виробників органічної сільськогосподарської продукції в Україні. Науковий
вісник НУБіП України. Серія «Право». 2016. Вип. 243. С. 93 – 101.

217. Сиротенко Т. С. Правові аспекти розвитку органічного сільського
господарства в Україні. Одеса: Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2018.

29 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/9736/SARO.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 30.06.2023).

218. Сквирська дослідна станція органічного виробництва Інституту агроєкології і природокористування Національної академії аграрних наук України. Офіційний сайт. URL: <http://doslidnepole.com.ua/about.html> (дата звернення: 24.07.2023 р.).

219. Слива Ю. В. Практичні аспекти співпраці з ЄС. Вимоги європейських торгових мереж до національної сільськогосподарської та харчової продукції, що імпортується в ЄС. 2015. URL: [https://cci.dp.ua/tl_files/data/study/FER\(pdf\)/Vimogi%20jevropskix%20torgovix%20merezh%20do%20nacionalnoji%20silskogospodarskoji%20ta%20xarchovoji%20produkciji,%20scho%20importujetsja%20v%20JeS.pdf/](https://cci.dp.ua/tl_files/data/study/FER(pdf)/Vimogi%20jevropskix%20torgovix%20merezh%20do%20nacionalnoji%20silskogospodarskoji%20ta%20xarchovoji%20produkciji,%20scho%20importujetsja%20v%20JeS.pdf/) (дата звернення: 30.06.2023).

220. Словник з аграрного права / За ред. В. П. Жушмана. Харків: Нац. юрид. акад. України, 2010. 160 с.

221. Статистичний бюлетень «Внесення мінеральних та органічних добрив під урожай сільськогосподарських культур у 2016 році». Державна служба статистики України. URL: https://ukrstat.gov.ua/druk/publicat/Arhiv_u/07/Arch_mod_bl.htm (дата звернення: 30.06.2023).

222. Статівка А. М. Деякі аспекти посилення державного регулювання в процесі аграрних перетворень. Право України. 2001. № 6. С. 57 – 59.

223. Статівка А. М. Співвідношення поняття «господарська діяльність» та «виробничо-господарська діяльність» сільськогосподарських підприємств. Науковий вісник НУБіП України. Серія: Право. 2014. Вип. 197 (2). С. 35 – 43.

224. Сюйва І. С. Правове регулювання використання лісових ресурсів у сільському господарстві України: дис...канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. Київ, 2017. 187 с.

225. Титова Н. І. Фермер і закон. Львів: Атлас, 1996. 76 с.

226. Туєва О. М. Теоретичні та практичні питання правового регулювання виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції.

Аграрне та земельне право України: сучасна парадигма і перспективи розвитку: колективна монографія. / За ред. А. П. Гетьмана, Т. В. Курман. Харків: Юрайт, 2022. С. 192 – 213.

227. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27.06.2014 р. Офіційний вісник України. 2014. № 75. Ст. 2125.

228. Угода про заснування Світової організації торгівлі. Офіційний вісник України. 2010. № 48, / №33. Ст. 970; 2010. № 84. Ст. 298. Ст. 1601.

229. Урбан І., Хубер Б., Дмитрова К. Можливості державної підтримки для розвитку органічного сільського господарства. Досвід інших країн. Київ: Дослід. ін-т орган. землеробства (FiBL, Швейцарія), Біоінститут (Чеська Республіка), 2013. 122 с. URL: https://organicinfo.ua/wp-content/uploads/2020/03/FiBL_PossibilitiesOfStateSupport.pdf (дата звернення 30.06.2023).

230. Уркевич В. Ю. Аграрні правовідносини в Україні: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.06. Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2007. 411 с.

231. Уркевич В. Ю. Правові проблеми становлення сільськогосподарських кооперативів в умовах ринкової економіки України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06. НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. Київ, 2001. 20 с.

232. Уркевич В. Ю. Принципи правового регулювання виробництва органічної сільськогосподарської продукції та сировини в аспекті сталого розвитку сільських територій. Науковий вісник НУБіП України. 2014. № 197. Ч 1. С. 56 – 63.

233. Уркевич В. Ю. Про напрямки сучасних аграрно-правових досліджень. Розвиток наук земельного, аграрного, екологічного та природоресурсного права : збірник наукових праць круглого столу (19 жовтня 2012 р.). / За ред. Г. І. Балюк, М. В. Краснової, А. М. Мірошніченка,

В. В. Носіка. URL: <http://law.univ.kiev.ua/science.html> (дата звернення: 30.06.2023).

234. Уркевич. В. Ю. Аграрні правовідносини. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 16: земельне та аграрне право. / Ред. кол.: М. В. Шульга, В. В. Носік, П. Ф. Кулинич. Харків: Право, 2019. С. 17 – 20.

235. Федерация органического движения «БИО-KG», Развитие органического сельского хозяйства в Кыргызской Республике. URL: <http://biokg.org/> (дата звернення 30.06.2023).

236. Федорович В. І. Правові основи створення та діяльності сільськогосподарських кооперативів в Україні. Львів: Атлас, 1998. 142 с.

237. Хомінець С. В. Правові питання сертифікації сільськогосподарського виробництва. Правові засади ведення органічного землеробства: збірник матеріалів міжнародної науково-практичної конференції (29-30 вересня 2017 р.). / За ред. Шульги М. В. Харків: «Доміно», 2017. С. 227 – 230.

238. Циліорик Р. А. Правове регулювання використання земельних ділянок для органічного землеробства: дис. .... канд. юрид. наук: 12.00.06; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2019. 202 с.

239. Шульга М. В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях: монография. Харьков: Консум, 1998. 224 с.

240. 7 U.S. Code Chapter 94 – Organic certification. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/7/chapter-94> (дата звернення 30.06.2023).

241. About FAO. URL: <https://www.fao.org/about/en/> (дата звернення 30.06.2023).

242. About Organic Labeling. URL: <https://www.ams.usda.gov/rules-regulations/organic/labeling> (дата звернення 30.06.2023).

243. AgrarMarktAustria. URL: <https://www.ama.at/intro> (дата звернення 30.06.2023).

244. Agriculture Biologique (AB – France). URL: <https://icea.bio/ab-france/> (дата звернення 30.06.2023).

245. Annex to the communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the regions on an action plan for the development of organic production. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/system/files/2021-03/com2021_141_annex_organic-action-plan_en_0.pdf (дата звернення 30.06.2023).

246. Approved UK organic control bodies. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/organic-certification-list-of-uk-approved-organic-control-bodies/approved-uk-organic-control-bodies> (дата звернення 30.06.2023).

247. Bekendtgørelse af økologiloven. URL: <https://www.retsinformation.dk/eli/lta/2017/21> (дата звернення 30.06.2023).

248. BLE: Bio-Siegel. URL: <https://www.oekolandbau.de/bio-siegel/> (дата звернення 30.06.2023).

249. Bundesgesetz, mit dem ein Bundesgesetz zur Durchführung des Unionsrechts auf dem Gebiet der biologischen Produktion, geschützten Herkunftsangaben und traditionellen Spezialitäten erlassen (EU-Qualitätsregelungen-Durchführungsgesetz – EU-QuaDG). URL: https://www.verbrauchergesundheit.gv.at/Lebensmittel/bio/BGBLA_2015_I_130.pdf?94wtye (дата звернення 30.06.2023).

250. Certified Naturally Grown. URL: <https://www.naturallygrown.org/> (дата звернення 30.06.2023).

251. Commission Implementing Regulation (EU) 2021/1165 of 15 July 2021 authorising certain products and substances for use in organic production and establishing their lists. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32021R1165> (дата звернення 30.06.2023).

252. Commission Implementing Regulation (EU) № 203/2012 of 8 March 2012 amending Regulation (EC) № 889/2008 laying down detailed rules for the

implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007, as regards detailed rules on organic wine. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32012R0203>. (No longer in force. Date of end of validity: 31/12/2021).

253. Commission Regulation (EC) № 1235/2008 of 8 December 2008 laying down detailed rules for implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 as regards the arrangements for imports of organic products from third countries. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32008R1235> (дата звернення 30.06.2023).

254. Commission Regulation (EC) № 889/2008 of 5 September 2008 laying down detailed rules for the implementation of Council Regulation (EC) № 834/2007 on organic production and labelling of organic products with regard to organic production, labelling and control. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32008R0889> (дата звернення 30.06.2023).

255. Communication from the Commission to the European Parliament, The European Council, The Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions «The European Green Deal». URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1576150542719&uri=COM%3A2019%3A640%3AFIN> (дата звернення 30.06.2023).

256. Council Regulation (EC) № 834/2007 of 28 June 2007 on organic production and labelling of organic products and repealing Regulation (EEC) № 2092/91. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32007R0834> (дата звернення: 30.06.2023).

257. Definition of organic agriculture [IFOAM – International Federation of Organic Agriculture Movements]. URL: <https://www.ifoam.bio/en/organic-landmarks/definition-organic-agriculture> (дата звернення: 30.06.2023).

258. Denmark – Organic Export Info. URL: <https://www.organicexport.info/denmark.html> (дата звернення 30.06.2023).

259. ECOCERT. URL: <https://bioukraine.com.ua/standarty-sertifikacii/ecocert/> (дата звернення 30.06.2023).

260. Environmental Quality Incentives Program. URL: <https://www.nrcs.usda.gov/programs-initiatives/eqip-environmental-quality-incentives> (дата звернення 30.06.2023).

261. Explore our Affiliates Worldwide. URL: <https://directory.ifoam.bio/affiliates?utf8=%E2%9C%93&filter=Ukraine&commit=%D0%9F%D0%BE%D1%88%D1%83%D0%BA> (дата звернення 30.06.2023).

262. FIBL & IFOAM: The World of organic Agriculture 2017. URL: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/3503-organic-world-2017.pdf> (дата звернення 30.06.2023).

263. Gesetz zur Durchführung der Rechtsakte der Europäischen Union auf dem Gebiet des ökologischen Landbaus sowie zur Regelung der Anforderungen an die Bio-Kennzeichnung in gemeinschaftlichen Verpflegungseinrichtungen. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/_lg_2009/ (дата звернення 30.06.2023).

264. Gestaltungsvorschriften und Druckvorlagen. URL: <https://www.oekolandbau.de/bio-siegel/info-fuer-unternehmen/nutzung/gestaltungsvorschriften/-/druckvorlagen/> (дата звернення 30.06.2023).

265. Guidelines for the production, processing, labelling and marketing of organically produced foods GL 32–1999. FAO. URL: <http://www.fao.org/docrep/005/Y2772E/Y2772E00.HTM> (дата звернення: 30.06.2023).

266. IFOAM. Aboutus. URL: <https://www.ifoam.bio/about-us> (дата звернення 30.06.2023).

267. IFOAM-Organics International, June 2017 (Edited version of the IFOAM Norms 2014). 131 p. URL: https://www.bioagricert.org/images/doc-en/ifoam/ifoam_norms_july_2014_t.pdf (дата звернення 30.06.2023).

268. Ilkiv N. V. The main directions of improving the legal regulation of land use for organic farming. Achievements of Ukraine and the EU in ecology, biology,

chemistry, geography and agricultural sciences: Collective monograph. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2021. P. 302-321.

269. In Deutschland zugelassene Öko-Kontrollstellen. URL: <https://www.oekolandbau.de/oeko-kontrollstellen/> (дата звернення 30.06.2023).

270. Inspekcja Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. URL: <https://www.gov.pl/web/ijhars> (дата звернення 30.06.2023).

271. KazFOAM – Казахская Федерация движений органического сельского хозяйства. URL: https://www.inform.kz/ru/federaciya-dvizheniy-organicheskogo-sel-skogo-hozyaystva-kazfoam-oficial-no-zaregistrovana-v-kazahstane_a2577847 (дата звернення 30.06.2023).

272. Kirk P. M., Cannon P. F. Ainsworth&Bisby's Dictionary of the Fungi. CAB International, 2008. 771 p.

273. Kontrolle im ökologischen Landbau. URL: <https://www.bmel.de/DE/themen/landwirtschaft/oekologischer-landbau/kontrolle-oekologischer-landbau.html> (дата звернення 30.06.2023).

274. Le label Bio-Coherence. URL: <https://www.biocoherence.fr/le-label-bio-coherence> (дата звернення 30.06.2023).

275. National Organic Program. URL: <https://www.ams.usda.gov/about-ams/programs-offices/national-organic-program> (дата звернення 30.06.2023).

276. Organic action plan. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-action-plan_en#legal-basis (дата звернення 30.06.2023).

277. Organic berries development in Amalgamated territorial communities. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/2023-02/20230201PG_OT4D_ppp_Factsheet_Organic%20Life_def.pdf (дата звернення 30.06.2023).

278. Organic Denmark. URL: <https://www.organicdenmark.com/> (дата звернення 30.06.2023).

279. Organic Europe. European section of organic world. URL: <https://www.organic-europe.net/home-europe.html> (дата звернення 30.06.2023).

280. Organic farming: how to get certification and apply for funding. URL: <https://www.gov.uk/guidance/organic-farming-how-to-get-certification-and-apply-for-funding> (дата звернення 30.06.2023).

281. Organic Wine (EU certification). URL: [http://wineobservatorysustainability.eu/en/sharing/Organic-Wine-\(EU-certification\).112/](http://wineobservatorysustainability.eu/en/sharing/Organic-Wine-(EU-certification).112/) (дата звернення: 30.06.2023).

282. Ourwork. World Health Organization. URL: <https://www.who.int/our-work> (дата звернення 30.06.2023).

283. Psuturi Beka. Certification and labeling of organic products in European countries: experience for Ukraine. Visegrad Journal on Human Rights. Issue 2. 2023. P. 110-116.

284. Règles d'usage de la marque "AB". URL: <https://www.ccpb.it/wp-content/uploads/2017/10/AB-regolamento-uso-marchio-FRA.pdf> (дата звернення 30.06.2023).

285. Regulation (EC) № 1107/2009 of the European Parliament and of the Council of 21 October 2009 concerning the placing of plant protection products on the market and repealing Council Directives 79/117/EEC and 91/414/EEC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32009R1107> (дата звернення: 30.06.2023).

286. Regulation (EU) 2018/848 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2018 on organic production and labelling of organic products and repealing Council Regulation (EC) № 834/2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32018R0848> (дата звернення: 30.06.2023).

287. Regulation (EU) № 1305/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 on support for rural development by the European Agricultural Fund for Rural Development (EAFRD) and repealing Council Regulation (EC) № 1698/2005. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32013R1305> (дата звернення: 30.06.2023).

288. Requirements. URL: <https://www.naturallygrown.org/requirements/> (дата звернення 30.06.2023).

289. The Code of Federal Regulations, Title 7 CFR § 205.202 - Land requirements. URL: <https://www.law.cornell.edu/cfr/text/7/205.202> (дата звернення 30.06.2023).

290. The organic logo. URL: https://agriculture.ec.europa.eu/farming/organic-farming/organic-logo_en (дата звернення 30.06.2023).

291. The Organic Market in Europe. URL: https://orgprints.org/id/eprint/37857/8/Willer_2020_Europe.pdf (дата звернення 30.06.2023)

292. The Organic Seal. URL: <https://www.ams.usda.gov/rules-regulations/organic/organic-seal> (дата звернення 30.06.2023).

293. The U.S. Government and the World Health Organization. URL: <https://www.kff.org/global-health-policy/fact-sheet/the-u-s-government-and-the-world-health-organization/> (дата звернення 30.06.2023).

294. Training manual for ORGANIC AGRICULTURE – FAO. URL: https://www.fao.org/fileadmin/templates/nr/sustainability_pathways/docs/Compilation_techniques_organic_agriculture_rev.pdf (дата звернення 30.06.2023).

295. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. URL: <https://sdgs.un.org/2030agenda> (дата звернення: 30.06.2023).

296. U.S. Code Chapter 94 – ORGANIC CERTIFICATION. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/7/chapter-94> (дата звернення 30.06.2023).

297. Upoważnienie do działania jako jednostka certyfikująca w rolnictwie ekologicznym. URL: <https://www.biznes.gov.pl/pl/opisy-procedur/-/proc/82> (дата звернення 30.06.2023).

298. USDA organic certification. URL: <https://joesgaragecoffee.com/facility/organic-certification/> (дата звернення 30.06.2023).

299. Ustawa z dnia 23 czerwca 2022 r. o rolnictwie ekologicznym i produkcji ekologicznej. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20220001370> (дата звернення 30.06.2023).

300. Willer Helga and Lernoud Julia (Eds.) (2017): The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2017. Research Institute of Organic Agriculture (FiBL), Frick, and IFOAM – Organics International, Bonn. Version 1.3 of February 20, 2017. 332 p. URL: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/3503-organic-world-2017.pdf> (дата звернення 30.06.2023).

301. Willer Helga, Schlatter Bernhard and Trávníček Jan (Eds.) (2023): The World of Organic Agriculture. Statistics and Emerging Trends 2023. Research Institute of Organic Agriculture FiBL, Frick, and IFOAM – Organics International, Bonn. Online Version 2 of February 23, 2023. 358 p. URL: <https://www.fibl.org/fileadmin/documents/shop/1254-organic-world-2023.pdf> (дата звернення 30.06.2023).

302. ბიოლოგიური აგროწარმოების განხორციელების შესახებ: საქართველოს კანონი 25 ივლისიდან № 3511-რს. URL: <https://www.matsne.gov.ge/ka/document/view/24424?publication=4> (дата звернення 30.06.2023).

303. ბიოწარმოების შესახებ: საქართველოს მთავრობის დადგენილება 2013 წლის 30 ივლისიდან № 198. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1978999?publication=0> (дата звернення 30.06.2023).

304. ბიოწარმოების ხელშეწყობის პროგრამის დამტკიცების შესახებ: საქართველოს მთავრობის დადგენილება 2022 წლის 12 ივლისიდან № 358. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/5520365?publication=0> (дата звернення 30.06.2023).

305. სურსათის/ცხოველის საკვების უვნებლობის, ვეტერინარიისა და მცენარეთა დაცვის კოდექსი: საქართველოს კანონი 2012 წლის 8 მაისიდან

№ 6155-Ів. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/1659434?publication=15>
(дата звернення 30.06.2023).

ДОДАТОК

ПЕРЕЛІК ОРГАНІЧНИХ ЛОГОТИПІВ:

Органічний логотип ЄС [290]

Державний логотипа для органічної продукції в Україні [143]

Логотип Bio-Siegel [264]

Логотип Agriculture Biologique (AB) [244]

Датський органічний логотип Organic Denmark [278]

Логотип AgrarMarktAustria [243]

Органічна печатка USDA Organic [298]

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України

1. Гафурова О. В., Псутурі Б. Д. Органічне рослинництво як аграрно-правова категорія. Право. Людина. Довкілля. 2021. Вип. 12. № 1. С. 28–34. *(Здобувачем проведено науково-теоретичний аналіз законодавства, а також правової доктрини у сфері правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва).*

2. Псутурі Б. Д. Правове регулювання виробництва органічної продукції рослинництва в Україні та Грузії. Вісник Пенітенціарної асоціації України. 2022. № 3. С. 52–60.

3. Псутурі Б. Д. Деякі аспекти правового регулювання державної підтримки виробництва органічної продукції рослинництва. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2023. Вип. 75. Ч. 2. С. 56–61.

Стаття у науковому виданні іншої держави

4. Psuturi B. Certification and labeling of organic products in European countries: experience for Ukraine. Visegrad Journal on Human Rights. 2023. Iss. 2. P. 110–116.

Тези наукових доповідей

5. Псутурі Б. Д. До визначення поняття органічного рослинництва. Актуальні правові проблеми земельних, аграрних та екологічних відносин в умовах сучасної земельної реформи: науково-практична конференція, м. Харків, 22 травня 2020 року: тези доповіді. Харків, 2020. С. 240–243.

6. Псутурі Б. Д. Генеза законодавства про органічне рослинництво. Аграрне, земельне, екологічне, трудове право та право соціального забезпечення: здобутки та перспективи розвитку в Україні: Всеукраїнська дистанційна науково-практична конференція до 10-річчя створення однойменних кафедр, м. Київ, 12 березня 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 156–158.

7. Псутурі Б. Д. До питання використання земель для виробництва

органічної сільськогосподарської продукції. На сторожі земельного ладу: до 20-річчя земельного кодексу України: Міжнародна науково-практична конференція (онлайн/офлайн формат), м. Київ, 26 листопада 2021 року: тези доповіді. Київ, 2021. С. 116–118.

8. Псутурі Б. Д. Щодо правового регулювання виробництва органічної продукції рослинництва. Продовольча та екологічна безпека у воєнний і післявоєнний часи: правові виклики для України та світу: Міжнародна науково-практична онлайн/офлайн конференція, м. Київ, 16 вересня 2022 року: тези доповіді. Київ, 2022. С. 285–288.

9. Псутурі Б. Д. Деякі питання правового регулювання використання земель у процесі органічного виробництва сільськогосподарської продукції. Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: III Всеукраїнська науково-практична конференція, м. Луцьк, 27–28 квітня 2023 року: тези доповіді. Луцьк, 2023. С. 229–232.

10. Псутурі Б. Д. Деякі проблеми правового регулювання сертифікації виробництва органічної продукції рослинництва в західних країнах. Актуальні проблеми земельного, аграрного та екологічного права в умовах сучасних викликів і загроз: круглий стіл, присвячений 100-річчю з дня народження доктора юридичних наук, професора Вовка Ю. О., м. Харків, 12 травня 2023 року: тези доповіді. Харків, 2023. С. 337–341.